И. С. ТУРГЕЊЕВ – САБРАНА ДЕЛА – КЊИГА III

ОЦЕВИ И ДЕЦА

НАРОДНА ПРОСВЕТА – БЕОГРАД

I. S. TURGENjEV
SABRANA DELA U 20 KNjIGA

UREDNIK
MILAN KAŠANIN

IZDANjE, ŠTAMPA I POVEZ
IZDAVAČKOG PREDUZEĆA
NARODNA PROSVETA

BEOGRAD
1936

IVAN S. TURGENjEV
IZABRANA DELA

KNJIGA III

S RUSKOG PREVEO
D-R MILOŠ S. MOSKOVLjEVIĆ

I. S. TURGENjEV
OCEVI I DECA

POSVEĆENO USPOMENI
VISARIONA GRNGORJEVIĆA BELJINSKOG
(Napisano 1861 godine)

I

— Šta je, Petre? Još se ne vidi? — pitao je 20-ga maja 1859 godine, izlazeći gologlav na niske stepenice mehane na —skom drumu, gospodin od jedno četrdeset godina i nešto više, u prašnjavom gornjem kaputu i kariranim pantalonama, svoga slugu, mladoga i bucmastog, s beličarastim maljama na bradi i sitnih mutnih očica.

Sve što je bilo na ovom sluzi: i minđuša od tirkiza u uhu, i napomađena kosa različne boje, i učtivi pokreti tela, jednom rečju, sve je pokazivalo čoveka najnovijeg, usavršenog pokolenja. On pogleda snishodljivo niz drum pa odgovori: „Ne vidi se, molim”.

— Ne vidi? — ponovi gospodin.

— Ne vidi, — po drugi put odgsvori sluga.

Gospodin uzdahnu pa sede na klupicu. Da upoznamo s njim čitaoca dok on sedi, podvivši poda se noge i pogledajući zamišljeno oko sebe.

Zove se Nikola Petrović Kirsanov. Na petnaest vrsta od drumske mehane ima lepo imanje sa dvesta duša, ili, kako se on izražava otkako se razgraničio sa seljacima i zaveo „farmu”, — od dve hiljade desetina zemlje. Njegov otac, ratni đeneral 1812 godine, polupismen, grub, ali ne zao ruski čovek, celog života je dirindžio, spočetka komandovao brigadom, zatim divizijom, i stalno je živeo u unutrašnjosti, gde je zbog svoga čina igrao dosta važnu ulogu. Nikola Petrović se rodio na jugu Rusije, kao i njegov stariji brat Pavle, o kome se govori posle, i vaspitavao se do svojih četrnaest godina u kući, opkoljen jevtinim domaćim učiteljima, okretnim, ali poniznim ađutantima i drugim pukovskim i štabnim ličnostima. Njegova mati, iz porodice Koljazinih, kao devojka Agathe, a kao đeneralica Agafokleja Kuzminišna Kirsanova, spadala je u „majke-komandantovice”, nosila je raskošne čepce i šuštave svilene haljine, u crkvi prva prilazila krstu, govorila glasno i mnogo, terala decu da je ujutru ljube u ruku, noću ih je blagosiljala, — jednom rečju živela je zadovoljno. Kao đeneralski sin, Nikola Petrović — iako se ne samo nije odlikovao hrabrošću, već je čak zaslužio nadimak kukavice — morao je, kao i brat mu Pavle, stupiti u vojnu službu; ali je slomio

nogu baš onog dana kad je već bio stigao glas o njegovom rasporedu, pa je, odležavši dva meseca u postelji, ostao „celog života hrom”. Otac diže od njega ruke i ostavi ga u građanskom položaju. Odveo ga u Petrograd čim je napunio osamnaest godina, i upisao ga na univerzitet. A baš u to vreme je njegov brat proizveden za oficira u gardiskom puku. Mladi ljudi su počeli živeti zajedno, u istom stanu, pod dalekim nadzorom ujaka, materina brata od strica, Ilije Koljazina, uticajnog činovnika. Otac im se vrati svojoj diviziji i svojoj ženi, pa je samo pokašto slao sinovima velike četvrtine sive hartije, išarane energičnim pisarskim rukopisom. Na kraju tih četvrtina su bile brižljivo iscifrane reči: „Petar Kirsanov, đeneralmajor.” Godnne 1835 Nikola Petrović je završio univerzitet kao kandidat, a te iste godine je đeneral Kirsanov, penzionisan zbog neuspele smotre, došao sa ženom da živi u Petrograd. Bio je najmio kuću kod Tavriskog parka i upisao se u engleskn klub, ali je iznenadno umro od kaplje. Agafokleja Kuzminišna je ubrzo otišla za njim: nije se mogla navići na povučen prestonički život; jela ju je čamotinja penzionarskog života. Međutim, Nikola Petrović je stigao, još za života roditelja, i na veliko njihavo ogorčenje, da se zaljubi u kćer činovnika Prepolovenskog, bivšeg sopstvenika njegovog stana, simpatičnu i, kao što se kaže, izobraženu devojku: ona je u časopisima čitala ozbiljne članke u odeljku „Nauka”. Oženio se njom čim je prošla žalost za roditeljima, pa je ostavio ministarstvo carskih dobara, gde ga je otac protekcijom bio namestio, i provodio srećne dane sa svojom Mašom prvo u letnjoj kući blizu Šumarskog instituta, a posle u varoši, u malom i lepom stanu, s čistim stepenicama i prilično hladnim salonom, naposletku — u selu, gde se konačno nastanio, i gde mu se uskoro rodio sin Arkadije. Supruzi su živeli vrlo lepo i mirno: skoro se nikad nisu rastavljali, zajedno su čitali, igrali u četiri ruke na fortepijanu, pevali u duetu; ona je gajila cveće i brinula se o perutini, on je pokašto išao u lov i bavio se ekonomijom, a Arkadije je rastao — takođe lepo i mirno. Deset godina je prošlo kao san. 1847 godine Kirsanavljeva žena je umrla. Jedva je podneo taj udar, osedeo je za nekoliko nedelja; spremao se da putuje na stranu, ne bi li se koliko toliko razgalio... ali tada je nastupila 1848 godina. On se, hteo ne hteo, morao vratiti u selo i posle dosta dugog nerada počeo se baviti reformama svoje ekonomije. U 1855 godini odveo je

sina na univerzitet; proveo je s njim tri zime u Petrogradu, ne izlazeći skoro nikuda i trudeći se da pravi poznanstva s mladim drugovima svoga Arkadija. Poslednje zime nije mogao doći, — i tako ga, eto, vidimo u maju mesecu 1859 godine već sasvim sedog, šiškavog i malko pogrbljenog: on čeka sina, koji je dobio, kao nekad i on, stepen kandidata.

Iz pristojnosti, a možda i ne želeći ostati pod gospodarevim pogledom, sluga ode pod kapiju i zapali lulu. Nikola Petrović obori glavu, pa poče gledati u stare stepenice na ulazu: krupno, šareno pile dostojanstveno je hodalo po njima, tupkajući snažno svojim velikim žutim nogama; prljava mačka ga je neprijateljski posmatrala, prilegnuvši mazno na ogradu stepenica. Sunce je peklo: iz polumračnog mehanskog trema osećao se miris toplog ržanog hleba. Naš Nikola Petrović se dade u misli. „Moj sin... kandidat... Arkaša…“ neprestano mu se vrtelo u glavi; pokušao je da misli o čemu drugom, pa se opet vraćao na iste misli. Seti se svoje pokojne žene... „Ne dočeka!” šapnu on tužno... Debeo, plav golub dolete na put na brzo poče piti iz barice pored bunara. Nikola Petrović stade gledati u njega, a do uha mu je već dopirala sve bliža lupa kola...

— Biće da idu, molim, — javi sluga, ispavši ispod kapije.

Nikola Petrović skoči i upre pogled duž druma. Pojavi se tarantas sa tri kočijaška konja: u tarantasu se video studentski kačket, poznati obris dragoga lica...

— Arkaša! Arkaša! — povika Kirsanov, pa potrča, i zamaha rukama... Posle nekoliko trenutaka usne mu se pripiše uz golobrado, prašnjavo i preplanulo lice mladoga kandidata.

II

— Čekaj da otresem prašinu, tata, — reče Arkadije malo promuko od putovanja, ali zvučno i mladićki, odgovarajući veselo na očevu nežnost: — sveg ću te uprljati.

— Ništa, ništa, — ponavljao je Nikola Petrović, smešeći se razdragano, pa dvaput udari rukom po jaki sinovljeg šinjela i no svome kaputu. — Pokaži se, pokaži, — dodade, odmičući se, pa odmah pođe ubrzanim koracima ka mehani, govoreći: „evo ovuda, ovuda, a konje što pre”.

Nikola Petrović je izgledao daleko više uzrujan nego njegov sin; kao da se malko bio zbunio, kao da se uplašio. Arkadije ga zaustavi.

— Tata, — reče on: — dopusti da te upoznam sa svojim dobrim prijateljem, Bazarovom, o kome sam ti tako često pisao. On je bio tako ljubazan na je pristao da dođe kod nas u goste.

Nikola Petrović se brzo okrete pa priđe čoveku visokog rasta u dugačkoj letnjoj bluzi s kićankama, koji tek što je bio izašao iz tarantasa, snažno steže njegovu golu, crvenu ruku, koju mu ovaj ne pruži odmah.

— Od srca se radujem, — poče on: — i zahvaljujem vam što ste bili tako dobri da nas pohodite; nadam se... dopustite da vas upitam za ime i prezime.

— Evgenije Vasiljev, — odgovori Bazarov lenim, ali muškim glasom, pa zavrnu jaku od bluze i pokaza Nikoli Petroviću celo svoje lice. Dugačko i mršavo, široka čela, pri vrhu pljosnata, pri dnu zašiljena nosa, krupnih zelenkastih očiju i obešenih bakenbarda boje kao u peska, oživljavalo se mirnim osmehom i pokazivalo pouzdanje i pamet.

— Nadam se, ljubazni Evgenije Vasiljiću, da vam neće biti dosadno kod nas, — nastavi Nikola Petravić.

Tanke usne u Bazarova jedva se mrdnuše, ali on ništa ne odgovori, već samo malo izdiže kačket.

Njegova tamnoplava kosa, dugačka i gusta, nije skrivala krupna ispupčenja velike lobanje.

— Pa kako ćemo, Arkadije, poče opet Nikola Pstrović, okrećući se sinu: — da li odmah da se prežu konji? Ili hoćete da se odmorite?

— Kod kuće ćemo se odmoriti, tata; naredi da se prežu.

— Odmah, odmah, — prihvati otac. — Ej, Petre, čuješ li? Gledaj, bratac, da bude što pre.

Petar, kao usavršen sluga, nije prišao ruci mladog gospodina, već mu se samo izdaleka poklonio, pa se opet sakrio pod kapiju.

— Ja sam ovde došao na fijakeru, ali i za tvoj tarantas imaju tri konja, — užurbano će reći Nikola Petrović, dok je Arkadije pio vodu iz gvozdenog kotla, koji mu donese mehandžika, a Bazarov palio lulu i prilazio kočijašu, koji je isprezao konje: — samo fijaker je sa dva mesta, na ne znam kako će tvoj prijatelj...

— On će ići u tarantasu, — prekide ga Arkadije poluglasno. — Ti se s njim, molim te, nemoj mnogo cifrati. On je divan čovek, tako prost — videćeš.

Kočijaš Nikole Petrovića izvede konje.

— No, okreći, bradonja! — reče Bazarov svome kočijašu.

— Čuješ, Mićuha, — prihvati drugi kočijaš, koji je tu stajao s rukama zaturenim u zadnje proreze kožuha: — kako te to gospodin nazva? I jesi bradonja.

Mićuha samo tresnu kapom na pokupi dizgine sa oznojenog rudnog konja.

— Življe, življe, deco, pomozite, — viknu Nikola Petrović: — biće napojnice!

Za nekoliko minuta konji su bili upregnuti; otac i sin sedoše u fijaker; Petar se pope na kočijaško sedište; Bazarov uskoči u tarantas, nasloni glavu na kožni jastuk, — i oba ekipaža se kretoše.

III

— I tako si eto, najzad, kandidat i stigao kući, — reče Nikola Petrović, dodirujući Arkadiju čas rame, čas koleno. — Najzad!

— A kako je čika? Je li zdrav? — upitaće Arkadije, koji je, i pored svoje iskrene, skoro detinje radosti, hteo da skrene razgovor s uzbuđenog raspoloženja na obične stvari.

— Zdrav je. On je hteo da ti izađe sa mnom na susret, pa se zbog nečeg predomislio.

— A jesi li me dugo čekao? — upita Arkadije.

— Pa oko pet sati.

— Dobri tata!

Arkadije se živo obrte prema ocu i cmoknu ga u obraz. Nikola Petrović se tiho nasmeja.

— Što sam ti spremio divnog konja! — otpoče on: — videćeš. I soba ti je dobila nove tapete.

— A ima li za Bazarova soba?

— Naći će se i za njega.

— Molim te, tata, budi ljubazan prema njemu. Ne mogu ti iskazati koliko cenim njegovo prijateljstvo.

— Jesi li se skoro s njim upoznao?

— Skoro.

— Pa zato ga prošle zime nisam viđao. Šta uči?

— Glavni su mu predmet prirodne nauke. Ta on sve zna. Iduće godine će polagati ispit za doktora.

— A! on je na medicinskom fakultetu, — napomenu Nikola Petrović pa poćuta. — Petre, — dodade on i pruži ruku: — pa ono naši seljaci idu?

Petar pogleda onamo kuda mu pokaza rukom gospodin. Nekoliko teretnih kola s razuzdanim konjima brzo su odmicala uskim seoskim putem. U svakim kolima je sedeo po jedan, retko po dva seljaka, u raskopčanim kožusima.

— Tako je, molim, — reći će Petar.

— Kuda li to oni idu, u varoš valjda?

— Svakako u varoš. U krčmu, — dodade on prezrivo pa se malko naže prema kočijašu, kao da se poziva na njega. Ali ovaj se čak i ne

pomače: to je bio čovek starog kova, pa se nije slagao s najnovijim pogledima.

— Imam mnogo kubure ove godine sa seljacima, — nastavi Nikola Petrović, obraćajući se sinu. — Ne plaćaju obrok. Šta čovek da radi?

— A jesi li zadovoljan svojim najamnim radnicima?

— Da, — procedi kroz zube Nikola Petrović. — Potplaćuju ih, eto šta ne valja; pa i ne brinu se još kao što treba. Kvare amove. A orali su, uostalom, prilično. S vremenom će se doterati u red. A zar tebe sad zanima ekonomija?

— Nema kod vas hlada, eto šta, — reći će Arkadije, ne odgovarajući na poslednje pitanje.

— Sa severne strane načinio sam veliku markizu nad balkonom, — reče Nikola Petrović: — sad se i ručati može na čistom vazduhu.

— Nešto mnogo liči na letnju kuću... a, uostalom, sve su to budalaštine. Kakav je zato ovde vazduh! Što divno miriše! Bogami, čini mi se, nigde na svetu ne miriše tako kao u ovom kraju! Pa i nebo ovde...

Arkadije najedanput zastade, baci iskosa pogled nazad, pa ućuta.

— Naravno, — primetiće Nikola Petrović: — ti si se ovde rodio, tebi mora ovde sve izgledati nešto osobito...

— E, tata, to je svejedno gde se čovek rodio.

— Ipak...

— Ne, to je svejedno.

Nikola Petrović pogleda iskosa na sina, i fijaker pređe oko pola vrste, pre nego što se razgovor među njima obnovi.

— Ne sećam se da li sam ti pisao, — poče Nikola Petrović: — tvoja nekadašnja dadilja, Jegorovna, umrla.

— Ta je li moguće? Sirota starica! A je li Prokofić živ?

— Živ je i nimalo se nije promenio. Još uvek gunđa. Uopšte nećeš naći velikih promena u Marijinu.

— Je li kod tebe onaj isti nastojnik?

— Eto, samo što sam smenio nastojnika. Rešio sam se da ne držim više oslobođene bivše spahiske sluge, ili bar da im ne dajem nikakve dužnosti gde ima odgovornosti. (Arkadije pokaza glavom na

Petra). Il est libre, en effet,[1] — primeti poluglasno Nikola Petrović; — ali on je kamerdiner. Sad mi je nastojnik iz malograđanskog reda: izgleda da je sposoban čovek. Dao sam mu dvesta pedeset rubalja godišnje. Uostalom, — dodade Nikola Petrović, brišući čelo i obrve rukom, što je kod njega uvek značilo da krije u sebi neko uzbuđenje: — maločas sam ti rekao da nećeš naći promena u Marijinu... To nije sasvim tačno. Smatram za svoju dužnost da te unapred obavestim, ma da...

On za trenut zastade, pa nastavi francuski.

— Strog moralist će naći da je moja iskrenost neumesna, ali, prvo, to se ne može sakriti, a drugo, ti znaš, ja sam uvek imao naročite principe o ponašanju oca prema sinu. Uostalom, ti ćeš, naravno, imati pravo da me osudiš. U mojim godinama... Dakle, ta... ta devojka, o kojoj si, jamačno, već čuo…

— Fenjička? — upita Arkadije neusiljeno.

Nikola Petrović pocrvene.

— Ne pominji je, molim te, glasno... Elem... ona sad živi kod mene. Smestio sam je u kući... imale su dve omanje sobice. Uostalom, to se sve može promeniti.

— Zaboga, tata, zašto?

— Tvoj prijatelj će biti u gostima kod nas... nezgodno je...

— Što se tiče Bazarova, ti se, molim te, ništa ne brini. On je iznad svega toga.

— Pa, naposletku, i ti, — reče Nikola Petrović. — Sporedna kuća nije kao što treba — u tome je nevolja.

— Zaboga, tata, — prihvati Arkadije: — ti kao da se izvinjavaš; kako te nije sramota.

— Naravno, trebalo bi da me je sramota, — odgovori Nikola Petrović, crvenećm sve više i više.

— Koješta, tata, koješta, molim te! — Arkadije se ljubazno osmehnu. „Zbog čega da se izvinjava!” pomisli u sebi i duša mu se ispuni osećanjem popustljivosti i nežnosti prema dobrom i mekom ocu, zajedno s osećanjem nekog potajnog preimućstva. — Prestani, molim te, — ponovi on još jednom, i nehotice uživajući u saznanju svoje izobraženosti i slobode.

Nikola Petrović pogleda u njega ispod prstiju ruke, kojom je i dalje brisao čelo, pa ga nešto žacnu u srcu... Ali on odmah okrivi sebe.

— E ovo su sad već nastale naše njive, — reče on posle dugog ćutanja.

— A ono napred čini mi se da je naša šuma? — upitaće Arkadije.

— Da, naša. Samo sam je prodao. Ove godine će svoziti drva.

— Zašto si je prodao?

— Trebalo mi je novaca; a pored toga, tu zemlju dobijaju seljaci.

— Koji ti ne plaćaju obrok?

— To je već njihova stvar; a uostalom — valjda će kadgod platiti.

— Žao mi je šume, — primeti Arkadije i stade gledati oko sebe.

Kraj kroz koji su prolazili nije se mogao nazvati živopisnim. Njive, sve same njive, otezale su se do samog horizonta, čas se uzdižući, čas se opet spuštajući; ovde onde su se videle omanje šume i vijugale se jaruge, obrasle retkim i niskim šibljem, potsećajući oko na starinske planove sa takvim jarugama iz vremena Katarine Velike. Nailazile su i rečice s podlokanim obalama, i maleni ribnjaci s rđavim nasipima, i seoca s niskim kućercima pod tamnim krovovima, često upola razvaljenim, i naherene žitne šupice, ispletene od pruća, sa razjapljenim vratima, pored opustelih gumna, i crkve, čas od ciglje, sa ovde-onde odvaljenim malterom, čas drvene, s nakrivljenim krstovima i razvaljenim grobljima. Arkadiju se srce polako stezalo. Kao naročito, nailazili su na seljake u dronjama, na bednim ragama; kao prosjaci u dronjcima, stajale su pored puta vrbe oguljene kore i izlomljenih grana; mršave, čupave, kao izglodane, krave alapljivo su štrpkale travu po jarcima. Izgledalo je kao da su se maločas iščupale iz nečijih strašnih, smrtonosnih kanđži — pa, izazvana žalosnim izgledom iznemogle stoke, usred divnog prolećnjeg dana, dizala se bela utvara tužne, beskrajne zime s njenim mećavama, mrazevima i snegovima... „Ne”, pomisli Arkadije, „ovaj kraj nije bogat, ne zadivljuje on ni obiljem, ni vrednoćom; ne sme, ne sme takav ostati, preko su potrebne reforme... ali kako da se izvrše, kako da se počnu?...“

Tako je razmišljao Arkadije... a dok je on razmišljao, proleće je činilo svoje. Sve se unaokolo zlatasto zelenilo, sve se široko i meko kolebalo i sjaktilo pod tihim dahom toplog vetrića, sve — drveće,

žbunje, trava; svuda su ševe izvijale svoju beskrajnu pesmu; vivci su čas kreštali, lebdeći nad niskim livadama, čas su ćuteći pretrčavali s busena na busen; grakulje su hodale po još niskim jarim usevima, crneći se lepo u njihovom nežnom zelenilu; one su se gubile u raži, koja je bila već malko žutela, samo su se pokašto pokazivale njihove glave u njenim plavkastim talasima. Arkadije je gledao, gledao, i njegova su razmišljanja sve više slabila i gubila se... On zbaci sa sebe šinjel, pa pogleda u oca tako veselo, tako dečački, da ga on opet zagrli.

— Sad već nije daleko, — reći će Nikola Petrović: — eno, samo još da se popnemo na ono brdašse, pa će se videti kuća. Divno ćemo ja i ti udesiti život; ti ćeš mi pomagati u ekonomiji, samo ako ti to ne dosadi. Mi sad treba što bolje da se združimo, dobro da upoznamo jedan drugog, zar ne?

— Naravno, — progovori Arkadije: — a što je divan današnji dan!

— Zbog tvoga dolaska, mili moj. Da, proleće je u punom sjaju. A uostalom, ja se slažem s Puškinom — sećaš se onoga mesta u Evgeniju Onjeginu:

Kako mi je tužna tvoja pojava,
Proleće, proleće, ljubavno doba!
Kakva…

— Arkadije! —raču se iz tarantasa Bazarovljev glas: — pošlji mi žižice, nemam čim da zapalim lulu.

Nikola Petrović ućuta, a Arkadije, koji ga je bio počeo slušati malko začuđeno, ali i s interesovanjem, brzo izvadi iz džepa srebrnu kutijicu sa žižicama i posla je Bazarovu po Petru.

— Hoćeš li cigaru? — viknu opet Bazarov.

— Daj, — odgovori Arkadije.

Petar se vrati kolima i pruži mu s kutijom debelu, crnu cigaru, koju Arkadije odmah zapali, šireći oko sebe tako jak i kiseo zadah ustajalog duvana da je Nikola Petrović, koji svog veka nije pušio, i nehotice okretao u stranu nos, ali neprimetno, da ne vidi sin.

Posle četvrt sata oba ekipaža su se zaustavila pred ulaskom u novu drvenu kuću, ofarbanu sivom bojom i pokrivenu limenim, crvenim krovom. To je bilo Marijino, ili Nova Slobotka, ili po seljački,

— Bećarski Majur.

IV

Gomila posluge nije pokuljala na stepenice da dočeka gospodu; pojavi se samo jedna devojčica od svojih dvanaest godina, a odmah za njom izađe iz kuće mladić vrlo nalik na Petra, u sivom kratkom livrejnom kaputu s belim dugmetima s grbom, sluga Pavla Petrovića Kirsanova. On ćuteći otvori vratanca na fijakeru i otkopča zastor tarantasa. Nikola Petrović sa sinom i Bazarovom uputiše se kroz mračnu i skoro pustu salu, iza čijih vrata šmugnu mlado žensko lice u salon, namešten već po najnovijem ukusu.

— Evo nas kod kuće, — reče Nikola Petrović, skidajući kačket i tresući kosom. — Sad je glavno da povečeramo i odmorimo ce.

— Zaista, nije rđavo da se prihvatimo, — reći će Bazarov istežući se, pa se spusti na divan.

— Da, da, dajte da večeramo, što brže da večeramo. — Nikola Petrović bez ikakvog vidnog razloga tupnu nogama. — A, evo i Prokofića.

Uđe čovek od svojih šezdeset godina, bele kose, mršav, crnpurast, u fraku cimetaste boje s bakarnim dugmetima i s ružičastom maramom na vratu. On se osmehnu, priđe Arkadijevoj ruci, pa poklonivši se gostu, odmače se k vratima i metnu ruke za leđa.

— Evo ga, Prokofiću, — poče Nikola Petrović: — došao nam je najzad... A? Kako ti izgleda?

— Ne može bolje biti, moliću, — reče starac, pa se opet nasmeši, ali odmah nabra svoje guste obrve. — Zapovedate li da se namesti sto? — reče on dostojanstveno.

— Da, da, molim te. Ali hoćete li prvo da pređete u svoju sobu, Evgenije Vasiljeviću?

— Ne, hvala, nemam zbog čega. Naredite samo da se moj kuferčić tamo odnese i ovaj haljetak, — dodade on, skidajući sa sebe svoju bluzu.

— Vrlo dobro, Prokofiću, uzmi-de njihov šinjel. (Prokofić, kao u nedoumici, uze obema rukama Bazarovljev „haljetak”, izdiže ga visoko iznad glave pa se udalji na prstima). A ti, Arkadije, hoćeš otići na trenutak u svoju sobu?

— Da, treba da se očistim, — odgovori Arkadije, pa pođe k vratima, ali u tom trenutku uđe u salon čovek srednjeg rasta, obučen u engleski sjut zatvorene boje, pomodnu nisku kravatu i u polucipelama od pseće kože, Pavle Petrović Kirsanov. Po izgledu je imao jedno četrdeset pet godina: njegova kratko ošišana, seda kosa prelivala se tamnim sjajem kao novo srebro; njegovo lice, žutičavo, ali bez bora, neobično pravilno i čisto, kao isklesano finim i lakim dletom, pokazivalo je tragove neobične lepote: naročito su mu bile lepe svetle, crne, duguljaste oči. Celo obličje Arkadijeva strica, fino i rasno, sačuvalo je mladićku eleganciju i ono stremljenje naviše, dalje od zemlje, kojeg većinom nestaje posle dvadesetih godina.

Pavle Petrović izvadi iz džepa na pantalonama svoju lepu ruku s dugim ružičastim noktima, koja je izgledala još lepša zbog snežne beline rukava, zakopčanog krupnim opalom, pa je pruži sinovcu. Svršivši prvo evropsko „shake hands”, on se triput, ruski, poljubi s njim, to jest, triput dodirnu svojim mirisavim brkovima njegov obraz pa reče:

— Dobro došao.

Nikola Petrović ga pretstavi Bazarovu. Pavle Petrović malko naže svoj vitki stas i malko se nasmeši, ali ruku ne dade, već je čak vrati natrag u džep.

— Već sam mislio da danas nećete ni doći, — poče on prijatnim glasom, njihajući se ljubazno, trzajući ramenima i pokazujući divne bele zube. — Da se nije što desilo na putu?

— Nije se ništa desilo, — odgovori Arkadije: — nego onako, zadržali smo se malo. Zato smo sad gladni kao kurjaci. Požuri Prokofića, tata, a ja ću se sad vratiti.

— Pričekaj, ja ću poći s tobom, — viknu Bazarov, dižući se iznenada s divana. Oba mladića izađoše.

— Ko je ovaj? — upita Pavle Petrović.

— Arkašin prijatelj, po njegovim rečima vrlo pametan čovek.

— On će biti kod nas u gostima?

— Da.

— Ovaj čupavi?

— Pa da.

Pavle Petrović lupnu noktima no stolu.

— Ja nalazim da Arkadije s'est dégourdi, — primeti on. — Radujem se njegovom povratku.

Za večerom su malo razgovarali. Naročito Bazarov nije skoro ništa govorio, ali je jeo mnogo. Nikola Petrović je pričao razne događaje iz svoga, kako js on govorio, farmerskog života, govorio je o pretstojećim vladinim merama, o komitetima, o deputatima, o potrebi uvođenja mašina itd. Pavle Petrović je lagano hodao gore dole po trpezariji (on nikad nije večeravao), srčući iz čašice, pune belog vina, i još ređe izgovarajući pokakvu primedbu ili pre uzvik, kao „a! ehe! hm!” Arkadije ispriča nekoliko petrogradskih novosti, ali je osećao malu nelagodnost, onu nelagodnost što obično obuzima mlada čoveka koji tek što je prestao biti dete, pa se vratio u mesto gde su navikli da ga vide i smatraju detetom. Bez potrebe je rastezao svoj govor, izbegavao reč „tata” i čak je jedared zamenio rečju „otac”, koju je, istina, izgovorio kroz nos. Prokofić nije spuštao s njega očiju i samo je mrdao usnama. Posle večere svi su se odmah razišli.

— A ovaj ti je stric malo nastran čovek, — govorio je Bazarov Arkadiju, sedeći u halatu pored njegove postelje i pućkajući kratku lulu. — Vidi, molim te, kicošluka u selu! A nokti, nokti, da ih čovek pošalje na izložbu!

— Pa ti ne znaš, — odgovori Arkadije: — on ti je u svoje vreme bio pravi lav. Jedared ću ti ispričati njegovu istoriju. Ta on je bio lepotan, zavrtao je mozak ženama.

— A, tako! Znači, po staroj navici, nažalost, ovde nema koga da zaluđuje. Ja sam sve posmatrao: tako su mu divni okovratnici, kao od kamena, a brada tako brižljivo izbrijana. Pa zar to nije smešno, Arkadije Nikolajeviću?

— Pravo veliš; ali on je, veruj, dobar čovek.

— Arhaična pojava! A otac ti je divan čovek. Pesme uzalud čita, i u ekonomiji teško da se što razume, ali je dobričina.

— Moj otac je zlatan čovek.

— Jesi li opazio da se zbunjuje?

Arkadije potvrdi glavom, kao da se on sam nije zbunjivao.

— Čudni su, — nastavi Bazarov, — ti stari romantičari! Razviju svoj živčani sistem do razdraženja... pa, razume se, ravnoteža pokvarena. Nego, zbogom! U mojoj sobi je engleski umivaonik, a

vrata se ne zatvaraju. Ipak to treba pohvaliti — engleske umivaonike, to jest, progres!

Bazarov izađe, a Arkadija obuze radosno osećanje. Slatko je spavati u rodnoj kući, na poznatoj postelji, pod jorganom koji su radile voljene ruke, možda dadiljine ruke, te umiljate, dobre i neumorne ruke. Arkadije se seti Jegorovne, na uzdahnu i požele joj rajsko naselje... Za sebe se nije molio Bogu.

I on i Bazarov brzo zaspaše, ali druga lica u kući još dugo nisu spavala. Povratak sina uzbudio je Nikolu Petrovića. On leže u postelju, ali ne ugasi sveću, pa je, poduprevši rukom glavu, dugo mislio. Njegov brat sedeo je još dugo posle ponoći u svom kabinetu, u širokoj gampsovoj fotelji, pred kaminom, u kojem je slabo tinjao kameni ugalj. Pavle Petrović se nije svukao, već su samo kineske crvene papuče bez zadnjeg dela zamenile na njegovim nogama lakovane plitke cipele. Držao je u rukama poslednji broj Galignani, ali ga nije čitao; gledao je netremice u kamin, gde je podrhtavao plavkast plamen, koji se čas tulio, čas opet buknuo... Bog zna gde su lutale njegove misli, a nisu lutale samo po prošlosti: izraz njegova lica je bio ozbiljan i sumoran, što ne biva kad je čovek zabavljen samo uspomenama. A u maloj sobi pozadi, na velikom sanduku, sedela je, u plavoj pamukliji i s belom maramom preko tamne kose, mlada žena Fenjička, na čas osluškivala, čas dremala, čas pogledala u otvorena vrata, iza kojih se video detinji krevetić i čulo ujednačeno disanje zaspalog deteta.

V

Sutradan se Bazarov probudi pre svih i izađe iz kuće. „Ehe!” pomisli on, pogledavši oko sebe, „mesto nije uzorno”. Kad se Nikola Petrović razgraničavao sa svojim seljacima, morao je odvojiti za majur oko četiri desetine sasvim ravnog i golog polja. Sazidao je kuću, zgrade i farmu, zasadio park, iskopao jezero i dva bunara; ali, se mlado drveće slabo primalo, u jezero se skupilo vrlo malo vode, a bunari su imali malko slan okus. Samo je jedan hladnjak od jorgovana i bagremova prilično porastao; u njemu su pokašto pili čaj i ručavali. Bazarov za nekoliko minuta obigra sve staze po parku, svrati i u stočnu staju, u konjušnicu, nađe dva spahiska dečka, s kojima očas veza poznanstvo, pa se uputi s njima u omanji rit, na jednu vrstu daleko od majura, po žabe.

— Za što će ti žabe, gospodine? — upitaće jedan od ovih dečaka.

— Evo za što će, — odgovori mu Bazarov, koji je imao naročitu veštinu da izazove prema sebi poverenje nižih ljudi, iako im nikad nije povlađivao i ponašao se prema njima nemarno: — ja ću žabu rasporiti i videti šta se radi u njoj unutra; a pošto smo i ja i ti take iste žabe, samo što idemo na dvema nogama, znaću šta se i u nama radi...

— A šta će ti to?

— Pa da se ne prevarim, ako ti zanemogneš, pa te budem morao lečiti.

— Zar si ti dohtur?

— Jesam.

— Vaska, čuješ li, gospodin kaže da smo ja i ti take iste žabe. Čudno!

— Ja se bojim žaba, — reče Vaska, dečko od svojih sedam godina, s glavom belom kao lan, u surom kazakinu s uspravnom jakom, i bos.

— Zašto da se bojiš? Zar one ujedaju?

— No, ulazite u vodu, filosofi, — reče Bazarov.

Međutim, i Nikola Petrović se probudi pa ode do Arkadija, koga zastade već obučena. Otac i sin izađoše na terasu pod markizu; pored ograde, na stolu, među velikim buketima jorgovana, već je vrio

samovar. Pojavi se devojčica, ona ista što je sinoć prva srela putnike na ulasku, pa reče tankim glasom:

— Feodosija Nikolavna nije sasvim zdrava, ne može doći; naredili su da vas upitam da li želite sami sipati čaj, ili da pošalje Dunjašu?

— Ja ću sam sipati, — brzo prihvati Nikola Petrović. — Sa čim ti, Arkadije, piješ čaj, s mlekom ili s limunom?

— S mlekom, — odgovori Arkadije, pa poćutavši malo, reče upitno: — tata?

Nikola Petrović zbunjeno pogleda u sina.

— Šta? — reče on.

Arkadije obori oči.

— Izvini, tata, ako ti se moje pitanje učini neumesno, — poče on: — ali me ti sam, svojom jučerašnjom iskrenošću, izazivaš na iskrenost... nećeš se razljutiti?...

— Govori.

— Ti mi daješ hrabrosti da te upitam... Da li zbog toga Fenj... da li zbog toga ne dolazi da naliva čaj što sam ja ovde?

Nikola Petrović malko okrete glavu u stranu.

— Može biti, — reče on naposletku: — ona smatra... ona se stidi...

Arkadije baci brz pogled na oca.

— Nema zašto da se stidi. Prvo, ti poznaješ moj način mišljenja (Arkadiju je bilo vrlo prijatno izgovoriti te reči), a drugo — zar bih ja i za dlaku ometao tvoj život, tvoje navike? Osim toga, ja sam uveren da nisi mogao učiniti rđav izbor; kad si joj dopustio da živi s tobom pod jednim krovom, znači da ona to zaslužuje: kako bilo da bilo, sin ocu ne može biti sudija, a najmanje ja, naročito takom ocu koji, kao ti, nikud i ni u čemu nije ograničavao moju slobodu.

Glas u Arkadija je spočetka drhtao: osećao je kako je velikodušan, ali je u isto vreme uviđao da čita kao neku lekciju svome ocu; ali zvuk sopstvenih reči jako deluje na čoveka, pa je Arkadije poslednje reči izgovorio energično, čak s efektom.

— Hvala, Arkaša, — reče potmulim glasom Nikola Petrović, a prsti mu počeše opet prelaziti preko obrva i čela. — Tvoje pretpostavke su zaista tačne. Naravno, kad ta devojka ne bi vredela... To nije lakomislena pohotljivost. Meni nije lako govoriti s

tobom o tom; ali ti pojmiš da je njoj bilo teško doći ovamo, kad si ti tu, naročito prvog dana tvoga dolaska.

— U tom slučaju ja ću otići k njoj, — uzviknu Arkadije s novim prilivom velikodušnosti, pa skoči sa stolice. — Ja ću joj objasniti da nema šta da me se stidi.

Nikola Petrović takođe ustade.

— Arkadije, — poče on: — molim te... kako možeš... tamo... Nisam te upozorio...

Ali ga Arkadije već nije slušao, nego je otrčao s terase. Nikola Petrović pogleda za njim, pa se smućen spusti na stolicu. Srce mu poče življe kucati... Teško je reći da li mu je u tom trenutku izašla pred oči neizbežna čudnovatost budućih odnosa između njega i sina, da li je on bio svestan da bi možda Arkadije pokazao veće poštovanje prema njemu da uopšte nije ni dodirivao to pitanje, ili je prekorevao samog sebe zbog slabosti; sva ta osećanja bila su u njemu, ali u obliku čulnih osećaja — i to nejasnih; a s lica mu nije silazilo rumenilo i srce je udaralo.

Začuše se brzi koraci, i Arkadije uđe na terasu.

— Upoznali smo se, oče! — uzviknu on, pokazujući na licu neku umiljatost i dobrotu. — Feodosija Nikolajevna doista danas nije sasvim zdrava i doći će docnije. Ali kako to da mi ne kažeš da imam brata? Ja bih ga još sinoć izljubio, kao što sam ga sad izljubio.

Nikola Petrović htede nešto reći, htede da ustane i raširi ruke... Arkadije mu pade oko vrata.

— Šta je to? Opet se ljubite? —raču se iza njih glas Pavla Petrovića.

I otac i sin podjednako se obradovaše njegovoj pojavi u tom trenutku; ima dirljivih položaja iz kojih čovek hoće što pre da izađe.

— Čemu se čudiš? — poče veselo Nikola Petrović. — Posle toliko vremena jedva jednom da dočekam Arkašu... Od juče ga se još nisam mogao nagledati.

— Ja se i ne čudim, — reče Pavle Petrović: — i ja čak nisam s raskida da se s njim zagrlim.

Arkadije priđe stricu i opet oseti na svojim obrazima dodir njegovih mirišljavih brkova. Pavle Petrović sede za sto. Na njemu je bio fin jutrošnji kostim po engleskom ukusu; na glavi mu je stajao kicoški crven fes. Taj fes i nemarno svezana kravata napominjali su

slobodu seoskog života; ali tesan okovratnik od košulje, istina ne bele već šarene, kao što je i red za jutarnju toaletu, nemilosrdno se upirao u izbrijani podbradak.

— A gde je tvoj novi prijatelj? — upita on Arkadija.

— Nije kod kuće; on obično ustaje rano na ide kudgod. Glavno je da na njega ne treba obraćati pažnju: on ne voli ceremonije.

— Da, to se vidi. — Pavle Petrović poče, ne žureći se, mazati maslo na hleb. — Hoće li se dugo gostiti kod vas?

— Prema prilikama. On je svratio ovamo usput, idući ocu.

— A gde mu živi otac?

— U našoj guberniji, oko osamdeset vrsta odavde. On tamo ima malo imanjce. Ranije je bio pukovski lekar.

— Da-da-da-da... Zato se ja neprestano pitam: gde sam čuo to prezime, Bazarov?... Nikola, sećaš li se, u tatinoj diviziji je bio lekar Bazarov.

— Čini mi se da je bio.

— Tačno, tačno. Dakle taj lekar je njegov otac. Hm! — Pavle Petrović mrdnu brkovima. — No, a šta je upravo gospodin Bazarov? — upita on rastežući.

— Šta je Bazarov? — Arkadije se osmehnu. — Hoćete li, čiko, da vam kažem šta je on upravo?

— Molim te, sinovče, reci.

— On je nihilist.

— Kako? — upita Nikola Petrović, a Pavle Petrović podiže u vazduh nož s komadom masla na ivici oštrise, pa osta nepomičan.

— On je nihilist, — ponovi Arkadije.

— Nihnlist, — reče Nikola Petrović. — To je od latinskog nihil, ništa, koliko ja mogu suditi; znači, ta reč označuje čoveka koji... koji ništa ne priznaje?

— Reci: koji ništa ne poštuje, — dočeka Pavle Petrović, pa se opet prihvati masla.

— Koji se prema svemu odnosi kritički, — primeti Arkadije.

— A zar to nije svejedno? upita Pavle Petrović.

— Ne, nije svejedno?. Nihilist je čovek koji se ne savija ni pred kakvim autoritetima, koji ne prima nijedan princip na veru, na ma kakvo poštovanje taj princip uživao.

— Pa šta, je li to dobro? — prekide ga Pavle Petrović.

— Kako kome, čiko. Nekome je od toga dobro, a nekom vrlo rđavo.

— Gle sad. E, to, vidim, nije za nas. Mi, starovremski ljudi, smatramo da bez prinsipa (Pavle Petrović je izgovarao tu reč meko, no francuski. Arkadije je, naprotiv, izgovarao „princip”, naglašavajući prvi slog), bez prinsipa, primljenih, kao što ti veliš, na veru, ne može se ni koraka maći, ni dahnuti. Vous avez changé tout cela,[2] neka vam Bog da zdravlja i đeneralski čin, a mi ćemo samo gledati i uživati, gospodo... kako ono beše?

— Nihilisti, — izgovori Arkadije jasno.

— Da. Pre su bili hegelisti, a sad nihilisti. Videćemo kako ćete živeti u praznom, u bezvazdušnom prostoru; a sad zazvoni-de, molim te, brate, Nikola Petroviću, vreme je da pijem svoj kakao.

Nikola Petrović zazvoni i viknu: „Dunjaša!” Ali mesto Dunjaše na terasu izađe sama Fenjička. To je bila mlada žena od svojih dvadeset tri godine, sva bela i meka, tamne kose i očiju, rumenih usana, nabubrelih kao u deteta, i nežnih ručica. Na njoj je bila čista cicana haljina; nova plava marama lako je stajala na njenim okruglim ramenima. Ona je nosila veliku šolju kakao, na metnuvši je pred Pavla Petrovića, sva se zastide: vrela krv se razli kao crven talas pod tankom kožicom njenog ljupkog lica. Ona obori oči pa stade kod stola, oslanjajući se lako na same vrhove prstiju. Izgledalo je i kao da se stidi što je došla, a u isto vreme i kao da je osećala da je imala pravo doći.

Pavle Petrović strogo namršti obrve, a Nikola Petrović se zbuni.

— Dobro jutro, Fenjička, — reče on kroz zube.

— Dobro jutro, molim, — odgovori ona ne jakim, ali zvučnim glasom, pa, pogledavši iskosa u Arkadija, koji joj se prijateljski smešio, tiho izađe. Ona je išla malko tromo, ali joj je i to dobro stajalo.

Na terasi je za nekoliko trenutaka vladalo ćutanje. Pavle Petrović je srkao svoj kakao, pa odjednom podiže glavu.

— Evo i gospodin nihilist će izvoleti k nama, — reče on poluglasno.

Doista, kroz park je išao Bazarov, koračajući preko leja. Njegov platneni kaput i pantalone su bili kaljavi; lepljive barske biljke su

obvijale gornji deo njegovog starog, okruglog šešira; u desnoj ruci je držao malu torbu; u torbi se migoljilo nešto živo. On se brzo približi terasi, na klimnu glavom i reče:

— Dobro jutro, gospodo; izvinite što sam zadocneo na čaj; sad ću se vratiti; moram ove zarobljenice smestiti.

— Šta vam je to, pijavice? — upitaće Pavle Petrović.

— Ne, žabe.

— Vi ih jedete — ili gajite?

— Radi eksperimenata, — reče Bazarov ravnodušno, na ode u kuću.

— To će ih on poriti, — reče Pavle Petrović.

— U prinsipe ne veruje, a u žabe veruje.

Arkadije sažaljivo pogleda u strica; Nikola Petrović krišom sleže ramenom. Sam Pavle Petrović oseti da je načinio neuspelu dosetku, pa poče govoriti o ekonomiji i o novom upravniku, koji je juče dolazio k njemu da se žali kako radnik Toma „dibošira” i kako se odmetnuo. „Takav vam je on Ezop”, rekao je pored ostalog: „svuda se pokazao kao rđav čovek; bude malo na iz gluposti ode”.

VI

Bazarov se vrati, sede za sto i poče brzo piti čaj. Oba brata su ćutke gledali u njega, a Arkadije je kradom pogledao čas u oca, čas u strica.

— Jeste li išli daleko? — upitaće najzad Nikola Petrović.

— Ima u vas jedan rit, pored jasikove šumice. Poplašio sam pet šljuka; možeš ih pobiti, Arkadije.

— A vi niste lovac?

— Nisam.

— Vi se upravo bavite fizikom? — upitaće sad Pavle Petrović.

— Fizikom, da; uopšte prirodnim naukama.

— Kažu da su Germani u poslednje vreme postigli veliki uspeh u toj oblasti.

— Da, Nemci su nam u tome učitelji, — odgovori Bazarov nemarno.

Reč Germani mesto Nemci Pavle Petrović je upotrebio radi ironije, koju ipak niko nije primetio.

— Zar vi tako visoko mislite o Nemcima? — reče Pavle Petrović s izveštačenom učtivošću.

Počinjao je osećati potajno razdraženje. Njegovu aristokratsku prirodu uzbunjivala je potpuna neusiljenost Bazarova. Taj lekarski sin ne samo što se nije snebivao, već je čak odgovarao otsečeno i preko volje, a u glasu mu je bilo nešto grubo, skoro drsko.

— Tamošnji naučnici su pametan svet.

— Da, da. A o ruskim naučnicima verovatno nemate tako laskavo mišljenje?

— Pa, pravo da kažem, tako je.

— To je vrlo pohvalno samopožrtvovanje, — reče Pavle Petravić, ispravivši se i zabacujući glavu nazad. — Pa kako to da nam Arkadije Nikolajević malo čas reče kako vi ne priznajete nikakve autoritete? Ne verujete im?

— A zašto da ih priznajem? I čemu da verujem? Kažu mi nešto pametno, ja se složim — to je sve.

— A Nemci uvek pametno govore? — reče Pavle Petrović, a lice mu dobi tako ravnodušan, udaljen izraz, kao da je sav otišao u neku nadoblačnu visinu.

— Ne svi, — odgovori Bazarov, zevnuvši malo, čime je pokazao da ne želi nastaviti prepirku.

Pavle Petrović pogleda u Arkadija, kao da mu želi reći: „e, uljudan ti je prijatelj, nema se šta”.

— Što se mene tiče, — poče on opet, s priličnim naporom: — ja, grešan u Boga, Nemce ne marim. O ruskim Nemcima i da ne govorim: poznato je kakve su to ptice. Ali i Nemce iz Nemačke ne mogu da podnosim. Oni raniji i kojekako; tada su imali — no, recimo Šilera, koga li, Getea... Moj brat, eto, neobično ih voli... A sad sve neki hemičari i materijalisti...

— Valjan hemičar je dvadeset puta korisniji od svakog pesnika, — prekide ga Bazarov.

— Gle sad, — reče Pavle Petrović, pa jedva primetno nabra obrve, kao da hoće da spava. — Vi, znači, ne priznajete umetnost?

— Umetnost zarađivati pare, ili nema više šuljeva! — uzviknu Bazarov s prezrivim osmehom.

— Da, da, molim. Gle kako se vi volite šaliti! To vi, dakle, sve odbacujete? Pa dobro. Znači, vi verujete samo u nauku?

— Već sam vam rekao da ni u šta ne verujem; i šta je to nauka — nauka uopšte? Imaju nauke kao što imaju zanati, zanimanja; a uopšte nauka ne postoji.

— Vrlo dobro, molim. No, a što se tiče drugih, u ljudskom životu primljenih pravila, vi se držite toga istog negativnog pravca?

— Šta je ovo, saslušanje? — upita Bazarov.

Pavle Petrović malko poblede... Nikolaj Petrović vide da treba da se umeša u razgovor.

— Mi ćemo jedared podrobnije porazgovarati o tom predmetu s vama, ljubazni Evgenije Vasiljiću; i vaše mišljenje ćemo saznati, i svoje reći. Što se mene tiče, vrlo mi je milo što se bavite prirodnim naukama. Čuo sam da je Libig načinio neobične pronalaske u pogledu đubrenja njiva. Vi mi možete pomoći u mojim agronomskim poslovima: možete mi dati kakav koristan savet.

— Stojim vam na usluzi, Nikola Petroviću; ali daleko smo od Libiga! Prvo treba azbuku naučiti, na tek onda se prihvatiti knjige, a mi ne znamo još ni beknuti.

„E, vidim da si ti doista nihilist”, pomisli Nikola Petrović.

— Pa ipak, dopustite da vam se obratim za savet kad mi ustreba, — dodade on glasno. — A sad je, brate, vreme da idemo da porazgovaramo s nastojnikom.

Pavle Petrović se diže od stola.

— Da, — reče on, ne gledajući ni u koga: — muka je to kad čovek živi kojih pet godina tako u selu, udaljen od velikih umova! Postaneš prava budala. Trudiš se da ne zaboraviš ono što su te naučili, a kad tamo — hoćeš! — ispada da je sve to glupost, i kaže ti se da se pametni ljudi više ne bave takvim besposlicama i da si ti zaostao tikvan. Šta da se radi! Vidi se da je omladina zaista pametnija od nas.

Pavle Petrović se polako okrete na potpeticama i polako izađe; Nikola Petrović se uputi za njim.

— Šta, je li vam on uvek takav? — upitaće Bazarov Arkadija hladnokrvno, čim se vrata zatvoriše za braćom.

— Slušaj, Evgenije, odveć žestoko si se ponašao s njim, — reći će Arkadije. — Uvredio si ga.

— Da, nego da ih mazim, te palanačke aristokrate! Ama to je sve samoljublje, lavovske navike, izmotavanje. Pa što nije nastavio svoj način života u Petrogradu, kad je već takav... A, uostalom, nek ide s milim Bogom! Našao sam dosta redak primerak vodene bube, Dytiscus marginatus, znaš? Pokazaću ti ga.

— Obećao sam ti ispričati njegovu istoriju, — poče Arkadije.

— Istoriju vodene bube?

— Ta koješta, Evgenije. Istoriju moga strica. Videćeš da on nije takav čovek kako ga ti zamišljaš. On pre zaslužuje sažaljenje nego potsmeh.

— Ne poričem; ali što ti je on tako prirastao za srce?

— Treba biti pravedan, Evgenije.

— A zašto?

— Ne, slušaj...

I Arkadije mu ispriča istoriju svoga strica. Čitalac će je naći u idućoj glavi.

VII

Pavle Petrović Kirsanov vaspitavao se prvo kod kuće, kao i njegov mlađi brat Nikola, a posle u paževskom korpusu. Od detinjstva se odlikovao neobičnom lepotom; pored toga je bio ponosit, malko podrugljiv i nekako zanimljivo jedak — pa se morao dopadati. Počeo se pojavljivati svuda, čim je proizveden za oficira. Nosili su ga na rukama, pa je i on sam sebe mazio, čak se ludirao, čak se pravio važan; ali mu je i to lepo stajalo. Žene su ludovale za njim, muškarci su ga zvali izmotacijom; a u sebi su mu zavideli. On je živeo, kao što je već rečeno, u istom stanu s bratom, koga je iskreno voleo, ma da nimalo nije ličio na njega. Nikola Petrović je hramao, imao je sitne crte, prijatne, ali malko tužne, male crne oči i meku retku kosu; voleo je da lenstvuje, ali je i čitao rado, i bojao se društva. Pavle Petrović nijedno veče nije provodio kod kuće, bio je čuven sa svoje smelosti i okretnosti (on je uveo gimnastiku u modu među otmenu mladež) i pročitao je svega pet, šest francuskih knjiga. U dvadeset osmoj godini već je bio kapetan; očekivala ga je sjajna karijera. Odjednom se sve promenilo.

U to vreme se u petrogradskom otmenom svetu pokašto pojavljivala žena, koju ni do danas nisu zaboravili, kneginja R. Ona je imala obrazovanog i uljudnog, ali priglupog muža, a bili su bez dece. Ona je iznenada putovala u inostranstvo, iznenada se vraćala u Rusiju, uopšte živela je čudnim životom. Bila je na glasu kao lakomislena koketa, strasno se predavala svakovrsnim uživanjima, igrala je do iznemoglosti, smejala se i šalila s mladim ljudima, koje je primala pred ručak u salonskom polumraku, a noću je plakala i molila se Bogu, nigde nije nalazila mira, pa se često do zore bacala po sobi, lomeći tužno ruke, ili je sedela, sva bleda i hladna, nad psaltirom. Svanjivalo je, i ona se ponova pretvarala u svetsku damu, ponova je pravila posete, smejala se, ćaskala i kao da se bacala nasusret svemu što joj je moglo pričiniti i najmanje razonođenje. Imala je divan stas; njena zlatna kosa, teška kao zlato, padala je niže kolena, ali niko ne bi mogao reći da je lepotica; na celom njenom licu valjda su jedino oči bile lepe, pa čak ne i same oči — one su bile male i sive — već njihov pogled, brz i dubok, ludo bezbrižan a tužno zamišljen, — zagonetan pogled. Nešto neobično

se svetlilo u njemu, čak i onda kad joj je jezik brbljao najpraznije reči. Odevala se neobično ukusno. Pavle Petrović ju je sreo na jednom balu, odigrao s njom mazurku, za koje vreme ona mu nije rekla ni jedne pametne reči, i zaljubio se strasno u nju. Navikao na pobede, i tu je ubrzo došao do svoga cilja; ali ga lakoća pobede nije rashladila. Naprotiv: još strasnije, još jače se vezao za tu ženu, u kojoj, čak i kad se bespovratno predavala, još jednako kao da je ostajalo nešto obećano i nedostupno, kuda niko nije mogao prodreti. Bog zna šta se krilo u toj duši! Izgledalo je da je bila u vlasti nekakvih tajnih, njoj samoj nepoznatih sila; one su se igrale njom kako su htele; njena mala pamet nije mogla izaći na kraj s njihovim prohtevom. Celo njeno ponašanje pretstavljalo je niz neskladnosti; jedina pisma koja bi mogla pobuditi opravdanu sumnju njenog muža napisala je čoveku koji joj je bio gotovo stran, a njena ljubav je zvučala tugom: više se nije smejala niti šalila sa onim koga je izabrala, već ga je slušala i gledala u njega sa nedoumicom. Ponekad, većinom neočekivano, ta nedoumica je prelazila u hladan strah, lice joj je dobijalo mrtvački i divlji izraz; zatvarala se u svoju spavaću sobu, i njena sobarica je mogla čuti, naslonivši uvo na ključaonicu, njeno prigušeno jecanje. Više puta, vraćajući se kući posle ljubavnog sastanka, Kirsanov je osećao u srcu jak i gorak jed, kojim se ispunjava srce posle konačnog neuspeha. „Ta šta još hoću?” pitao se on, a u srcu ga je sve tištalo. Jedared joj je darovao prsten sa sfinksom izrezanim u kamenu.

— Šta je ovo? — upitaće ona: — sfinks?

— Da, — odgovori on, — i taj sfinks ste vi.

— Ja? — upita ona, pa polako podiže na njega svoj zagonetni pogled. — Znate li da je to vrlo laskavo? — dodade s jedva primetnim osmehom, a oči su gledale neprestano čudno.

Pavlu Petroviću je bilo teško čak i onda kad ga je kneginja R. volela; a kad je ohladnela prema njemu, a to se dogodilo dosta brzo, on umalo što nije poludeo. On se mučio i bio ljubomoran, nije joj davao mira, vukao se za njom svuda; njoj dosadi njegovo nametljivo praćenje, pa otputova u inostranstvo. On podnese ostavku na službu, ne obzirući se na molbe prijatelja, na savete starešina, pa otputova za kneginjom; oko četiri godine je proveo u tuđim krajevima, čas jureći za njom, čas je namerno gubeći iz vida; stidio

se samoga sebe, ljutio se na svoju malodušnost... ali ništa nije pomagalo. Njena slika, ona neshvatljiva, skoro besmislena, ali bajna slika odveć duboko se bila urezala u njegovu dušu. U Badenu se nekako opet sastao s njom; izgledalo je da ga još nikad nije tako strasno volela... ali posle mesec dana već je sve bilo svršeno: plamen je buknuo još jednom, pa se nasvagda ugasio. Predosećajući neizbežan rastanak, hteo je da joj ostane bar kao prijatelj, kao da je prijateljstvo s takom ženom bilo mogućno... Ona je krišom otputovala iz Badena, i otada se stalno klonila Kirsanova. On se vrati u Rusiju, pokuša da živi starim životom, ali više nije mogao ući u stari kolosek. Kao ošamućen lutao je iz mesta u mesto; još je izlazio u društvo, sačuvao je sve navike svetskog novena; mogao se pohvaliti dvema trima novim pobedama; ali više nije očekivao ništa naročito ni od sebe, ni od drugih, i ništa nije preduzimao. Ostareo je, osedeo; sedeti uveče u klubu, jediti se zbog dosade, ravnodušno diskutovati u društvu, postalo je za njega potreba, — rđav znak, kao što je poznato. Na ženidbu, razume se, nije ni mislio. Tako je prošlo deset godina, bez cveta, bez ploda i brzo, strašno brzo. Nigde vreme tako ne juri kao u Rusiji; u tamnici, kažu, juri još brže. Jedared, za ručkom, u klubu, Pavle Petrović dozna za smrt kneginje R. Ona je umrla u Parizu, skoro umno poremećena. On ustade od stola i dugo je hodao po klubskim sobama, zastajući kao ukopan kod kartaša, ali se nije vratio kući ranije nego obično. Posle nekog vremena dobije paket, adresovan na njegovo ime: u njemu je bio prsten što ga je bio dao kneginji. Ona je prevukla preko sfinksa krst i poručila da mu kažu da je krst odgonetka.

To se dogodilo u početku 1848 godine, baš onda kad je Nikola Petrović, ostavši bez žene, dolazio u Petrograd. Pavle Petrović se nije video s bratom skoro nikako otkako se ovaj nastanio u selu: svadba Nikole Petrovića pala je u prve dane poznanstva Pavla Petrovića s kneginjom. Vrativši se iz inostranstva, otišao je k njemu, s namerom da pogostuje kod njega jedno dva meseca, da uživa u njegovoj sreći, ali je probavio kod njega samo nedelju dana. Razlika u položaju jednog i drugog brata bila je odveć velika. U 1848 godini ta se razlika smanjila: Nikola Petrović je izgubio ženu, Pavle Petrović je izgubio svoje uspomene; posle kneginjine smrti on se trudio da ne misli o njoj. Ali u Nikole je ostalo osećanje pravilno provedenog

života, sin je rastao pred njegovim očima; Pavle, naprotiv, samac neženja, stupao je u ono sumorno, mračno doba, doba žaljenja nalik na nade, doba nada nalik na žaljenja, kad je mladost prošla, a starost još nije nastala.

To vreme je bilo teže za Pavla Petrovića nego za svakog drugog: izgubivši svoju prošlost, on je sve izgubio.

— Ne zovem te sad u Marijino, — reče mu jedared Nikola Petrović (on je svome selu nadeo to ime iz pažnje prema svojoj ženi): — tebi je tamo bilo dosadno i kad je pokojnica bila živa, a sad ćeš, bojim se, propasti od čamotinje.

— Tada sam bio još glup i vetropir, — odgovori Pavle Petrović: — otada sam se smirio, ako se nisam opametio. Naprotiv, sad sam gotov nasvagda se nastaniti kod tebe, ako dopustiš.

Umesto odgovora Nikola Petrović ga zagrli; ali je prošlo godinu i po dana posle toga razgovora dok se Pavle Petrović rešio da ostvari svoju nameru. Ali zato, kad se već jednom nastanio u selu, nije ga više napuštao, čak i za vreme one tri zime koje je Nikola Petrović proveo sa sinom u Petrogradu. Počeo je čitati, većinom na engleskom; on je uopšte ceo svoj život udesio po engleskom ukusu, retko se viđao sa susedima i odlazio je od kuće samo na izbore, gde je većinom ćutao, samo pokašto dražeći i plašeći spahije starinskog kova liberalnim ispadima i ne zbližujući se s pretstavnicima novog pokolenja. I jedni i drugi su ga držali za ohola čoveka, i jedni i drugi su ga poštovali zbog njegovih odličnih, aristokratskih manira, zbog glasova o njegovim pobedama; zato što se fino odevao i uvek otsedao u najlepšoj sobi najboljeg hotela; zato što se uopšte uvek lepo hranio, a jedared čak ručao s Velinktonom kod Luja Filipa; zato što je svuda nosio sa sobom pravi srebrni neseser i putnu kadu; zato što je mirisao nekim izvanrednim, neobično „plemenitim” mirisima; zato što je majstorski igrao vist i uvek gubio; najzad, poštovali su ga i zbog njegovog besprekornog poštenja. Dame su nalazile da je zanosan melanholik, ali on se nije poznavao s damama...

— Eto, vidiš li, Evgenije, — reče Arkadije, završivši svoje pričanje: — kako nepravedno misliš o čiki! A da i ne govorim o tome da je on više puta spasavao oca u nevolji, davao mu sav svoj novac, — ti možda ne znaš da oni imanje nisu podelili — ali on je gotov

svakom pomoći, a, pored ostalog, uvek brani seljake; istina, kad razgovara s njima, mršti se i miriše kolonjsku vodu...

— Pa dabogme, živci, — prekide Bazarov.

— Može biti, tek srce ima vrlo dobro. I on ni najmanje nije glup. Kakve mi je davao korisne savete... naročito... naročito u pogledu žena.

— Aha! Paren kašu hladi. Znamo mi to!

— Dakle, jednom rečju, — nastavi Arkadije: — on je duboko nesrećan, veruj mi; grehota je prezirati ga.

— Ama ko ga prezire? — odvrati Bazarov. — A ja ipak kažem, čovek koji je ceo svoj život stavio na kartu ženske ljubavi, i kad su mu tu kartu tukli, malaksao je i pao duhom toliko da nije ni za što sposoban; takav čovek nije muškarac, već mužjak. Veliš da je nesrećan: ti to moraš bolje znati; ali mu ludorije još nisu potpuno izašle iz glave. Uveren sam da ozbiljno zamišlja da je sposoban čovek zato što čita Galinjašku i jedared u mesecu izbavi seljaka od egzekucije.

— Ali ne zaboravi kakvo je on vaspitanje dobio, vreme u kojem je živeo, — primetiće Arkadije.

— Vaspitanje? — dočeka Bazarov. — Svaki čovek treba sam sebe da vaspita, — no, eto naprimer, kao ja... A što se tiče vremena, zašto da zavisim od njega? Bolje neka ono zavisi od mene. Ne, brate, sve je to raspuštenost, praznina! I kakvi su tajanstveni odnosi između muškarca i žene? Mi, fiziolozi, znamo kakvi su to odnosi. Proštudiraj ti anatomiju oka: otkud sad tu, kako ti veliš, zagonetan pogled? Sve je to romantizam, glupost, trulost, umetnost. Bolje hajdemo da vidimo vodenu bubu.

I dva prijatelja odoše u Bazarovljevu sobu, u Kojoj se već osećao nekakav medicinsko-hirurški zadah, pomešan s mirisom jevtinog duvana.

VIII

Pavle Petrović nije dugo bio prisutan razgovoru svoga brata s upravnikom, visokim i mršavim čovekom, slatkog, sušičavog glasa i lopovskih očiju, koji je na sve primedbe Nikole Petrovića odgovarao: „Zaboga, zna se, molim”, i trudio se da pretstavi seljake kao pijanice i kradljivce. Ekonomija, nedavno preuređena na nov način, škripala je kao nenamazan točak, praskala kao nameštaj domaće izrade od sirova drveta. Nikola Petrović nije očajavao, ali je često uzdisao i davao se u misli: osećao je da bez novaca stvar neće poći, a bio je skoro ostao sasvim bez novaca. Arkadije je rekao istinu: Pavle Petrović je više puta pomagao svome bratu; toliko puta, videći kako se on muči i lupa glavu, smišljajući kako da se izvuče iz škripca, Pavle Petrović je prilazio lagano prozoru, na bi, s rukama u uepovima, mrmljao kroz zube: „mais je puis vous donner de l'argent”,[3] i davao mu je novaca; ali toga dana ni on sam nije imao ništa, pa je više voleo da se ukloni. Prepirke o poslovima u ekonomiji bile su mu dosadne; pored toga, njemu se stalno činilo da Nikola Petrović, i pored sveg svog otimanja i vrednoće, ne radi onako kako bi trebalo, ma da ne bi umeo reći u čemu Nikola Petrović upravo greši. „Brat nije dovoljno praktičan”, razgovarao je on sam sa sobom: „varaju ga”. Nikola Petrović, naprotiv, bio je visokog mišljenja o praktičnosti Pavla Petrovića i uvek ga je pitao za savet. „Ja sam čovek mek, slab, svoj vek proveo sam za božjim leđima”, obično bi govorio, „a ti nisi uzalud tako mnogo živeo s ljudima, ti ih dobro poznaješ: imaš orlovski pogled”. Pavle Petrović bi se na te reči samo okrenuo, ali brata nije razuveravao.

Ostavivši Nikolu Petrovića u kabinetu, on se uputi hodnikom, koji je razdvajao prednji deo kuće od zadnjeg, pa došavši do niskih vrata, zastade premišljajući, čupnu brkove, na zakuca na ta vrata.

— Ko je to? Uđite, —raču se Fenjičkin glas.

— Ja sam, — reče Pavle Petrović pa otvori vrata.

Fenjička skoči sa stolice na kojoj je sedela sa svojim detetom, pa predavši ga u ruke devojci, koja ga odmah iznese iz sobe, brzo namesti maramu.

— Izvinite, ako sam vas uznemirio, — poče Pavle Petrović, ne gledajući je: — samo sam hteo da vas zamolim... danas, čini mi se, ide neko u varoš... recite da kupe za mene zelenog čaja.

— Razumem, — odgovori Fenjička: — koliko zapovedate da se kupi?

— Pa biće dosta pola funte, mislim. A kod vas ovde, vidim, promena, — dodade on, bacivši brz pogled, koji skliznu i po Fenjičkinom licu. — Ove zavese, — reče on, videći da ga ona ne razume.

— Da, molim, zavese; Nikola Petrović nam ih poklonio; a već odavno su nameštene".

— Pa i ja odavno nisam bio kod vas. Sad je kod, vas ovde vrlo lepo.

— Po milosti Nikole Petrovića, — šapnu Fenjička.

— Je li vam ovde bolje nego ranije u sporednoj kući? — upita Pavle Petrović uljudno, ali bez i najmanjeg osmeha.

— Naravno da je bolje, moliću.

— Koga su sad mesto vas tamo smestili?

— Sad su tamo pralje.

— A!

Pavle Petrović ućuta. „Sad će otići”, mislila je Fenjička; ali on nije odlazio, i ona je stajala pred njim kao ukopana, nemoćno premećući prste.

— Zašto ste naredili da se vaš mali iznese? — otpoče najzad Pavle Petrović. — Ja volim decu: pokažite mi ga.

Fenjička sva porumene od zabune i radosti. Ona se bojala Pavla Petrovića: on skoro nikad nije s njom govorio.

— Dunjaša, — viknu ona: — donesite Miću (Fenjička je svima u kući govorila vi). Nego, pričekajte; treba mu obući haljinicu.

Fenjička se uputi k vratima.

— Ta svejedno, — reći će Pavle Petrović.

— Sad ću ja, — odgovori Fenjička, pa brzo izađe.

Pavle Petrović ostade sam, i ovoga puta s naročitom pažnjom pogleda oko sebe. Omanja, niska sobica u kojoj je bio bila je vrlo čista i udobna. U njoj je mirisalo na nedavno farban patos, kamomilu i majčinu dušicu. Uza zid su stojale stolice s naslonima u obliku lire; kupio ih je još pokojni đeneral u Poljskoj, za vreme rata; u jednom

uglu stajao je krevetić pod muslinskim zavesama, pored okovanog sanduka s okruglim poklopcem. U suprotnom uglu gorelo je kandilo pred velikom tamnom ikonom Nikole Čudotvorca; majušno porcelansko jajce na crvenoj traki visilo je na svečevim grudima, prikačeno za svetiteljski nimbus; na prozorima tegle s lanjskim slatkim, brižljivo svezane, propuštale su zelenu svetlost; na njihovim poklopcima od hartije sama Fenjička je napisala krupnim slovima: „ogrozd”; Nikola Petrović je voleo naročito to slatko. Pod tavanicom na dugačkom gajtanu visio je kavez s kusavom zebom; ona je neprestano cvrkutala i skakutala: konopljana zrna padala su na pod s lakom lupom. Između prozora, iznad omanjeg ormana visili su dosta rđavi portreti Nikole Petrovića u raznim položajima, koje je izradio neki zalutali umetnik; tu je bila obešena i Fenjičkina fotografija, sasvim neverna: nekakvo lice bez očiju usiljeno se smešilo u tamnom ramu, — više se ništa nije moglo razlikovati; a nad Fenjičkom — Jermolov, u čupavom kavkaskom ogrtaču bez rukava, strašno se mrštio na udaljene kavkaske planine, ispod svilene cipelice za čiode, koja mu je padala na samo čelo.

Prošlo je oko pet minuta; u susednoj sobi se čulo šuštanje i šapat. Pavle Petrović uze s ormana umašćenu knjigu, raskupusanu svesku Strelaca od Masaljskog, prevrte nekoliko strana... Vrata se otvoriše, i uđe Fenjička s Mićom na rukama. Ona mu obuče crvenu košuljicu sa širitom oko vrata, začešlja mu kosicu i obrisa lice: on je disao teško, otimao se celim telom i mrdao ručicama, kao što rade sva zdrava deca; ali je kicoška košuljica očevidno uticala na njega: zadovoljstvo se osećalo na celoj njegovoj punačkoj figurici. Fenjička i svoju kosu dovede u red, i maramu namesti lepše; ali ona je mogla ostati onako kako je bila. I zaista, ima li na svetu išta zanosnije od mlade, lepe matere sa zdravim detetom na rukama?

— Kakav je bucov! — reče Pavle Petrović blago, pa pošašolji dvostruk podvaljak Mićin vrhom dugačkog nokta od kažiprsta; dete zaustavi pogled na zebi, pa se nasmeja.

— To je čika, — reče Fenjička, naginjući nad njim svoje lice i malko ga treskajući, dok Dunjaša nečujno stavi na prozor zapaljenu sveću za miris, podmetnuvši pod nju novčić.

— Koliko mu je meseci? — upitaće Pavle Petrović.

— Šest meseci; skoro će uzeti sedmi, jedanaestog ovog meseca.

— Da neće biti osmi, Fedosija Nikolajevna? — umeša se Dunjaša dosta plašljivo.

— Ne, sedmi; kakav osmi! — Dete se opet nasmeja, zaustavi pogled na ormanu, pa odjednom uhvati svoju mater sa svih pet prstiju za nos i za usne. — Mazo, — reče Fenjička, ne odmičući lice od njegovih prstiju.

— Liči na brata, — reći će Pavle Petrović.

„A na koga bi drugog i ličio?” pomisli Fenjička.

— Da, — nastavi Pavle Petrović, kao da govori sa samim sobom: — nesumnjiva sličnost.

On pažljivo, skoro tužno pogleda u Fenjičku.

— To je čika, — ponovi ona, sad već šapatom.

— A! Pavle! Tu li si ti! — začu se odjednom glas Nikole Petrovića.

Pavle Petrović brzo se okrete i namršti; ali ga je brat tako radosno, tako zahvalno gledao da mu je morao odgovoriti osmehom.

— Divan ti je mališan, — reče on i pogleda u sat: — a ja svratio ovde zbog čaja...

Pa načinivši ravnodušan izraz, Pavle Petrović odmah izađe iz sobe.

— Je li on sam svratio? — upita Nikola Petrović Fenjičku.

— Sami, molim; kucnuli na vrata i ušli.

— Dobro, a Arkaša nije više bio kod tebe?

— Nije bio. Da li da pređem u sporednu zgradu, Nikola Petrović?

— A zašto?

— Mislim, ne bi li bilo bolje u prvo vreme.

— Ne... ne, — reče Nikola Petrović zapinjući i protrlja čelo. — Trebalo je pre... Zdravo, bucove, — reče on s iznenadnom živahnošću pa, približivši se detetu, poljubi ga u obraz; zatim se malo naže i pritisnu usne na Fenjičkinu ruku, koja se belela kao mleko na crvenoj Mićinoj košuljici.

— Nikola Petroviću! Šta vi to? — promuca ona pa obori oči, zatim ih polako diže... Divan je bio izraz njenih očiju, kad je gledala kao popreko, a ovamo se smešila ljupko i malko glupo.

Nikola Petrović se upoznao s Fenjičkom ovako. Jedared, pre tri godine, noćio je u drumskoj mehani u jednoj udaljenoj sreskoj varoši. Prijatno ga je iznenadila čistota sobe koju mu dadoše, svežina posteljnog rublja: da ovde gazdarica nije Nemica? pade mu

napamet; ali se pokazalo da je gazdarica Ruskinja, žena od svojih pedeset godina, čisto obučena, lepog i pametnog lica i ozbiljna u govoru. Upustio se s njom u razgovor za čajem, pa mu se jako dopala. Nikola Petrović u to vreme tek što se bio preselio u. svoj novi majur, pa je tražio najamne radnike, jer nije hteo da drži kod sebe poslugu od svojih seljaka; kafedžika se, sa svoje strane, tužila na mali broj onih koji idu u varoš, na teška vremena;

On jo] ponudi da stupi kod njega u kuću kao ekonomka; ona pristane. Muž joj je bio davno umro, ostavivši joj samo jednu kćer, Fenjičku. Posle dve nedelje Arina Savišna (tako se zvala nova ekonomka), stigne s kćerju u Marijino, pa se smesti u sporednoj kući. Izbor Nikole Petrovića se pokazao srećan. Arina je uvela red u kući. O Fenjički, kojoj je tada bilo prošlo sedamnaest godina, niko nije govorio i retko ko ju je video: ona je živela povučeno, skromno, i samo nedeljom Nikola Petrović viđao je u parohiskoj crkvi, gdegod u strani, fini profil njenog belog lica. Tako je prošlo više od godinu dana.

Jedno jutro Arina dođe k njemu u kabinet, pa, poklonivši se po običaju duboko, upita ga da li može pomoći njenoj kćeri, kojoj je varnica iz peći upala u oko. Nikola Petrović, kao svi ljudi koji nikud ne idu od kuće, bavio se lečenjem, pa je čak bio naručio homeopatsku apoteku. On odmah reče Arini da dovede bolesnicu. Čuvši da je zove gospodin, Fenjička se jako poplaši, ali ipak pođe za materom. Nikola Petrović je odvede do prozora i uze je obema rukama za glavu. Razgledavši dobro njeno pocrvenelo i zapaljeno oko, propisa joj naročitu vodicu, koju je odmah sam sastavio, pa iscepa svoju maramicu na komade i pokaza joj kako treba da kvasi oko. Fenjička ga sasluša i htede da izađe. „Pa poljubi gospodina u ruku, glupačo”, reče joj Arina. Nikola Petrović joj ne dade ruku, već je, zbunivši se, poljubi u nagnutu glavu, u razdeljak. Fenjičkino oko je skoro ozdravilo, ali utisak koji je ona učinila na Nikolu Petravića nije brzo iščezao. Neprestano mu se priviđalo ono vedro, nežno, bojažljivo podignuto lice; osećao je pod svojim šakama onu meku kosu, video je one nevine, jedva otvorene usne, iza kojih su vlažno blistali na suncu biserni zubići. Počeo je s većom pažnjom gledati u nju u crkvi, starao se da se upušta u razgovor s njom. Ona ga se ispočetka tuđila, i jedared je, predveče, srevši se s njim na uskoj

stazi, koju su pešaci kapravili preko ržane njive, zašla u visoku, gustu raž, proraslu pelenom i spomenkom, samo da mu ne izađe pred oči. On je spazio njenu glavicu kroz zlatnu mrežu klasja, odakle je ona vrebala, kao zverka, pa joj umiljato doviknu:

— Dobar dan, Fenjička! Ja ne ujedam.

— Dobar dan, — prošapta ona, ne izlazeći iz svoje zasede.

Malo po malo ona se počela navikavati na njega, ali se još plašila u njegovu prisustvu, kad odjednom njena mati Arina umre od kolere. Kud je mogla Fenjička? Ona je nasledila od svoje matere ljubav prema redu, razboritost i ozbiljnost; ali je bila tako mlada, tako usamljena; a Nikola Petrović je bio tako dobar i skroman... Ostalo nije potrebno pominjati...

— Pa baš tako brat ušao kod tebe? — pitao ju je Nikola Petrović. — Zakucao pa ušao?

— Da, molim.

— E pa to je lepo. Dajde mi Miću da ga poljuljam.

I Nkkola Petrović ga poče bacati do ispod tavanice, na veliku radost mališanovu i na nemali nemir matere, koja je, kad god bi dete poletelo, pružala ruke k njegovim razgolićsnim nogama.

A Pavle Petrović se vrati u svoj fini kabinet, obložen tapetima divljeg cveta, s izvešanim oružjem na šarenom persiskom tepihu, s bibliotekom renaissance od stare crne hrastovine, s bronzanim statuicama na divnom pisaćem stolu, s kaminom... On se prući na divan, metnu ruke pod glavu i ostade nepomičan, gledajući skoro očajno u tavanicu. Da li je zaželeo da skrije od zidova ono što se događalo na njegovom licu, ili iz nekog drugog razloga, tek on ustade, odmače teške zavese s prozora pa se opet prući na divan.

IX

Istog dana Bazarov se upoznao s Fenjičkom. On je s Arkadijem šetao po parku i objašnjavao mu zašto se neka drveta nisu primila, naročito hrastovi.

— Ovde treba saditi što više topola i jela, pa i lipa, dodavši crnice. Eno onaj hladnjak se lepo primio, — dodade on, — zato što se bagrem i jorgovan dobro primaju, ne treba im nege. Ba! pa ovde ima neko.

U hladnjaku je sedela Fenjička s Dunjašom i Mićom. Bazarov se zaustavi, a Arkadije klimnu glavom Fenjički kao stari poznanik.

— Ko je to? — upita ga Bazarov, čim prođoše pored njih. — Što je lepa!

— A na koga misliš?

— Zna se na koga: samo je jedna lepa.

Arkadije, malko zbunjen, objasni mu u nekoliko reči ko je Fenjička.

— Aha! — reče Bazarov: — vidi se da tvoj otac zna šta valja. A on se meni sviđa, tvoj otac, bogami! On je valjan čovek. Nego treba da se upoznam, — dodade on, pa se uputi nazad ka hladnjaku.

— Evgenije! — viknu za njim Arkadije uplašeno; — opreznije, tako ti Boga.

— Ne uzbuđuj se, — reče Bazarov: — nismo mi travu pasli, živeli smo u varoši.

Približujući se Fenjički, skide kačket.

— Dopustite da vam se pretstavim, — poče on poklonivši se učtivo: — prijatelj Arkadija Nikolajevića i miran čovek.

Fenjička se diže s klupe pa je gledala u njega ćuteći.

— Kakvo divno dete! — nastavi Bazarov. — Ne bojte se, ja nisam još nikog urekao. Što su mu tako crveni obrazi? Valjda mu zubići izbijaju?

— Da, molim, — progovori Fenjička: — četiri zubića su mu već izbila, a sad su mu evo desni opet otekle.

— Pokažite... i ne bojte se, ja sam doktor. Bazarov uze u ruke mališana, koji se, na veliko čudo i Fenjičke i Dunjaše, nije ni najmanje protivio, niti se uplašio.

— Vidim, vidim... Ništa, sve je u redu: biće zubat. Ako se što dogodi, recite mi. A jeste li vi zdravi?

— Zdrava sam, hvala Bogu.

— Hvala Bogu — to je najbolje. A vi? — dodade Bazarov, obraćajući se Dunjaši.

Dunjaša, devojka vrlo ozbiljna u kući, a smešljiva kad izađe iz kuće, samo šmiknu umesto odgovora.

— E pa vrlo dobro. Evo vam vašeg junaka.

Fenjička uze dete u ruke.

— Kako je kod vas mirno sedeo, — reče ona poluglasno.

— Kod. mene sva deca mirno sede, — odgovori Bazarov: — ja znam jednu veštinu.

— Deca osećaju ko ih voli, — primeti Dunjaša.

— To je tačno, — potvrdi Fenjička. — Eto i Mića, drugome se ni za što ne bi dao u ruke.

— A da li će se dati meni? — upita Arkadije, koji je neko vreme stajao udaljen, pa se i on približi hladnjaku.

On pozva k sebi Miću, ali Mića zabaci glavu nazad i zavrišta, što jako zbuni Fenjičku.

— Drugi put, — kad se bude navikao, — reče Arkadije blago, pa se dva prijatelja udaljiše.

— Kakono se ona zove? — upitaće Bazarov.

— Fenjička... Feodosija, — odgovori Arkadije.

— A po ocu... I to treba znati.

— Nikolajevna.

— Bene. Sviđa mi se kod nje što se mnogo ne snebiva. Drugi bi možda baš to i osudio kod nje. Koješta! Zašto da se snebiva? Ona je mati — pa pravo ima.

— Ona ima pravo, — reći će Arkadije, — ali eto, moj otac...

— I on ima pravo, — prekide ga Bazarov.

— A, ne, ja ne mislim tako.

— Vidi se, još jedan naslednik nam ne godi!

— Kako te nije sramota pretpostavljati takve misli kod mene! — upade Arkadije vatreno. — Ja ne smatram s toga stanovišta da otac nema pravo; ja nalazim da se mora oženiti njom.

— Ehe-he! — reče Bazarov mirno. — Gle kako smo velikodušni! Ti još pridaješ neku važnost braku; ja to nisam očekivao od tebe.

Prijatelji pređoše nekoliko koraka u ćutanju.

— Video sam sve uređenje tvoga oca, — poče opet Bazarov. — Stoka rđava, a konji obangavili. Zgrade rđave, a radnici izgleda da su preispodnji lenjivci; a upravnik ili je budala, ili lopov, nisam još mogao dobro uhvatiti.

— Ala si danas strog, Evgenije Vasiljeviću.

— A i dobri seljaci će neizostavno podvaliti tvome ocu. Znaš onu izreku: „ruski seljak će i Boga prevariti".

— Ja se počinjem slagati s čikom, — primeti Arkadije, — ti sasvim rđavo misliš o Rusima.

— Marim ja. Kod Rusa je jedino to dobro što o samom sebi misle vrlo rđavo. Važno je to da je dva put dva četiri, a sve ostalo glupost.

— I priroda je glupost? — reći će Arkadije, gledajući zamišljeno u daljinu, u šarene njive, lepo i meko osvetljene već dosta niskim suncem.

— I priroda je glupost, u onom značenju kako je ti shvataš. Priroda nije hram, već radionica, a čovek je u njoj radnik.

Lagani zvuci violinčela daletaše do njih iz kuće u tom istom trenutku. Neko je svirao s osećanjem, iako neveštom rukom, Čekanje od Šuberta, i kao med se razlivala po vazduhu slatka melodija.

— Šta je to?

— To moj otac svira.

— Tvoj otac svira na violinčelu?

— Da.

— Pa koliko tvoj otac ima godina?

— Četrdeset četiri.

Bazarov odjednom prsnu u smeh.

— Zaboga! čovek od četrdeset četiri godine, pater families, u... skom srezu — svira na violinčelu!

Bazarov se i dalje smejao, ali i pored svog poštovanja prema svome učitelju, Arkadije se ovoga puta čak i ne osmehnu.

X

Prošlo je oko dve nedelje. Život u Marijinu je tekao svojim tokom: Arkadije je živeo kao sibarit, Bazarov je radio. Svi su u kući bili navikli na itera, na njegove nemarne manire, na njegove malobrojne i otsečne reči. Fenjička naročito se bila toliko navikla na njega da je jedared noću naredila da ga probude: Mića je bio dobio grčeve; i on dođe, no običaju upola šaleći se, upola zevajući, posede kod nje oko dva sata i pomože detetu. Ali je Pavle Petrović iz dubine duše zamrznuo Bazarova: smatrao ga je za oholog, bezobraznog, cinika, plebejca; podozrevao je da ga Bazarov ne poštuje, da ga bezmalo i prezire — njega, Pavla Kirsanova! Nikola Petrović se pribojavao mladog „nihiliste” i sumnjao je u korist od njegova uticaja na Arkadija; ali ga je rado slušao, rado je prisustvovao njegovim fizičkim i hemiskim eksperimentima. Bazarov je doneo sa sobom mikroskop, pa je po čitave sate baratao s njim. I sluge su se privezale za njega, iako ih je zadirkivao; osećali su da je on ipak njihove gore list, ne gospodin. Dunjaša se rado smejala s njim i iskosa, značajno pogledala na njega, protrčavajući pored njega kao prepelica; Petar, čovek do krajnosti samoljubiv i glup, večito sa zategnutim borama na čelu, čovek čija je sva vrednost bila u tome što je gledao učtivo, čitao na slogove i često čistio četkom svoj kaput — pa se i on smeškao i razvedravao čim bi Bazarov obraćao na njega pažnju; deca kućne posluge su trčali za „dohturom” kao kučići. Jedino ga starac Prokofić nije voleo, turobna pogleda mu je služio jelo za stolom, govorio da je „šinter” i „protuva” i uveravao da je on sa svojim bakenbardima — prava svinja u trnju. Prokofić je, na svoj način, bio aristokrata, ništa manje od Pavla Petrovića.

Nastali su najlepši dani u godini — prvi junski dani. Vreme je bilo divno; istina, izdaleka je opet pretila opasnost od kolere, ali su se stanovnici... ske gubernije već bili navikli na njene posete. Bazarov je ustajao vrlo rano i odlazio na dve do tri vrste, ne u šetnju — on nije trpeo bezciljne šetnje — već da skuplja biljke, insekte. Ponekad je vodio sa sobom Arkadija. Na povratku bi obično zapodeli diskusiju i Arkadije je obično ostajao pobeđen, iako je govorio više od svoga druga.

Jedared su se bili nešto dugo zadržali; Nikola Petrović im izađe ususret u park, pa stigavši prema hladnjaku odjednom ču brze korake i glasove dva mlada čoveka. Oni su išli s druge strane hladnjaka, pa ga nisu mogli videti.

— Ti oca nedovoljno poznaješ, — govorio je Arkadije.

Nikola Petrović se pritaji.

— Tvoj otac je valjan čovek, — reče Bazarov: — ali on je bivši čovek, njegovo je prošlo.

Nikola Petrović načulji uho... Arkadije nije ništa odgovarao.

„Bivši čovek” postoja dva-tri minuta nepomično, pa se uputi polako kući.

— Prekjuče, gledam, on čita Puškina, — nastavljaše dalje Bazarov. — Objasni mu, molim te, da je to koješta. Pa on nije dečak: vreme je da baci tu budalaštinu. I šta mu je naspelo da bude romantičar u današnje vreme! Daj mu štogod pametno da čita.

— Šta da mu dam? — upita Arkadije.

— Pa ja mislim Bihnerovo „Kraft und Stoff” za prvi mah.

— I ja tako mislim, — reče Arkadije odobravajući. — „Kraft und Stoff” je napisano popularnim jezikom.

— Eto, tako smo ja i ti, — govorio je istog dana posle ručka Nikola Petrović svome bratu sedeći kod njega u kabinetu, — spali u bivše ljude, mi smo ispevali svoju pesmu. Šta ćeš! Možda Bazarov ima i pravo; ali moram priznati da me jedno boli: nadao sam se da ću se baš sad blisko i prijateljski zbližiti sa Arkadijem, a ispalo je da sam ja zaostao, on izmakao napred, i da jedan drugog ne možemo shvatiti.

— A otkud je on izmakao napred? I čime se to on od nas baš tako razlikuje? — viknu ljutito Pavle Petrović. — To mu je sve napunio glavu onaj sinjor, onaj nihilist. Mrzim tog lekarčića; po mome mišljenju on je prosto šarlatan; uveren sam da on sa svima svojim žabama ni u fizici nije daleko odmakao.

— Ne, brate, to nemoj reći: Bazarov je pametan i pun znanja.

— Pa kako je odvratno samoljubiv, — prekide ga opet Pavle Petrović.

— Da, — reći će Nikola Petrović, — on je samoljubiv. Ali izgleda da se bez toga ne može; samo, evo šta ja ne mogu da razumem. Izgleda mi da sve činim da ne izostanem iza sadašnjeg veka: sa

seljacima sam uredio odnose, uveo farmu, tako da čak za mene u celoj guberniji kažu da sam crven; čitam, učim, uopšte trudim se da budem na nivou savremenih zahteva, — a oni kažu da je moja pesma ispevana! Ono, brate, ja i sam počinjem misliti da je zaista ispevana.

— A po čemu?

— A evo po čemu. Sedim danas i čitam Puškina... Dobro se sećam, naišao sam na Cigane... Odjednom mi prilazi Arkadije, pa mi ćuteći, s nekim umiljatim sažaljenjem na licu, tiho kao od deteta, uze knjigu i metnu preda me drugu, nemačku... osmehnu se pa ode, i Puškina odnese.

— Gle ead! A kakvu ti je knjigu dao?

— Evo ovu.

I Nikola Petrović je stade okretati u rukama.

— Hm! — promumla on. — Arkadije Nikolajević se brine o tvome obrazovanju. Pa što, jesi li pokušao da čitaš?

— Pokušao sam.

— Pa?

— Ili sam ja glup, ili je sve to budalaština. Mora biti da sam ja glup.

— Pa ti nisi zaboravio nemački? — upitaće Pavle Petrović.

— Ja razumem nemački.

Pavle Petrović opet poče okretati knjigu u rukama i ispod oka pogleda u brata. Obojica zaćutaše.

— Da, zbilja, da ne zaboravim, — poče Nikola Petrović, očevidno želeći promeniti razgovor. — Dobio sam pismo od Koljazina.

— Od Matveja Ilića?

— Od njega. Došao je u *** da izvrši reviziju gubernije. On je sad ispao krupna zverka i piše mi da želi, kao rođak, da se vidi s nama, pa zove mene i tebe s Arkadijem u varoš.

— Hoćeš li ići? — upita Pavle Petrović.

— Neću; a ti?

— I ja neću ići. Baš mi treba da se lomatam preko pedeset vrsta da jedem kiselj. Mathieu hoće da nam se pokaže u svoj svojoj slavi; neka ide do vraga! Imaće dosta guberniskog šampanja, može biti bez našeg. I čudna mu čuda, tajni savetnik! Da sam ostao u službi,

da glupo dirinčim, bio bih sad general-ađutant. A pored toga, ja i ti smo bivši ljudi.

— Da, brate; vidi se, vreme je da naručujemo mrtvački sanduk i skrstimo ruke na grudima, — reći he Nikola Petrović uzdahnuvši.

— A, ja se tako lako ne dam, — progunđa njegov brat. — Ja ću još imati da se uhvatim u koštac s tim lekarem, to predosećam.

Sudar se desio još istog dana za večernjim čajem. Pavle Petrović siđe u salon već gotov za borbu, razdražen i odlučan. Samo je čekao povod da se baci na neprijatelja, ali mu se povod dugo nije pružao. Bazarov je uopšte govorio malo u prisustvu „starčića Kirsanovih” (tako je on zvao ova dva brata), a to veče se nije osećao raspoložen, pa je ćutke ispijao šolju za šoljom čaja. Pavle Petrović je sav goreo od nestrpljenja; njegova želja se najzad ostvarila.

Govor se poveo o jednom susedu plemiću. „Trice, aristokratčić”, reče Bazarov ravnodušno, koji se viđao s njim u Petrogradu.

— Dopustite da vas upitam, — poče Pavle Petrović, a usne mu zadrhtaše; — po vašem shvatanju, reči „trice” i „aristokrat” znače jedno isto?

— Ja sam rekao „aristokratčić”, — reče Bazarov, srčući leno čaj.

— Tako je; ali ja držim da ste istog mišljenja o aristokratima kao i o aristokratčićima. Smatram za svoju dužnost da vam kažem da se ne slažem s tim mišljenjem. Smem reći da me svi znaju kao čoveka liberalnog i koji voli progres; ali baš zbog toga poštujem aristokrate — prave. Setite se, dragi gospodine (pri tim rečima Bazarov podiže oči na Pavla Petrovića), setite se, dragi gospodine, — ponovi on ljutito, — engleskih aristokrata. Oni ne otstupaju ni za dlaku od svojih prava, pa zato poštuju tuđa prava; oni traže da se izvršuju obaveze prema njima, pa zato oni sami vrše svoje dužnosti. Aristokratija je dala slobodu Engleskoj i održava je.

— Čuli smo tu pesmu mnogo puta, — odgovori na to Bazarov, — ali šta hoćete tim da dokažete?

— Ja otim hoću da dokažem, dragi gospodine (Pavle Petrović, kad se ljutio, navalice je govorio „otim” i „oto”, ma da je vrlo dobro znao da takve reči gramatika ne dopušta. U tom osobenjaštvu se pokazivao ostatak tradicije iz vremena Aleksandra I. Tadašnji velikaši, kad su, u retkim slučajevima, govorili na svom maternjem jeziku, upotrebljavali su reč oto mesto to; kao vele: mi smo koreniti

Rusi, a u isto vreme smo velikaši, kojim je dopušteno da se ne obziru na školska pravila) — ja otim hoću da dokažem da bez osećanja sopstvenog dostojanstva, bez poštovanja samoga sebe, — a kod aristokrate su ta osećanja razvijena, — nije čvrsta osnova društvena... bien public... društvena zgrada. Ličnost, dragi gospodine, to je glavno; ljudska ličnost mora bitn snažna kao stena, jer se na njoj sve gradi. Ja, naprimer, vrlo dobro znam da vi rado nalazite da su smešne moje navike, moja toaleta, najzad moje čistunstvo, ali to sve proizilazi, iz osećanja poštovanja samoga sebe, iz osećanja dužnosti, da, molim, da, dužnosti. Ja živim u selu, za božjim leđima, ali se ne zapuštam, poštujem čoveka u sebi.

— Dopustite, Pavle Petroviću, — reče Bazarov: — vi eto poštujete sebe, a sedite skrštenih ruku; na kakvu korist ima od toga bien public? Bolje bi bilo da sebe ne poštujete, a da radite.

Pavle Petrović poblede.

— To je Sasvim drugo pitanje. Ni na kraj pameti mi nije sad da vam objašnjavam zašto sedim skrštenih ruku, kao što ste izvoleli reći. Hoću samo da kažem da je aristokratizam prinsip, a bez prinsipa u naše vreme mogu živeti samo nemoralni ili šuplji ljudi. Ja sam to rekao Arkadiju sutradan no njegovu dolasku, a sad vama ponavljam. Zar nije tako, Nikola?

Nikola Petrović potvrdi glavom.

— Aristokratizam, liberalizam, progres, principi, — govorio je međutim Bazarov: — kad čovek pomisli koliko tuđih... i nepotrebnih reči! Rusu oni ne trebaju ni za paru.

— A šta mu treba po vašem mišljenju? Kad čovek čuje vas, pomislio bi da se nalazimo van čovečanstva, van njegovih zakona. Zaboga — logika istorije zahteva...

— Ta šta će nam ta logika? Mi i bez nje možemo biti.

— Kako to?

— Pa tako. Vama, mislim, nije potrebna logika za to da metnete komad hleba u usta kad ste gladni. Daleko smo mi od tih apstrakcija!

Pavle Petrović uzmahnu rukama.

— Ja vas ne razumem posle toga. Vi vređate ruski narod. Ne razumem kako se ne mogu priznavati prinsipi, pravila. Pa u ime čega vi radite?

— Ja sam vam već govorio, čiko, da mi ne priznajemo autoritete, — umeša se Arkadije.

— Mi radimo u ime onoga što smatramo za korisno, — reče Bazarov. — U današnje vreme je najkorisnije nepriznavanje — i mi ne priznajemo.

— Ništa?

— Ništa.

— Kako? ne samo umetnost, poeziju... već i... strašno je i izgovoriti...

— Ništa, — ponovi Bazarov s nečuvenom mirnoćom.

Pavle Petrović upre pogled u njega. On to nije očekivao, a Arkadije čak pocrvene od zadovoljstva.

— Ipak, dopustite, — poče Nikola Petrović. — Vi ništa ne priznajete ili, tačnije rečeno, sve rušite... Pa valjda treba i graditi.

— To već nije naš posao... Prvo treba mesto raščistiti.

— Savremeni položaj naroda to zahteva, — dodade Arkadije važno: — mi moramo ispuniti te zahteve, mi nemamo prava predavati se zadovoljenju ličnog egoizma.

Ova poslednja rečenica, po svemu sudeći, nije se dopala Bazarovu; ona je odisala filosofijom, to jest romantizmom, jer je Bazarov i filoeofiju nazivao romantizmom, ali nije našao za vredno da pobija svoga mladog učenika.

— Ne, ne! — uzviknu Pavle Petrović s neočekivanom žestinom: — neću da verujem da vi, gospodo, doista poznajete ruski narod, da ste vi pretstavnici njegovih potreba, njegovih težnja! Ne, ruski narod nije takav kako ga vi zamišljate. On kao svetinju poštuje predanja, on je patrijarhalan, on ne može živeti bez vere...

— Neću to osporavati, — prekide Bazarov: — čak sam gotov priznati da ste u tome vi u pravu.

— A ako sam u pravu...

— Pa ipak to ništa ne dokazuje.

— Upravo nište ne dokazuje, — ponovi Arkadije pouzdano kao iskusan šahist koji je predvideo po izgledu vešt potez protivnika, pa se zato nimalo nije zbunio.

— Kako ništa ne dokazuje? — progunđa prenerаženi Pavle Petrović. — Znači, vi idete protiv svoga naroda?

— Pa makar da je i tako! — uzviknu Bazarov. — Narod smatra da kad grmi, to se sveti Ilija vozi po nebu na kolima. — Pa šta? Zar da se slažem s njim? A pored toga — on je Rus, a zar ja nisam Rus?

— Ne, vi niste Rus posle svega što ste sad kazali! Ja vas ne mogu smatrati za Rusa.

— Moj ded je orao zemlju, — s naduvenom ponositošću odgovori Bazarov. — Upitajte koga hoćete od vaših seljaka: koga od nas — vas ili mene, — on pre smatra za sunarodnika. Vi ne umete s njim ni govoriti.

— A vi govorite s njim, a u isto vreme ga prezirete.

— Zašto ne, ako zaslužuje preziranje? Vi osuđujete moj pravac, a ko vam je rekao da je on u meni slučajan, da ga nije izazvao baš taj narodni duh u ime koga vi tako ratujete?

— Taman posla! Vrlo su potrebni nihilisti!

— Da li su potrebni ili ne — nije naše da odlučujemo. Pa i vi sami smatrate da niste beskorisni.

— Gospodo, gospodo, molim vas, bez uplitanja ličnosti! — viknu Nikola Petrović pa ustade.

Pavle Petrović se osmehnu, pa metnu ruku na rams bratu i natera ga da opet sedne.

— Ne brini se, — reče on. — Neću se zaboraviti, baš zbog onog osećanja dostojanstva, kome se tako žestoko potsmeva gospodin... gospodin doktor. Dopustite, — nastavi on, obraćajući se opet Bazarovu: — vi možda mislite da je vaše učenje nešto novo? Badava vi to zamišljate. Materijalizam koji vi propovedate javljao se već ne jedanput i uvek se pokazao neodrživ...

— Opet tuđa reč! — prekide ga Bazarov. On se počinjao ljutiti, i lice mu dobilo nekakvu bakarnu II grubu boju. — Na prvom mestu, mi ništa ne propovedamo; to nam nije običaj...

— Nego šta vi radite?

— A evo šta radimo. Ranije, još nedavno, govorili smo da naši činovnici uzimaju mito, da nemamo ni puteva, ni trgovine, ni pravilnog suda...

— Pa da, da, vi ste izobličavaoci, — tako se, čini mi se, to zove. Sa mnogim vašim izobličenjima se i ja slažem, ali...

— A posle smo uvideli da ne vredi brbljati, neprestano samo brbljati o našim ranama, da to vodi samo vulgarnosti i doktrinarstvu;

uvideli smo da i naši mudraci, takozvani vođi i izobličavaoci ništa ne vrede, da se bavimo glupostima, pričamo o nekakvoj umetnosti, nesvesnom stvaralaštvu, o parlamentarizmu, o advokaturi, i vrag bi ga znao o čemu, kad se tiče nasušnog hleba, kad nas najgrublje praznoverje davi, kad sva naša akcionarska društva propadaju jedino otuda što se oseća oskudica u poštenim ljudima, kad nam i sama sloboda, o kojoj se pašti vlada, jedva može doneti neku vajdu, zato što je naš seljak gotov i samoga sebe pokrasti, samo da se napije rakiješine u krčmi.

— Tako, dakle, — prekide Pavle Petrović, — tako: vi ste se u svemu tome uverili i odlučili da se ne prihvatite nikakvog posla ozbiljno.

— I odlučili smo se da se ničega ne prihvatimo, — ponovi Bazarov nabusito.

On se najednom naljuti na samoga sebe zašto se tako raspričao pred tim gospodinom.

— Već samo da grdite?

— I da grdimo.

— I to se zove nihilizam?

— I to se zove nihilizam, — ponovi opet Bazarov, ovaj put naročito drsko.

Pavle Petrović malko zažmiri.

— Tako li, dakle! — reče on čudno mirnim glasom. — Nihilizam treba da je lek od svakog zla, a vi, vi ste naši izbavioci i heroji. Pa zašto onda druge ružite, recimo te iste izobličavaoce? Zar ne brbljate i vi isto kao i svi drugi?

— U nečem drugom možda, a u tome nismo grešni, — izgovori kroz zube Bazarov.

— Pa šta? Vi valjda radite? Spremate se da radite?

Bazarov ništa ne odgovori. Pavle Petrović samo zadrhta, ali se odmah savlada.

— Hm!... Da radite, rušite... — nastavi on. — Ali kako to da rušite, ne znajući čak ni zašto?

— Mi rušimo zato što smo snaga, — primeti Arkadije.

Pavle Petrović pogleda u svoga sestrića, na se osmehnu.

— Da, snaga — pa zato ne daje računa, — reče Arkadije, pa se isprsi.

— Nesrećniče! — uzviknu Pavle Petrović; on se prosto nije mogao duže uzdržavati: — kad bi pomislio šta u Rusiji potpomažeš svojom bljutavom sentencijom! Ne, ovo i samog anđela može izvesti iz strpljenja! Snaga! I divlji Kalmik, i Mongol ima snagu — ali na što nam je? — Za nas vredi civilizacija, da, molići, dragi gospodine; za nas vrede njeni plodovi. I nemojte reći da su ti plodovi ništavni: poslednji mazalo, un barbouilleur, najamni svirač na klaviru, kome se daje pet kopejki za veče, i oni su korisniji od vas, jer su oni pretstavnici civilizacije, a ne grube mongolske snage! Vi zamišljate da ste napredni ljudi, a ovamo ste jedino za to da živite u kalmičkoj čergi! Snaga! A naposletku, setite se, snažna gospodo, da vas ima svega četiri i po čoveka, a milioni su onih koji vam neće dopustiti da gazite nogama njihova najsvetija verovanja, koji će vas smrviti!

— Ako smrve, na čast im, — reče Bazarov. — Samo baba ne kazuje kako je snila, već kako je za nju bolje. Nas nema tako malo kao što vi računate.

— Kako? Vi zbilja mislite da ćete izaći na kraj s celim narodom?

— Vi znate da je od sveće koja vredi kopejku Moskva izgorela, — odgovori Bazarov.

— Da, da. Prvo oholost skoro satanska, a posle ismevanje. Eto, eto čim se zanosi omladina, eto čemu se pokoravaju neiskusni derani! Eto, pogledajte, jedan od njih sedi pored vae, ta on samo što se ne kune u vas, gledajte i uživajte. (Arkadije okrete glavu i namršti se). I ta zaraza se već daleko raširila. Govorili su mi da u Rimu naši umetnici u Vatikan ni da privire. Rafaela smatraju mal te ne budalom, zato što je to autoritet; a oni sami su nemoćni i neplodni do gadosti, a fantazija im ne smaša dalje od „Devojke kod izvora!” A ta devojka je naslikana ne može biti gore. Po vašem mišljenju oni su sile, zar ne?

— Po mome mišljenju, — odvrati Bazarov, — Rafael ne vredi ni prebijene pare; pa i oni nisu bolji od njega.

— Bravo, Bravo! Slušaj, Arkadije... eto kako se savremeni mladi ljudi treba da izražavaju! Pa kako da ne idu za vama! Ranije su mladi ljudi morali učiti; nisu hteli da ih smatraju za neznalice, pa su se, hteli ne hteli, trudili. A sad im treba samo reći: sve je na svetu glupost! — pa gotova posla. Mladi ljudi su se obradovali. A u stvari, pre su bili bukvani, a sad su odjednom postali nihilisti.

— Eto, izdalo vas hvaljeno osećanje sopstvenog dostojanstva, — primeti Bazarov flegmatično, dok međutim Arkadije sav planu i sevnu očima. — Naša prepirka je suvišs daleko zabrazdila... Izgleda da je bolje da je prekinemo. A ja ću tada biti gotov da se složim s vama, — dodade on ustajući, — kad mi navedete bar jedno pravilo u savremenom našem životu, porodičnom ili društvenom, koje ne bi izazivalo potpunu i nemilosrdnu osudu.

— Ja ću vam navesti milione takvih pravila, — uzviknu Pavle Petrović: — milione! Pa evo, naprimer, ako hoćete, imovna opština.

Hladan osmeh iskrivi usne u Bazarova.

— E, što se tiče imovne opštine, — reče on, — bolje razgovarajte sa svojim bratom. On je, izgleda, uvideo na delu šta je to imovna opština; uzajamno jemstvo, trezvenost i tome slične stvarčnce.

— Naposletku, porodica, porodica kakva postoji kod naših seljaka! — uzviknu Pavle Petrović.

— I to pitanje, mislim, bolje je za vas same da ne raščlaljavate u pojedinostima. Vi ste valjda slušali o snohačima? Poslušajte me, Pavle Petroviću, uzmite dva-trn dana roka, odmah teško da ćete štogod naći. Pretresite sve naše staleže, na promislite dobro o svima, a ja i Arkadije ćemo za to vreme...

— Sve ismevati, — prihvati Pavle Petrović.

— Ne, poriti žabe. Hajdemo, Arkadije; doviđenja, gospodo!

Dva prijatelja izađoše. Braća ostadoše sami i prvo se samo zgledaše.

— Eto, — poče najzad Pavle Petrović: — eto vam sadašnje omladine! Eto to su naši naslednici!

— Naslednici, — ponovi uz tužan uzdah Nikola Petrović. On je za vreme cele prepirke sedeo kao na ugljevlju i samo je kradom bolno pogledao u Arkadija. — Znaš li čega sam se setio, brate? Jedared sam se posvađao s pokojnom mamom; ona je vikala, nije htela da me sluša... Ja sam joj najzad rekao: „Vi mene ne možete razumeti; mi pripadamo dvama različnim pokolenjima”. Ona se užasno našla uvređena, a ja sam pomislio: šta da se radi? Pilula je gorka — a mora se progutati. Evo, sad je došao red na nas, i naši naslednici mogu nama reći: Vi ne pripadate našem pokolenju, gutajte pilule.

— Ta ti si preterano dobrodušan i skroman, — odgovori Pavle Petrović: — ja sam, naprotiv, uveren da ja i ti daleko više imamo

pravo nego ti gospodičići, iako se izražavamo, možda, unekoliko zastarelim jezikom, vielli, i nemamo ono drsko samopouzdanje... I kako je naduvena ta današnja omladina! Upitaš nekoga od njih: kakvo vino želite: crno ili belo? „Ja obično više volim crno!” odgovara on iz basa i tako važnog izgleda kao da cela vaseljena gleda u njega u tom trenutku...

— Više nećete čaja? — progovori Fenjička, promolivši glavu kroz vrata: ona se nije usudila da uđe u salon doklegod se u njemu čula prepirka.

— Ne, možeš narediti da se digne samovar, — odgovori Nikola Petrović, pa joj ustade u susret. Pavle Petrović mu otsečno reče bon soir,[4] pa ode u svoj kabinet.

XI

Posle pola sata Nikola Petrović ode u park, u svoj omiljeni hladnjak. Obuzeše ga tužne misli. Prvi put jasno uvide koliko je rastojanje između njega i sina; predosećao je da će ono sa svakim danom biti sve veće i veće. Znači, uzalud je zimi u Petrogradu po čitave dane sedeo čitajući najnovija dela; uzalud je slušao razgovor mladih ljudi; uzalud se radovao kad mu je polazilo za rukom da umetne i svoju reč u njihov vatreni razgovor. „Brat kaže da mi imamo pravo”, mišljaše on: „i, otklonivši svako samoljublje, i meni se samom čini da su oni dalje od istine nego mi, a u isto vreme osećam da oni za sebe imaju nešto čega mi nemamo, neku prevagu nad nama... Mladost? Ne; nije to samo mladost. Da li nije prevaga u tome što kod njih ima manje tragova gospodstva nego kod nas?”

Nikola Petrović obori glavu i pređe rukom preko lica.

„Ali odbacivati poeziju?” poče on opet misliti: „Ne osećati ništa za umetnost, prirodu”...

I on pogleda oko sebe kao da želi videti kako se može ne osećati ništa za prirodu... Već je počinjalo veče, sunce se bilo sakrilo za omanju jasikovu šumicu, na pola vrste od parka: njena senka se pružala beskrajno preko nepomičnih njiva. Neki seljak je kasao na belom konjiću tamnom, uskom putanjom pored same šumice; on se sav jasno video, sav, do zakrpe na ramenu, ma da je jahao u senci; sasvim razgovetno su se raspoznavale konjske noge u kasu. A sunčani zraci su prodirali u šumicu, pa su, probijajući se kroz čestu, zalivali stabla jasikova tako toplom svetlošću da su ličila na borova stabla, a njihovo lišće se skoro plavelo i nad njim se izdizalo bledoplavo nebo, tek malo crveno od večernje rumeni. Lastavice su letele visoko, vetar je bio sasvim zamro; odocnele pčele su leno i sanjivo zujale u jorgovanskom cveću; čitav stub mušica se dizao nad usamljenom, daleko ispruženom granom. „Kako je lepo, Bože moj!” pomisli Nikola Petrović, i omiljeni stihovi mu dođoše na usne, ali se seti Arkadija, Stoff und Kraft, pa ućuta; ipak ostade sedeći, pa se predade opet tužnoj i radosnoj igri misli. Voleo je sanjariti: život u selu razvio je kod njega tu sposobnost. Nije davno bilo kad je tako isto sanjario, očekujući sina u drumskoj mehani, a otada se već desila promena, već su se opredelili tada još nejasni odnosi... i kako!

Opet mu izađe pred oči pokojna žena, ali ne onaka kakvu ju je znao u toku mnogih godina, ne kao kućanica, dobra domaćica, već kao mlada devojka, tanka stasa, nevino radoznala pogleda i s čvrsto upletenom kosom niz detinji vrat. Seti se kako ju je video prvi put. On je tada još bio student. Sreo ju je na stepenicama stana u kom je živeo, pa gurnuvši je nehotice, okrenuo se, hteo da se izvini, ali je jedva mogao promrmljati: „pardon, monsieur”, a ona se malko poklonila, osmehnula se, na odjednom kao da se uplašila i potrčala, a na savijutku stepenica brzo pogledala u njega, uozbiljila se i pocrvenela. A posle, prve plašljive posete, polureči, poluosmesi, i sumnje, i tuga, i uzbuđenje, i najzad, ono gubljenje daha od radosti... Kuda je sve to otišlo? Ona je postala njegova žena, on je bio srećan kao malo ko na zemlji... „Ali”, mislio je on, „zašto ti slatki, prvi trenuci ne bi živeli večito, da se nikad ne izgube?”

On se nije trudio da samom sebi objasni svoju. misao, ali je osećao da želi zadržati ono srećno vreme nečim jačim nego što je uspomena, želeo je da opet oseća blizinu svoje Marije, da oseća njenu toplinu i dah, i već mu se pričinjavalo kao da nad njim...

— Nikola Petroviću, — začu se blizu njega Fenjičkin glas, — gde ste?

On se strese. Nije ga ni bolelo niti ga je bilo stid... Nije čak dopuštao mogućnost poređenja između svoje žene i Fenjičke, ali mu bi žao što joj je palo na pamet da ga traži. Njen glas ga odmah potseti na njegovu sedu kosu, njegovu starost, njegovu sadašnjost...

Čarobni. svet u koji je već bio počeo ulaziti, koji se već izdizao iz maglovitih talasa prošlosti, jedva se pojavio — pa iščezao.

— Ovde sam, — odgovori: — doći ću, idi. „Eto, to su tragovi gospodstva”, sinu mu u glavi. Fenjička ćuteći zaviri kod njega u hladnjak pa se izgubi; a on iznenađen primeti da je noć već nastala otkako se on predao sanjarijama. Sve se unaokolo smrači i utiša, a ispred njega promače Fenjičkino lice, bledo i sitno. On se diže i htede da se vrati kući; ali se raznežено srce nije moglo umiriti u grudima, i on poče polako šetati po bašti, čas gledajući zamišljeno sebi pod noge, čas podižući oči u nebo, gde su se već rojile i svetlucale zvezde. Šetao je mnogo, skoro dok nije malaksao, a nemir, nekakav ispitivački, neodređeni, tužni nemir, nikako se nije umanjivao. O, kako bi mu se Bazarov potsmehnuo kad bi saznao šta

se u njemu tada zbivalo! I sam Arkadije bi ga osudio. U njega, čoveka od četrdeset tri godine, agronoma i domaćina, suze, bezrazložne suze; to je bilo sto puta gore nego violinčelo.

Nikola Petrović nastavi šetnju i nije se mogao odlučiti da uđe u kuću, u to mirno i udobno gnezdo koje je tako milo gledalo svojim osvetljenim prozorima; on nije imao snage da se rastane s mrakom, s parkom, s osećajem svežeg vazduha na licu, i s tom tugom, tim nemirom...

Na savijutku putanje srete se s Pavlom Petrovićem.

— Šta je tebi? — upita on Nikolu Petrovića: — ti si bled kao utvara; ti si bolestan; zašto ne legneš?

Nikola Petrović mu u nekoliko reči objasni svoje duševno stanje, pa se udalji. Pavle Petrović dođe do kraja parka pa se takođe zamisli, i takođe podiže oči u nebo. Ali u njegovim divnim, tamnim očima nije se ogledalo ništa drugo do svetlost zvezda. On nije bio rođen kao romantičar, i njegova kicoški suva i strasna, na francuski kalup mizantropska duša nije umela maštati...

— Znaš šta? — govorio je tu istu noć Bazarov Arkadiju. — Pala mi je na pamet izvanredna misao. Tvoj otac je danas govorio da je dobio poziv od onog vašeg znatnog srodnika. Tvoj otac neće ići; hajde da odemo ja i ti u ***; jer taj gospodin zove i tebe. Vidiš kako je lepo vreme; pa ćemo se provozati i razgledati varoš. Proskitaćemo pet-šest dana, i dosta!

— A otud ćeš se vratiti ovamo?

— Ne, treba da odem do oca. Ti znaš, on je od *** trideset vrsta. Nisam ga odavno video, a ni mater; treba da obradujem stare. Oni su dobri ljudi, naročito otac: vrlo zanimljiv. A ja sam im jedinac.

— A hoćeš li dugo ostati kod njih?

— Ne mislim. Bojim se, biće mi dosadno.

— A svratićeš kod nas pri povratku?

— Ne znam... videću. Pa, dakle, šta? Da idemo!

— Pa gotovo, — reče Arkadije leno.

On se u duši vrlo obradovao predlogu svoga prijatelja, ali je smatrao za potrebno da sakrije svoje osećanje. Nije uzalud bio nihilist.

Sutradan on otputuje s Bazarovom u ***. Omladini u Marijinu je bilo žao što odlaze; Dunjaša je čak malo i plakala... a stari su počeli

lakše disati.

XII

Varoš *** u koju su otišli naši prijatelji bila je pod upravom jednog mlađeg gubernatora, progresista i despota, kao što se redovno dešava u Rusiji. On je u toku prve godine svoje uprave uspeo da se posvađa ne samo s guberniskim predvodnikom plemstva, bivšim gardiskim kapetanom, sopstvenikom ergele i gostoljubivim čovekom, već i sa svojim činovnicima. Prepirke koje su tim povodom izbile najzad su doterale dotle da je ministarstvo u Petrogradu smatralo za potrebno da pošalje naročito poverljivo lice sa zadatkom da sve ispita na licu mesta. Izbor je pao na Matveja Ilića Koljazina, sina onog Koljazina pod čijim su starateljstvom nekad bili braća Kirsanovi. On je takođe bio od „mladih”, t.j. nedavno je napunio četrdeset godina, ali je već nišanio u državnike i sa svake strane grudi je nosio po jednu zvezdu. Jedna je, istina, bila inostrana, od rđavih. Kao i gubernator kome je došao da sudi, smatrao se naprednjakom, i kad je već postao velikaš, nije ličio na većinu velikaša. O sebi je imao najbolje mišljenje; njegova oholost nije imala granica, ali se držao prosto, gledao je odobravajući, slušao snishodljivo, i tako se dobroćudno smejao da je u prvi mah mogao čak steći glas „divnog čoveka”. U važnim prilikama ipak je umeo, kako se kaže, zadati prpu. „Potrebna je energija”, govorio bi on tada: „l' énergie est la première qualité d'un homme d'état;[5] a pri svem tom obično je nasedao, i svaki iole iskusan činovnik sedao mu je za vrat: Matvej Ilić je govorio s velikim poštovanjem o Gizo-u i trudio se da uveri sve i svakoga da on ne spada među rutinere i nazadne birokrate, da ne ostavlja bez pažnje nijednu važniju pojavu društvenog života... Sve takve reči bile su mu dobro poznate. On je čak pratio, istina s nemarnom ološću, razvitak savremene književnosti: onako kao što odrastao čovek, naišavši na ulici na povorku dečaka, pridruži joj se. Ustvari, Matvej Ilić nije bio daleko izmakao ispred onih državnika iz vremena Aleksandra I što su, spremajući se da idu na večernje poselo kod g-đe Svječine, koja je tada živela u Petrogradu, izjutra pročitavali po jednu stranu iz Kondijaka; samo su primanja kod njega bila drukčija, savremenija. On je bio okretan dvoranin, vrlo lukav, i više ništa; u poslovima se nije ništa razumevao, nije bio pametan, ali

je umeo upravljati svojim ličnim poslovima: tu ga već niko nije mogao nasamariti, a to i jest glavno.

Matvej Ilić primi Arkadija sa dobrodušnošću koja dolikuje prosvećenom velikašu, bolje reći sa živahnošću. Ipak se začudio kad je čuo da su rođaci koje je pozvao ostali u selu. „Tvoj tata je bio uvek osobenjak”, primeti on, mašući kićankama svoga divnog kadifenog šlafroka, pa se najedared okrete mladom činovniku u do grla zakopčanom mundiru i uzviknu zabrinuta lica: „Šta je?” Mladi čovek, u koga su se od dugog ćutanja usne bile zalepile, ustade i začuđeno pogleda u svoga šefa. Ali, zbunivši potčinjenog činovnika, Matvej Ilić više nije obraćao na njega pažnju. Naši velikaši uopšte vole da zbunjuju svoje potčinjene; načini kojim se služe radi postizanja tog cilja su raznovrsni. Ovaj način, pored ostalih, mnogo se upotrebljava, „is quite a favorite”, kao što kažu Englezi: velikaš najedared prestane razumevati najprostije reči, napravi se gluv. On naprimer upita: kakav je danas dan?

Njemu s najvećim poštovanjem kažu: „danas je petak, vaše s... s... s... stvo”.

— A? Šta? Kako? Šta kažete? — napregnuto ponavlja velikaš.

— Danas je petak, vaše s... s... stvo.

— Kako? Šta? Šta je to petak? Kakav petak?

— Petak, vaše s... sss... sss... stvo, nedeljni dan.

— No-o, ti li ćeš me učiti?

Matvej Ilić je ipak bio velikaš, ma da se smatrao liberalom.

— Savetujem ti, dragi moj, da načiniš posetu gubernatoru, — reći će on Arkadiju: — ti razumeš, ja ti to savetujem ne zato što se ja držim starinskih shvatanja o potrebi da se ide na poklonjenje vlastima, već prosto zato što je gubernator valjan čovek; sem toga, ti verovatno želiš da se upoznaš sa ovdašnjim društvom... Ti valjda nisi medved, nadam ce? A on preksutra priređuje veliki bal.

— Hoćete li vi biti na tom balu? — upita Arkadije.

— On ga zbog mene priređuje, — reče Matvej Ilić skoro sa sažaljenjem. — Ti igraš?

— Igram, ali rđavo.

— Šteta. Ovde ima lepih žena, a i sramota je da mlad čovek ne igra. Opet ti to ne velim zbog starinskih shvatanja; ja ni najmanje ne

smatram da pamet treba da je u nogama, ali bajronizam je smešan, il a fait son temps.[6]

— Pa ja, čiko, ne zbog bajronizma, ne...

— Upoznaću te s ovdašnjim gospođama, uzimam te pod svoje okrilje, — prekide ga Matvej Ilić, pa se zadovoljno nasmeja. — Biće ti toplo, a?

Sluga uđe i javi da je došao pretsednik finansiske direkcije, starac slatkih očiju i smežuranih usana, koji je neobično mnogo voleo prirodu, naročito leti, kada po njegovim rečima: „svaka pčelica sa svakog cvetka skuplja cvetni prašak”... Arkadije se udalji.

On zastade Bazarova u krčmi u kojoj su se zaustavili i dugo ga je nagovarao da idu gubernatoru. „Nema se kud!” reče naposletku Bazarov: „Ko se u kolo uhvati, mora igrati. Došli smo da vidimo spahije, pa hajde da ih gledamo!” Gubernator primi mlade ljude ljubazno, ali im ne reče da sednu niti sam sede. On je večito bio u poslu i žurio se; još izjutra je oblačio tesan mundir i preterano tesnu vratnu maramu, nije stizao da do kraja svrši ručak, svs je naređivao. U guberniji su ga prozvali Burdalu, ciljajući tim ne na poznatog francuskog propovednika već na burdu. On pozva Kirsanova i Bazarova kod sebe na bal, i posle dva minuta ponovo ih pozva, misleći već da su braća i zvao ih je Kajsarovi.

Oni su išli u svoj stan od gubernatora, kad odjednom iz jednih kola koja su prolazila mimo njih iskoči jedan čovek omanjeg rasta, u slavjanofilskoj atili, pa polete k Bazarovu uz uzvik „Evgenije Vasiljiću!”

— A! To ste vi, her Sitnikov, — reče Bazarov, koračajući i dalje trotoarom: — otkud vi ovde?

— Zamislite, sasvim slučajno, — odgovori onaj, na okrenuvši se kolima mahnu jedno pet puta rukom i viknu: — hajde za nama, hajde! — Moj otac ima ovde parnicu, — nastavi on, preskačući preko kanala, — pa me molio... Danas sam doznao da ste došli, pa sam već bio kod vas... (Doista, vrativši se u svoju sobu, prijatelji su tamo našli posetnicu sa savijenim uglovima i sa imenom Sitnikova, na jednoj strani francuski, a na drugoj starim slovenskim slovima). Nadam se da ne dolazite od gubernatora?

— Nemojte se nadati; mi pravo od njega.

— A! Onda ću i ja ići do njega... Evgenije Vasiljeviću, upoznajte me s vašim... s njim...

— Sitnikov, Kirsanov, — promrmlja Bazarov, ne zaustavljajući ce.

— Vrlo mi je milo, — poče Sitnikov, idući porebarke, smešeći se i skidajući brzo svoje i suviše elegantne rukavice. — Mnogo sam slušao... Ja sam stari poznanik Evgenija Vasiljića i mogu reći — njegov učenik. Njemu dugujem što sam se preporodio...

Arkadije pogleda u Bazarovljeva učenika. Nemir i tupost su se pokazivali u sitnim, inače prijatnim crtama njegova zalizanog lica; male, kao prignječene oči gledale su netremice i nemirno, i smejao se nemirno: nekakvim kratkim, suvim smehom.

— Hoćete li verovati, — nastavi on, — da sam, kad je preda mnom Evgenije Vasiljević prvi put kazao da ne treba priznavati autoritete, osetio tako ushićenje... kao da sam progledao! Eto, pomislio sam, najzad sam našao čoveka! A, da, Evgenije Vasiljeviću, vi svakako morate otići jednoj ovdašnjoj dami, koja je potpuno sposobna da vas razume i za koju će vaša poseta biti pravi praznik; vi ste, mislim, čuli za nju?

— Koja je to? — reče Bazarov bez volje.

— Kukšina, Eudoxie, Jevdoksija Kukšina. To je neobična priroda, émancipée u pravom smislu reči, napredna ženska. Znate li šta? Hajdemo sad k njoj svi zajedno. Ona stanuje dva koraka odavde. Tamo ćemo ručati. Vi valjda još niste ručali?

— Nismo još.

— E pa odlično. Ona se, znate, rastavila od muža, ni od koga ne zavisi.

— Je li lepa? — prekide ga Bazarov.

— N... ne, to se ne može reći.

— Pa kog vraga nas vodite k njoj?

— E, što ste vi obešenjak... Ona će nas ugostiti flašom šampanjca.

— A, tako! Odmah se vidi praktičan čovek. A, zbilja, vaš se otac još uvek bavi zakupima?

— Zakupima, — brzo reče Sitnikov, pa se nasmeja piskavo. — Dakle, šta? Idete?

— Ne znam, vere mi.

— Ti si želeo da vidiš ljude, idi, — reći će Arkadije poluglasno.

— A vi, g. Kirsanov? — prihvati Sitnikov. — Izvolite i vi, bez vas ne ide.

— Pa kako ćemo ovako svi odjedared rupiti?

— Ne mari. Kukšina je divna žena.

— Biće flaša šampanjca? — upita Bazarov.

— Tri! — uzviknu Sitnikov. — Za to ja jamčim.

— Čim?

— Svojom glavom.

— Bolje bi bilo tatinom kesom. A uostalom, hajdemo.

XIII

Omanja plemićka kuća, sagrađena no moskovski, u kojoj je živela Avdotija Nikitišna ili Jevdoksija Kukšina, bila je u jednoj od nedavno izgorelih ulica varoši ***; poznato je da naše guberniske varoši gore svake pete godine. Na vratima, iznad ukoso prikucane posetnice videla se drška za zvonse, a u pretsoblju ih dočeka neka ženska, ni služavka ni družbenica, u čepcu, — jasan znak domaćičinih progresivnih težnja. Sitnikov upita je li kod kuće Avdotija Nikitišna.

— Jeste li vi to, Victor? — raču se tanak glas iz susedne sobe. — Uđite.

Ženska u čepcu odmah se izgubi.

— Nisam sam, — reče Sitnikov, skidajući hitro svoju atilu, ispod koje se pojavi nešto nalik na polukaftan ili palto-sako, i bacajući veseo pogled na Arkadija i Bazarova.

— Svejedno, — odgovori glas. — Entrez![7]

Mladi ljudi uđoše. Soba u kojoj se nađoše pre je ličila na radni kabinet nego na salon. Hartije, pisma, debele sveske ruskih časopisa, većinom nerasečene, bile su rasturene po prašnjivim stolovima; svuda su se beleli razbacani pikavci od cigareta. Na kožnom divanu upola je ležala jedna dama, još mlada, plavokosa, malko razbarušena, u svilenoj, ne sasvim čistoj haljini, s krupnim brasletnama na kratkim rukama i čipkastom maramom na glavi. Ona ustade s divana, pa, navlačeći nemarno na ramena kadifenu bundicu postavljenu požutelom samurovpnom, leno reče:

— Dorab dan, Viktor, — pa steže Sitnikovu ruku.

— Bazarov, Kirsanov, — reče on otsečno, podražavajući Bazarovu.

— Izvolite, molim, — odgovori Kukšina, pa uprevši u Bazarova svoje okrugle oči, između kojih se sirotinjski crveneo majušni prćast nosić, dodade: — ja vas znam, — pa i njemu stište ruku.

Bazarov se namršti. Malena i neugledna prilika emancipovane žene nije imala ničega ružnog; ali je izraz njenog lica neprijatno delovao na gledaoca. I nehotice je čovek dobijao volju da je upita: „Šta ti je, jesi li gladna? Ili ti je dosadno? Ili se snebivaš? Šta se

mučiš?” I nju je, kao i Sitnikova, večito nešto peklo u duši. Govorila je i kretala se vrlo slobodno, a u isto vreme smeteno: ona je očevidno samu sebe smatrala za dobroćudno i jednostavno stvorenje, a međutim ma šta da je činila, stalno je izgledalo da ona baš to nije htela da učini; sve je kod nje ispadalo, kao što deca kažu — naročito, to jest, ne prosto, ne prirodno.

— Da, da, ja vas znam, Bazarov, — ponovi ona. (Ona je imala naviku, kao i mnoge palanačke i moskovske dame, da prvog dana poznanstva zove muškarce no prezimenu). — Hoćete li cigaru?

— Cigara za sebe, — prihvati Sitnikov, koji se već bio razbaškario u fotelji i podigao nogu gore: — nego dajte vi nama da ručamo. Mi smo strašno gladni; i naredite da nam donesu flašu šampanjca.

— Sibarit, — peći će Jevdoksija, pa se nasmeja. (Kad se smejala, videle su joj se desni iznad gornjih zuba). Zar ne, Bazarov, on je sibarit?

— Ja volim komfor u životu, — reče Sitnikov značajno. — To mi ne smeta da budem liberal.

— Ne, to smeta, smeta! — uzviknu Jevdoksija, ali naredi svojoj služavci da se postara i za ručak i za šampanjac. — Kako vi o tome mislite? — dodade ona, obraćajući se Bazarovu. — Uverena sam da delite moje mišljenje.

— A, ne, — odgovori Bazarov: — parče mesa je bolje od parčeta hleba, čak i s hemiskog gledišta.

— A vi se bavite hemijom? To je moja strast. Čak sam sama izmislila jedan lepak.

— Lepak? Vi?

— Da, ja. I znate li u kakvom cilju? Radi pravljenja lutaka, da se glave ne lome. Ta i ja sam praktična. Ali još nije sve gotovo. Treba još da čitam Libiga. A, zbilja, jeste li čitali članak Kisljakova o ženskom radu u „Moskovskim Vjedomostima?” Pročitajte, molim vas. Vas valjda interesuje žensko pitanje? I škole isto tako? Čim se vaš prijatelj bavi? Kako se zove?

Gospođa Kukšina je sipala svoja pitanja jedno za drugim s razmaženom nemarnošću, ne čekajući odgovora; tako razmažena deca govore sa svojim dadiljama.

— Zovem se Arkadije Nikolajević Kirsanov, — reći će Arkadije: — a ne bavim se ničim.

Jevdoksija pršte u smeh.

— E to mi se dopada! Šta, vi ne pušite? Viktore, znate li da sam ljuta na vas?

— Zašto?

— Kažu da ste opet počeli hvaliti Žorž Sand. Nazadna žena i ništa više! Kako se ona može porediti s Emersonom! Ona nema nikakvih ideja ni o vaspitanju, ni o fiziologiji, ni o čemu. Uverena sam da nije ni čula za embriologiju, a u naše vreme kako se može biti bez toga? (Jevdoksija čak raširi ruke). Ah, kakav je divan članak o tome napisao Jelisjević! To je genijalan gospodin! (Jevdoksija je stalno upotrebljavala reč „gospodin” mesto „čovek”). Bazarov, sedite pored mene na divan. Vi možda ne znate da se ja vas strašno bojim.

— A zašto? Dopustite da budem radoznao.

— Vi ste opasan gospodin; vi ste takav kritičar. Ah, Bože moj! smešno mi je, govorim kao neka stepska spahinica. Ja sama upravljam imanjem, i zamislite, moj starosta Jerofej je neobičan tip, pravi Kuperov Patfajnder: ima u njemu nešto neposredno! Ja sam se ovde stalno nastanila; nesnosna varoš, zar ne? Ali šta da radim?

— Varoš kao varoš, — primeti Bazarov hladno.

— Sve neki sitni interesi, eto to je strašno! Pre sam zimi živela u Moskvi... ali sad tamo stanuje moj blagoverni, mosje Kukšin. Pa i Moskva sad... već ne znam — takođe nije ono. Mislim da odem u inostranstvo; prošle godine sam se već bila sasvim spremila.

— U Pariz, razume ce? — upita Bazarov.

— U Pariz i Hajdelberg.

— Zašto u Hajdelberg?

— Zaboga, pa tamo je Bunzen!

Na to Bazarov nije znao šta da odgovori.

— Pierre Sapožnikov... vi ga poznajete?

— Ne, ne poznajem.

— Zaboga, Pierre Sapožnikov... on još uvek dolazi kod Lidije Hostatove.

— Ja i nju ne poznajem.

— Dakle, on se primio da me prati. Hvala Bogu, ja sam slobodna, nemam dece... Šta to rekoh: hvala Bogu! Uostalom, to je svejedno.

Jevdoksija savi cigaretu požutelim od duvana prstima, liznu je jezikom, metnu u usta i zapali. Uđe služavka sa poslužavnikom.

— A, evo i ručka! Hoćete li da se prihvatite? Viktore, otpušite flašu; to spada u vašu dužnost.

— U moju, u moju, — promrmlja Sitnikov, pa se opet nasmeja piskavo.

— Ima li ovde lepih žena? — upitaće Bazarov, ispijajući treću čašicu.

— Ima, — odgovori Jevdoksija: — ali su sve tako prazne. Naprimer, mon amie Odincova — nije ružna. Šteta što ima reputaciju nekako... Uostalom, to i kojekako, ali nema nikakve slobode pogleda, nikakve širine, ničega... toga. Treba promeniti sav sistem vaspitanja. Ja sam o tome već mislila; naše žene su vrlo rđavo vaspitane.

— Ništa vi s njima nećete učiniti, — prihvati Sitnikov. — Njih treba prezirati, i ja ih prezirem, potpuno i sasvim! (Mogućnost prezirati i iskazivati svoje preziranje bilo je najprijatnije osećanje za Sitnikova; on je naročito napadao žene, i ne sanjajući da će se posle nekoliko meseci savijati pred svojom ženom, samo zato što je po rođenju bila kneginja Durdoleosova). Ni jedna od njih ne bi bila kadra razumeti naš govor; nijedna od njih ne zaslužuje da mi, ozbiljni muškarci, govorimo o njoj!

— Pa njima i nije potrebno da razumeju naš govor, — reći će Bazarov.

— O kome vi govorite? — umeša se Jevdoksija.

— O lepim ženama.

— Kako? Vi, znači, delite Prudonovo mišljenje!

Bazarov se oholo isprsi.

— Ja ničija mišljenja ne delim: ja imam svoja.

— Dole autoriteti! — viknu Sitnikov, obradovavši se što je dobio priliku da se oštro izrazi pred čovekom kome se ulizivao.

— A sam Makolej, — poče Kukšina.

— Dole Makolej! — zagrme Sitnikov. — Vi branite te ženturine.

— Ne ženturine, već ženska prava, koja sam se zaklela da branim do poslednje kapi krvi.

— Dole! — Ali se tu Sitnikov zaustavi. — Pa ja ih ne poričem, — reče on.

— Ne, vidim ja da ste vi slavjanofil. Vi ste pristalica Domostroja. Vama bi trebalo dati bič u ruke!

— Bič je dobra stvar, — primeti Bazarov: — samo, evo smo došli do poslednje kapi...

— Čega? — prekide ga Jevdoksija.

— Šampanjca, uvažaema Avdotija Nikitišna šampaljca, a ne vaše krvi.

— Ja ne mogu ravnodušno slušati kad se napadaju žene, — nastavi Jevdoksija. — To je strašno, strašno. Umesto što ih napadate, bolje pročitajte knjigu Mišle-a: De l'amour.[8] To je divno! Gospodo, hajde da govorimo o ljubavi, — dodade Jevdoksija, spustivši malaksalo ruku na zgnječen jastuk na divanu.

Nastade iznenadno ćutanje.

— Ne, zašto da govorimo o ljubavi, — reći će Bazarov: — nego, spomenuli ste Odincovu... Tako ste, čini mi se, rekli da se zove? Koja je to gospođa?

— Jedna divota, divota! — zapiska Sitnikov. — Ja ću vas pretstaviti. Pametna, bogata, udovica. Na žalost, još nije dovoljno razvijena: trebalo bi da se s našom Jevdoksijom pobliže upozna. Pijem u Vaše zdravlje, Eudoxie! Kucnimo se! „Et toc, et toc, et tin-tin-tin. Et toc, et toc, et tin-tin-tin”!!...

— Victor, vi ste obešenjak.

Ručak je dugo trajao. Za prvom flašom šampanjca došla je druga, treća, čak i četvrta... Jevdoksija je brbljala bez prestanka; Sitnikov joj je sekundirao. Mnogo su raspravljali o tome šta je brak — predrasuda ili zločin, i kakvi se rađaju ljudi — jednaki ili ne? i u čemu je upravo individualnost? Doteralo se, najzad, dotle da je Jevdoksija, sva crvena od popijenog vina, i lupajući pljosnatim noktima po klavijaturi raštimovanog fortepijana, počela pevati promuklim glasom, prvo ciganske pesme, a zatim romansu Sejmur-Šifa: „Spava sanjiva Granada”, a Sitnikov povezao glavu šalom, na pretstavlja ljubavnika na umoru, govoreći:

„I usta tvoja s mojim
U vatreni poljubac, da spojim”.

Arkadiju najzad prekipe.

— Gospodo, ovo je nekako počelo da liči na Bedlam, — primeti on glasno.

Bazarov, koji je samo pokašto ubacivao u razgovor potsmešljivu reč — on se više zanimao šampanjcem — glasno zevnu, ustade, pa i ne oprostivši se s domaćicom, izađe napolje s Arkadijem. Sitnikov iskoči odmah za njima.

— Dakle šta, dakle šta velite? — pitao je on, trčeći pokorno čas s leve čas s desne strane: — jesam li vam rekao: neobična ličnost! Eto kakvih bi nam žena trebalo poviše! Ona je svoje vrste visoko moralna pojava.

— A ova ustanova tvoga oca takođe je moralna pojava? — reći će Bazarov, pokazavši prstom na krčmu pored koje su u tom trenutku prolazili.

Sitnikov se opet piskavo nasmeja. On se jako stidio svoga porekla i nije znao da li da se oseća polaskan ili uvređen neočekivanim Bazarovljevim tikanjem.

XIV

Posle nekoliko dana bio je bal kod gubernatora. Matvej Ilić je bio pravi „junak svečanosti”, guberniski predvodnik plemstva je izjavljivao svima i svakome da je on došao upravo iz poštovanja prema njemu, a gubernator je čak i na balu, čak i stojeći nepomično, i dalje „naređivao”. Blagost u ponašanju Matveja Ilića mogla se upoređivati samo s njegovom naduvenošću. On je bio ljubazan prema svima — prema jednima s nijansom gadljivosti, prema drugima s nijansom poštovanja; rasipao je ljubazne reči „en vrai chevalier français”[9] pred damama i neprestano se smejao krupnim, zvonkim i usamljenim smehom, kao što i dolikuje velikašu. Potapša po leđima Arkadija i glasno ga nazva „sinovcem”, udostoji Bazarova, u prilično starom fraku, svoga rasejanog, ali snishodljivog ovlašnog pogleda, a preko obraza, i nejasnim ali prijateljskim mrmljanjem, u kom se jedino jasno čulo „ja.. i „sema”; pruži prst Sitnikovu i osmehnu mu se, ali već okrenute glave od njega; čak i samoj Kukšinoj, koja se pojavila na balu bez krinolina i s prljavim rukavicama, ali s rajskom pticom u kosi, čak je i Kukšinoj rekao, „enchanté”. Sveta je bilo tma božija, i u kavaljerima se nije oskudevalo; civili su se više pribijali uza zid, ali su oficiri igrali svojski, naročito jedan od njih, koji je proveo nekih šest nedelja u Parizu, gde je naučio razne lolske usklike, kao: „zut”, „Ah, fichtrrre”, „pst, pst, mon bibi” itd. On ih je izgovarao savršeno, c pravim pariskim šikom, a u isto vreme je govorio: „si j'aurais” mesto „si j'avais ”, „absolument” u značenju „neizostavno”, jednom rečju izražavao se na onom velikorusko-francuskom narečju kojem se tako smeju Francuzi kad nas ne moraju uveravati da govorimo njihovim jezikom kao anđeli, „comme des anges“.

Arkadije je rđavo igrao, kao što već znamo, a Bazarov uopšte nije igrao. Njih dvojica se namestiše u uglu; njima se pridruži Sitnikov. Davši svome licu prezriv potsmeh i izbacujući zajedljive primedbe, on je drsko pogledao oko sebe i izgledalo je da oseća istinsko uživanje. Odjednom se promeni u licu, pa okrenuvši se Arkadiju, nekako zbunjeno reče: „Stigla Odincova”.

Arkadije se osvrte i ugleda ženu visokog rasta u crnoj haljini, koja je bila zastala na vratima sale. Ona ga je iznenadila svojim dostojanstvenim držanjem. Njene gole ruke lepo su stajale uz njen vitki stas; iz sjajne kose lepo su padale na oborena ramena lake grančice fuksije; mirno i pametno, upravo mirno, a ne zamišljeno, gledale su vedre oči ispod malko ispupčenog belog čela, a usne su se jedva primetno smešile. Iz njenog lica je izbijala neka ljupka i meka snaga.

— Poznajete li se s njom? — upitaće Arkadije Sitnikova.

— Blisko. Hoćete li da vas upoznam?

— Pa gotovo... posle kadrila.

Bazarov takođe obrati pažnju na Odincovu.

— Kakva je to figura? Ne liči na ostale žene.

Pričekavši da se svrši kadril, Sptnikov odvede Arkadija do Odincove; ali teško da je bio s njom blisko poznat: i on sam se zaplete u svom govoru, a i ona ga je gledala prilično začuđeno. Ali joj se lice razvedri kad ču Arkadijevo prezime. Upita pa da nije sin Nikole Petrovića.

— Jesam.

— Videla sam dvaput vašeg oca; i mnogo sam slušala o njemu, — nastavi ona: — vrlo mi je milo što sam se upoznala s vama.

U tom trenutku joj pritrča nekakav ađutant i pozva je da odigra s njim kadril. Ona pristade.

— Zar vi igrate? — upita Arkadije s poštovanjem.

— Igram. A po čemu vi mislite da ja ne igram? Možda vam se činim suviše stara?

— Zaboga, kako bih mogao... Onda mi dopustite da vas pozovem za mazurku.

Odincova se blago osmehnu.

— Izvolite, — reče ona pa pogleda u Arkadpja, ne s visine, već onako kako udate sestre gledaju na odveć mladu braću.

Odincova je bila malo starija od Arkadija, bila je uzela dvadeset devetu godinu, ali on se u njenom prisustvu osećao kao đak, student, kao da je razlika u njihovim godinama bila daleko znatnija. Matvej Ilić joj se približi s veličanstvenim izgledom i uslužnim rečima. Arkadije se ukloni u stranu, ali nastavi da je posmatra: nije spuštao s nje pogleda ni za vreme kadrila. Ona je isto tako neusiljeno

razgovarala sa svojim igračem kao i sa velikašem; polako je okretala glavu i oči, i dva-triput se tiho nasmejala. Nos joj je bio malko debeo, kao skoro u svih Ruskinja, a boja kože nije bila sasvim čista; pored svega toga Arkadije je zaključio da još nikad nije naišao na tako divnu ženu. Zvuk njenog glasa nije mu izlazio iz ušiju; i sami nabori njene haljine činilo mu se da su kod nje padali drukčije nego kod drugih, gracioznije i šire, a pokreti su joj bili naročito laki i u isto vreme prirodni.

Arkadije je osećao u srcu unekoliko plašnju kad je na prve zvuke mazurke sedao pored svoje dame, pa je, spremajući se da otpočne razgovor, samo prolazio rukom po kosi i nije mogao naći nijedne reči. Ali se nije dugo snebivao i uzbuđivao; mirnoća Odincove prešla je i na njega: nije prošlo ni četvrt sata, a on je već slobodno pričao o svome ocu, stricu, o životu u Petrogradu i u selu. Odincova ga je slušala s uljudnim interesovanjem, otvarajući pomalo lepezu; njegovo pričanje se prekidalo kad su je kavaljeri birali; pored ostalih, Sitnikov ju je angažovao dvaput. Ona se vraćala, opet sedala, uzimala lepezu, i čak joj grudi nisu disale brže, a Arkadije je opet počinjao pričati, sav srećan što se nalazi blizu nje, što može govoriti s njom, gledajući joj u oči, u njeno divno čelo, u celo njeno milo, ozbiljno i pametno lice. Ona sama govorila je malo, ali se poznavanje života ogledalo u njenim rečima; po nekim njenim opaskama Arkadije je zaključio da je ta mlada žena već mnogo šta osetila i promozgala...

— S kim ste ono stajali? — upitaće ga ona: — kad vas je g-n Sitnikov poveo k meni?

— A vi ste ga spazili? — upita sad nju Arkadije. — Zar ne, kakvo je u njega divno lice? To je neki Bazarov, moj prijatelj.

Arkadije poče govoriti o „svom prijatelju”.

On je govorio o njemu tako potanko i s takim oduševljenjem da se Odincova okrenula prema njemu i pažljivo ga pogledala. Međutim mazurka se bližila kraju. Arkadiju bi žao da se rastane sa svojom damom: tako je lepo proveo s njom skoro jedan sat! Istina, on je za sve to vreme stalno osećao kao da mu ona pokazuje neku milost, kao da bi trebalo da joj bude zahvalan... ali mladim srcima takva osećanja ne padaju teško.

Mazurka umuče.

— Merci, — reče Odincova ustajući. — Obećali ste me posetiti, pa dovedite i vašeg prijatelja. Biću radoznala da vidim čoveka koji ima smelosti da ni u šta ne veruje.

Gubernator priđe Odincovoj, reče da je večera gotova, pa joj zabrinuta lica ponudi ruku. Odlazeći, ona se okrete da se poslednji put osmehne i klimne glavom Arkadiju. On se duboko pokloni, pogleda za njom (kako mu se učini graciozan njen stas, obliven sivkastim sjajem crne svile!) na pomislivši: „u ovom trenutku ona je već zaboravila da ja postojim”, — oseti u duši neko fino umirenje...

— Dakle, šta? — upita Bazarov Arkadija, čim se ovaj vrati k njemu u ugao. — Jesi li zadovoljan? Meni je maločas jedan gospodin govorio da je ta gospođa — oj-oj-oj; nego, taj gospodin izgleda da je ludak. No, a po tvom mišljenju je li doista — oj—oj—oj?

— Ja taj izraz ne razumem potpuno, — odgovori Arkadije.

— Gle sad! Kako je nevin!

— Onda ne razumem tog tvoga gospodina. Odincova je vrlo ljupka — to je neosporno, ali ona se tako hladno i ozbiljno drži da...

— Ispod mire... ti znaš! — prihvati Bazarov. — Ti veliš, ona je hladna. U tome i jeste baš ukus. Ti valjda voliš sladoled?

— Može biti, — promrmlja Arkadije: — ja o tom ne mogu suditi. Ona želi da se upozna s tobom, na me je molila da te odvedem k njoj.

— Zamišljam kako si me naslikao! Uostalom, dobro si učinio. Povedi me. Ma ko da je ona — bilo prosto guberniska „lafica”, ili „emansipe” kao Kukšina, tek ona ima takva ramena kakva odavno nisam video.

Arkadiju bi neprijatno zbog Bazarovljeva cinizma, ali — kao što to često biva — prekore svoga prijatelja baš ne za ono što mu se kod njega nije dopadalo...

— Zašto ti ne dopuštaš slobodu mišljenja kod žena? — reče on poluglasno.

— Zato, brate, što po mojim zapažanjima slobodno misle među ženama samo nakaze.

Razgovor se svršio na tome. Dva mlada čoveka odoše s bala odmah posle večere. Kukšina se nasmeja za njima nervozno i ljutito, ali s nekim ustezanjem: njeno samoljublje je bilo duboko ranjeno time što nijedan ni drugi nisu obratili na nju pažnju. Ona je ostala

posle svih na balu, i između tri i četiri sata po ponoći odigrala je polku-mazurku sa Sitnikovom na pariski način. Tim poučnim prizorom i završila se guberniska svetkovina.

XV

— Da vidimo kojem razredu sisara pripada ova osoba, — govorio je sutradan Bazarov Arkadiju, penjući se s njim uz stepenice gostionice u kojoj je bila otsela Odincova. — Oseća moj nos da tu nešto nije u redu.

— Ja ti se čudim! — uzviknu Arkadije. — Kako? Ti, ti, Bazarov, držiš se onog uskog morala koji...

— Baš si čudan! — prekide ga Bazarov nemarno. — Zar ti ne znaš da na našem jeziku i za nas reči „nije u redu" znače „u redu je"? Ima koristi, znači. Zar nisi ti sam juče govorio da se ona čudnovato udala, iako po mome mišljenju udati se za starca nije ništa čudnovato, već je, naprotiv, pametno. Ja ne verujem u varoška pričanja, ali volim misliti, kao što veli naš obrazovani gubernator, da su istiniti.

Arkadije ništa ne odgovori, već zakuca na vratima sobe. Mlad sluga u livreji uvede dva prijatelja u veliku sobu, rđavo nameštenu, kao što su sve sobe ruskih gostionica, ali iskićenu cvećem. Ubrzo se pojavi Odincova u prostoj jutarnjoj haljini. Izgledala je još mlađa pri svetlosti prolećnjeg sunca. Arkadije joj pretstavi Bazarova i s potajnim čuđenjem primeti da se on kao malo zbunio, dok je Odincova ostala potpuno mirna, kao i juče. Bazarov je sam osetio da se zbunio, pa se u sebi ljutio: „Evo ti na! — uplašio se jedne žene!" pomisli on, pa se zavali u fotelji ništa manje nego Sitnikov i otpoče razgovor preterano slobodno, a Odincova nije spuštala s njega svojih vedrih očiju.

Ana Sergejevna Odincova rodila se od oca Sergeja Nikolajevića Lokteva, čuvenog lepotana, aferiste i kartaša, koji je, održavši se i proživevši bučno oko petnaest godina u Petrogradu i Moskvi, svršio time što je prokockao sve, pa se morao nastaniti u selu, gde je, uostalom, uskoro umro, ostavivši maleno imanje svojim dvema kćerima, dvadesetogodišnjoj Ani i dvanaestogodišnjoj Katarini. Njihova mati, rodom iz osirotele grane knezova X... skih, umrla je u Petrogradu dok joj je muž bio još u punoj snazi. Anin položaj posle očeve smrti bio je vrlo težak. Sjajno vaspitanje koje je dobila u Petrogradu nije je pripremalo za podnošenje briga oko imanja i kuće, — za život u zabačenom selu. Ona nije poznavala baš nikoga u celoj

okolini, pa se nije imala s kim posavetovati. Njen otac je gledao da nema nikakvih odnosa sa susedima; on ih je prezirao, a i oni su njega prezirali, svako na svoj način. Ona ipak nije izgubila glavu, već je smesta pozvala sebi sestru svoje matere, knjeginjicu Avdotiju Stepanovu X... sku, pakosnu i gordeljivu staricu, koja je, uselivši se u kuću svoje sestričine, uzela sebi najlepše sobe, gunđala i grdila od jutra do mraka, pa je čak i po parku šetala samo u pratnji svoga jedinog kreposnog čoveka, turobnog lakeja u iznošenoj jevtinoj livreji s plavim širitima i u trougaonom šeširu. Ana je strpljivo podnosila sve ćudljivosti tetkine, zanimajući se pomalo vaspitanjem sestre, i izgledalo je da se već bila pomirila s mišlju da će uvenuti u seoskoj zabačenosti... Ali joj je sudbina bila drugo dosudila. Slučajno ju je video neki Odincov, vrlo bogat čovek od svojih četrdeset šest godina, osobenjak, hipohondrik, podaduo, težak i kiseo, inače ne glup i ne pakostan; zaljubi se u nju i zaprosi njenu ruku. Ona pristade da mu bude žena, — a on proživi s njom jedno šest. godina i umirući prenese na nju sve svoje imanje. Ana Sergejevna jedno godinu dana posle njegove smrti nije odlazila iz sela; zatim je otišla zajedno sa sestrom u inostranstvo, ali se zadržavala samo u Nemačkoj, pa pošto joj je bilo dosadno, vrati se da živi u svome dragom Nikoljskom, koje je bilo udaljeno oko četrdeset vrsta od varoši ***. Tamo je imala divnu kuću, fino nameštenu, divan park sa staklenom baštom: pokojni Odincov ni u čemu nije hteo da oskudeva. U varoš je Ana Sergejevna retko dolazila, većinom poslom, na i to za kratko vreme. U guberniji je nisu voleli, strašno su vikali na nju zbog njene udadbe za Odincova, pričali o njoj svakojake izmišljotine, tvrdili da je ona pomagala ocu u njegovim podvalama pri kartanju, da ni u inostranstvo nije badava išla, već da bi mogla sakriti nesrećne posledice... „Vi razumete čega?” dodavali su u ljutnji oni što su to pričali. — „Prošla je i kroz vatru i kroz vodu”, govorili su o njoj; a jedan poznati guberniski šaljivčina je obično dodavao: „kroz bakarne cevi.” Svi ti glasovi su dolazili do nje; ali ih je ona propuštala mimo uši: imala je slobodan i prilično odlučan karakter.

Odincova je sedela naslonjena na leđa fotelje, pa je, metnuvši ruku na ruku, slušala Bazarova. On je, preko običaja, govorio prilično mnogo i otvoreno se trudio da zabavi svoju sagovornicu, što je opet začudilo Arkadija. On nije bio načisto da li je Bazarov postizao svoj

cilj. Po licu Ane Sergejevne teško se moglo zaključiti kakve je utiske imala: ono je imalo isti izraz, predusretljiv, fini; njene divne oči pokazivale su pažnju, ali mirnu pažnju. Bazarovljevo izmotavanje u prvim trenucima posete neprijatno je uticalo na nju, kao ružan zadah ili oštar zvuk; ali je odmah videla da se on zbunio, i to joj je polaskalo. Nju je odbijalo samo ono što je prostačko, a prostaštvo niko nije mogao prebaciti Bazarovu. Arkadije se taj dan morao neprestano čuditi. On je očekivao da Bazarov razgovara s Odincovom kao sa pametnom ženom o svojim uverenjima i pogledima: ta ona sama je izjavila želju da čuje čoveka „koji ima smelosti da ni u šta ne veruje”, ali mesto toga Bazarov je pričao o medicini, o homeopatiji, o botanici. Pokazalo se da Odincova nije gubila vreme u samoći: ona je pročitala nekoliko dobrih knjiga i govorila je pravilnim ruskim jezikom. Ona navede govor na muziku, ali, primetivši da Bazarov ne priznaje umetnost, polako se vrati na botaniku, ma da se Arkadije bio upustio u tumačenje značaja narodnih melodija. Odincova se i dalje ponašala s njim kao s mlađim bratom: izgledalo je da je kod njega cenila dobrotu i mladalačku prostodušnost — i ništa više. Više od tri sata trajao je razgovor, bez žurbe, raznolik i živ.

Prijatelji najzad ustadoše i stadoše se opraštati. Ana Sergejevna ljupko pogleda u njih, pruži obojici svoju lepu, belu ruku, na promislivši se malo, reče s neodlučnim ali prijatnim osmejkom:

— Ako se, gospodo, ne bojite dosade, dođite kod mene u Nikoljsko.

— Zaboga, Ana Sergejevna, — uzviknu Arkadije:. — ja ću smatrati za osobitu čast...

— A vi, msje Bazarov?

Bazarov se samo pokloni, — i Arkadije se i poslednji put morade začuditi: primeti da je njegov prijatelj pocrveneo.

— Dakle? — reče mu na ulici: — misliš li još i sad da je ona — oj-oj-oj?

— A ko će je znati! Vidiš kako je studena, — odgovori Bazarov, na poćutavši malo, dodade: — hercoginja, vladajuća osoba. Još bi samo trebalo da nosi šlep pozadi, i krunu na glavi.

— Naše hercoginje ne govore tako ruski, — primeti Arkadije.

— Prekaljena je ona, moj brajko, okusila je našeg hleba.

— A ipak je divna, — reći će Arkadije.

— Kakvo bogato telo! — nastavi Bazarov: — da je izneseš u anatomskoj sali.

— Prestani, tako ti Boga, Evgenije! Kakve su to reči!

— No, ne ljuti se, nežni čoveče. Kažem — prva vrsta. Moraćemo otići k njoj.

— Kad?

— Ako hoćeš i prekosutra. Šta da radimo ovde! Da pijemo šampanjac s Kukšinom? Da slušamo tvoga rođaka, velikaša?... Prekosutra ćemo i otići. Pa i majur moga oca nije daleko. Jer Nikoljsko je na... skom putu.

— Da.

— Optime. Nemamo šta oklevati, oklevaju samo budale — i suviše pametni. Kažem ti: bogato telo!

Posle tri dana dva prijatelja su se vozili putem za Nikoljsko. Dan je bio vedar i ne odveć topal, i kočijaški uhranjeni konjići sloški su jurili, mašući pokašto svojim upletenim i uvezanim repovima. Arkadije je gledao na put i smešio se, ni sam ne znajući zašto.

— Čestitaj mi, — uzviknu odjednom Bazarov: — danas je 22 jun, dan moga zaštitnika. Videćemo kako se on stara o meni. Danas me čekaju kod kuće, — dodade, spustivši glas... — No, neka pričekaju, čudna mi čuda!

XVI

Majur u kome je živela Ana Sergejevna bio je na strmenitom, otvorenom bregu, nedaleko od žute kamene crkve sa zelenim krovom, belim kolonama i živopisom al fresco nad glavnim ulazom, koji je predstavljao „Hristovo vaskrsenje” no „talijanskom” ukusu. Naročito je padao u oči svojim zaokrugljenim konturama crnpurast ratnik u šlemu, istaknut u prvom redu. Iza crkve se pružalo u dve ulice dugačko selo ovde-onde s dimnjacima nad slamnim krovovima. Spahiska kuća bila je sagrađena u istom stilu kao i crkva, koji je kod nas poznat pod imenom Aleksandrovskog; ta kuća je bila takođe obojena žutom bojom i imala je zelen krov, i bele kolone, i fronton s grbom. Guberniski arhitekt je podigao obe građevine s odobrenjem pokojnog Odincova, koji nije trpeo nnkakve prazne i samovoljne, kako je on govorio, novotarije. S obe strane kuće bila su tamna drveta starinskog parka, aleja ostarelih jela vodila je ka ulasku.

Naše prijatelje dočekali su u pretsoblju dva visoka lakeja u livrejama; jedan od njih odmah otrča no dvoreckog. Dvorecki, debeo čovek u crnom fraku, odmah se pojavi i povede goste uz stepenice zastrvene tepisima u naročitu sobu, gde su već bila nameštena dva kreveta sa svima toaletnim potrebama. Videlo se da u kući vlada red: sve je bilo čisto, svuda je mirisalo nekim pristojnim mirisom, kao u ministarskim čekaonicama.

— Ana Sergejevna vas moli da izvolite k njima posle pola sata, — javi dvorecki: — imate li dotle što da naredite?

— Nemamo ništa da naredimo, vrlo poštovani, — odgovori Bazarov: — sem ako biste bili ljubazni da donesete čašicu rakije.

— Razumem, — reče dvorecki prilično začuđen, pa se udalji, škripeći čizmama.

— Kakav granžanr — reći će Bazarov. — Čini mi se, to se tako zove po vašem? Hercoginja, pa to ti je!

— Lepa mi je to hercoginja, — odgovori na to Arkadije: — od prve pozvala k sebi takve silne aristokrate kao što smo ja i ti.

— Naročito ja, budući lekar, i lekarev sin, i crkvenjakov unuk... Ti valjda znaš da sam ja crkvenjakov unuk?...

— Kao Speranski, — dodade Bazarov, posle kratkog ćutanja i iskrivivši usne. — A ipak se ona razmazila: oh kako se razmazila ta

gospođa! Da ne treba da obučemo frakove?

Arkadije samo sleže ramenom... ali se i on osećao malo zbunjen.

Posle pola sata Bazarov i Arkadije siđoše u salon. To je bila prostrana, visoka soba, nameštena dosta raskošno, ali bez naročitog ukusa. Težak, skupocen nameštaj bio je poređan nakinđureno pored zidova, postavljenih cimetastim tapetama sa zlatnim arabeskama; pokojni Odincov ga je naručio u Moskvi preko svoga prijatelja i komisionera, trgovca s rakijom. Nad srednjim divanom visio je portret šiškavog plavokosog muškarca, koji je, činilo se, neprijateljski gledao u goste.

— Mora biti da je to on sam, — šapnu Bazarov Arkadiju, pa nabravši nos, dodade: — da li da kidamo?

Ali u tom trenutku uđe domaćica. Imala je na sebi laku haljinu od bareža; glatko za uši začešljana kosa davala je devojački izraz njenom čistom i svežem licu.

— Hvala vam što ste održali reč, — poče ona: — budite moji gosti: ovde zbilja nije rđavo. Upoznaću vas s mojom sestrom, ona dobro svira na fortepijanu. Vama, msje Bazarov, to je svejedno; ali vi, msje Kirsanov, čiii mi se, volite muziku; osim sestre, kod mene živi stara tetka, i jedan sused ponekad svraća da igra karata: to je celo naše društvo. A sad da sednemo.

Odincova je sav taj mali spič izgovorila s osobitom jasnoćom, kao da ga je napamet naučila; zatim se obrati Arkadiju. Ispalo je da je njena mati poznavala Arkadijevu mater i da joj je čak poverila svoju ljubav s Nikolom Petrovićem. Arkadije poče vatreno govoriti o pokojnici; a Bazarov za to vreme uze razgledati albume. „Ala, sam postao skroman”, mislio je o sebi.

Lep hrt s plavom ogrlicom utrča u salon, tupkajući nogama po podu, a za njim uđe devojka od svojih osamnaest godina, crne kose i crnpurasta, malko okrugla, ali prijatna lica, s malim tamnkm očima. Držala je u rukama korpu, punu cveća.

— Evo vam i moje Kaće, — reče Odincova, pokazujući na nju pokretom glave.

Kaća se lako pokloni, namesti se pored sestre na poče odabirati cveće. Hrt, koji se zvao Fifi, priđe, mašući repom, jednom i drugom gostu, pa tutnu svakome svoj hladni nos u ruku.

— Jesi li ti to sve sama nabrala? — upita je Odincova.

— Sama, — odgovori Kaća.

— A hoće li tetka doći na čaj?

— Doći će.

Kad je Kaća govorila, vrlo se ljupko smešila, stidljivo i iskreno, i gledala je ozdo naviše, nekako smešno-oštro. Sve je kod nje bilo još mlado i zeleno: i glas, i malje na celom licu, i ružičaste ruke s beličastim kružićima na dlanovima, i vrlo malko uska ramena... Ona je neprestano crvenela i brzo disala.

Odincova se obrati Bazarovu.

— Vi samo reda radi razgledate karte, Jevgenije Vasiljeviću, — poče ona. — Vas to ne zanima. Bolje je da nam se primaknete, pa hajdete da diskutujemo o nečem.

Bazarov se približi.

— O čemu zapovedate, molim? — reče on.

— O čemu hoćete. Upozoravam vas da ja strašno volim da se prepirem.

— Vi?

— Ja. Vas kao da to čudi. Zašto?

— Zato što, koliko mogu suditi, vi imate mirnu i hladnu narav, a za prepiranje treba vatra i zanos.

— Kako ste to uspeli da me upoznate tako brzo? Ja sam, prvo, netrpeljiva i uporna, bolje pitajte Kaću; a drugo, ja lako padam u vatru.

Bazarov pogleda u Anu Sergejevnu.

— Možda vi to bolje znate. Dakle, pošto želite da diskutujete, — izvolite. Razgledao sam predele iz saksonske Švajcarske u vašem albumu, a vi ste mi primetili da me to ne može zanimati. Vi ste to rekli zato što smatrate da ja nemam umetničkog smisla, — da, ja ga zaista nemam; ali ti predeli mogli su me zainteresovati s geološkog gledišta, s gledišta formacije planina, naprimer.

— Izvinite; kao geolog, vi ćete se pre poslužiti knjigom, specijalnim delom, a ne slikom.

— Slika će mi očigledno pretstaviti ono što je u knjizi izloženo na celih deset strana.

Ana Sergejevna poćuta malo.

— I tako, dakle, vi nemate ni trunke umetničkog smisla? — reče ona, nalaktivši se na sto, i samim tim pokretom približivši svoje lice

Bazarovu. — Pa kako to možete biti bez njega?

— A za što će mi, dopustite da vas upitam?

— Pa makar za to da biste mogli poznavati i izučavati ljude.

Bazarov se osmehnu.

— Na prvom mestu, za to postoji životno iskustvo; a na drugom mestu, reći ću vam da ne vredi truda proučavati pojedine ličnosti. Svi su ljudi nalik jedan na drugog, kako telom tako i dušom; svaki od nas ima mozak, slezenu, srce, pluća su podjednako udešena; i tako zvana moralna svojstva ista su u svih: male razlike ništa ne znače. Dovoljan je jedan čovečiji primerak, pa da se sudi o svima drugim. Ljudi su što i drveće u šumi; nijedan botaničar neće se zanimati svakom pojedinom brezom.

Kaća, koja je, ne žureći, sastavljala cvet sa cvetom, u nedoumici podiže oči na Bazarova, — pa sretnuvši njegov brzi i nemarni pogled, zaplamte se sva do ušiju Ana Sergejevna klimnu glavom.

— Drveće u šumi, — ponovi ona. — Znači, po vašem mišljenju, da nema razlike između glupog i pametnog čoveka, između dobrog i rđavog.

— Ne, ima: kao između bolesnog i zdravog. Pluća u tuberkuloznog nisu u istom stanju kao u vas i mene, iako su sagrađena podjednako. Mi približno znamo otkud dolaze telesni neduzi; a moralne bolesti dolaze od rđavog vaspitanja, od svakojakih gluposti kojima se izmalena pune ljudske glave, od nakaznog stanja društva, jednom rečju, popravite društvo, pa neće biti bolesti.

Bazarov je sve to govorio s takim izgledom lica kao da je u isto vreme mislio u sebi: „verovala mi ili ne verovala, to mi je svejedno!” On je polako gladio dugim prstima svoje bakenbarde, a oči su mu letele po uglovima.

— I vi mislite, — reče Ana Sergejevna, — da kad se društvo popravi, neće biti ni glupih ni zlih ljudi?

— Bar onda kad društvo bude pravilno uređeno, biće svejedno da li je čovek glup ili pametan, rđav ili dobar.

— Da, razumem; svi će imati jednaku slezinu.

— Upravo tako, gospođo.

Odincova se obrati Arkadiju.

— A kakvo je vaše mišljenje, Arkadije Nikolajeviću?

— Ja se slažem s Evgenijem, — odgovori on.

Kaća pogleda u njega ispod oka.

— Ja vam se čudim, gospodo, — reče Odincova: — ali još ću porazgovarati s vama. A sad čujem da tetka ide na čaj; treba da poštedimo njene uši.

Tetka Ane Sergejevne, knjeginjica X... ska, mršava i mala žena, lica sićušnog kao pesnica i nepomičnih pakosnih očiju pod sedom barokom, uđe, na tek što se pokloni gostima, spusti se na kadifenu fotelju, u koju niko sem nje nije imao pravo sesti. Kaća joj metnu klupicu pod noge; starica joj ne zahvali, čak je i ne pogleda, samo mrdnu rukama ispod žutog šala, koji joj je pokrivao skoro celo slabačko telo. Knjeginjica je volela žutu boju: i na čepcu je imala svetložute trake.

— Kako ste spavali, tetice? — upita Odincova, povisiv glas.

— Opet je taj pas ovde, — progunđa mesto odgovora starica, pa spazivši da je Fifi učinila dva neodlučna koraka prema njoj, uzviknu: — šibe, šibe!

Kaća pozva Fifi i otvori joj vrata.

Fifi radosno izlete napolje, nadajući se da će je povesti u šetnju, ali ostavši sama iza vrata, poče grepsti i cičati. Kneginjnca se namršti, Kaća htede da izađe...

— Mislim da je čaj gotov, — reče Odincova. — Hajdemo, gospodo; tetice, izvolite na čaj.

Kneginjica ćuteći ustade iz fotelje i prva izađe iz salona. Svi se uputiše za njom u trpezariju. Slušče u livreji s lupom odmače od stola fotelju, obloženu jastucima, takođe vrlo dragu, u koju se spusti kneginjica; nalivajući čaj, Kaća prvo njoj dade šolju s grbom u boji. Starica metnu sebi meda u šolju (ona je smatrala da je i grehota i skupo piti čaj sa šećerom, ma da nije trošila ni nape ni na što), na odjednom upita promuklim glasom:

— A što piše knez Ivan?

Niko joj ne odgovori. Bazarov i Arkadije ubrzo videše da na nju niko ne obraća pažnju, ma da su se ponašali s poštovanjem prema njoj. „Drže je da bi se pravili važni, jer je kneževskog roda”, pomisli Bazarov... Posle čaja Ana Sergejevna predloži da šetaju: ali poče prskati kišica, te se celo društvo, izuzevši kneginjicu, vrati u salon. Dođe sused, ljubitelj kartanja, po imenu Porfirije Platonić, debeo, sed čovek, kratkih nožica, kao da ih je tokar načinio, vrlo uljudan i

smešljiv. Ana Sergejevna, koja je razgovarala najviše s Bazarovom, upita ga da li hoće da se ogleda s njom postarinski u preferansu. Bazarov pristade, rekavši da se zaranije treba da spremi za buduću dužnost sreskog lekara.

— Čuvajte se, — reći će Ana Sergejevna: — ja i Profirije Platonić ćemo vas nadigrati. A ti, Kaća, — dodade, — otsviraj štogod Arkadiju Nikolajeviću; on voli muziku, pa ćemo i mi uzgred slušati.

Kaća se preko volje približi fortepijanu; i Arkadije, koji je zaista voleo muziku, bez volje pođe za njom: učinilo mu se da ga Odincova šalje od sebe, — a njemu se u srcu, kao i u svakog mlada čoveka njegovih godina, već zakuvalo neko nejasno i mučno osećanje, nalik na predosećanje ljubavi. Kaća podiže poklopac fortepijana, pa, i ne gledajući u Arkadija, reče poluglasno:

— Pa šta da vam otsviram?

— Šta hoćete, — odgovori Arkadije ravnodušno.

— Kakvu muziku više volite? — ponovo upita Kaća, ne menjajući položaj.

— Klasičnu, — odgovori Arkadije istim glasom.

— Volite li Mocarta?

— Mocarta volim.

Kaća dohvati Mocartovu sonatu-fantaziju u ce-molu. Svirala je vrlo dobro, iako malko ozbiljno i suho. Ne dižući očiju s nota i stisnuvši jako usne, sedela je nepomično i pravo, i tek pri kraju sonate lice joj se zaplamte, i malen pramen raspletene kose pade joj na tamnu obrvu.

Na Arkadija je naročito uticao poslednji deo sonate, onaj deo u kom usred zanosne veselosti bezbrižne melodije iznenada izbija takva žestina sete, skoro tragične tuge... Ali misli koje su izazvali u njemu Mocartovi zvuci nisu se odnosile na Kaću. Gledajući u nju, on samo pomisli: „Pa ne svira rđavo ova gospođica, a i ona sama nije ružna”.

Završivši sonatu, Kaća upita, ne uklanjajući ruku sa klavijature: „Je li dosta?” Arkadije odgovori da je ne sme više mučiti, pa poče govoriti s njom o Mocartu; upita je je li ona sama izabrala tu sonatu i ko ju joj je preporučio. Ali mu je Kaća odgovarala jednosložno: ona se sakrila, povukla u sebe. Kad joj se to dešavalo, nije brzo izlazila iz sebe, samo lice joj je tada dobijalo prkosan, skoro tup izraz. Ona je

bila ne plašljiva, Već nepoverljiva i malko zaplašena od sestre koja ju je vaspitavala, što ova, razume se, nije ni sanjala. Arkadije završi time što pozva Fifi, koja se bila vratila, pa je poče, smešeći se ljubazno, iz pristojnosti, gladiti no glavi. Kaća se opet prihvati svoga cveća.

A Bazarov se za to vreme stalno platkao. Ana Sergejevna je majstorski igrala karte, Porfirije Platonić se takođe umeo braniti. Bazarov je izgubio, iako nešto malo, ali ipak mu nije bilo sasvim prijatno.

— Hajdete sutra izjutra da šetamo, — reče mu ona: — hoću da naučim od vas latinske nazive poljskih biljaka i njihove osobine.

— Šta će vam latinski nazivi? — upita Bazarov.

— U svemu je potreban red, — odgovori ona.

— Što je divna žena ova Ana Sergejevna! — uzviknu Arkadije, kad. ostade nasamo sa svojim prijateljem u sobi koja im je data.

— Da, — odgovori Bazarov: — žena s mozgom. No, ali je i bila na situ i na rešetu.

— U kakvom smislu ti to govoriš, Evgenije Vasiljeviću?

— U dobrom smislu, u dobrom, baćuška moj, Arkadije Nikolajeviću! Uveren sam da i sa svojim imanjem odlično upravlja. Ali je čudo — ne ona, već njena sestra.

— Kako? Ta crnpurasta?

— Da, ta crnpurasta. To je, vidiš, sveže, i netaknuto, i plašljivo, i ćutljivo, i sve što hoćeš. Eto s kim se čovek može zanimati. Iz te, što namisliš, to ćeš i načiniti, a ona je — prefrigana.

Arkadije ništa ne odgovori Bazarovu, i svaki od njih leže da spava s naročitim mislima u glavi.

I Ana Sergejevna je to veče mislila o svojim gostima. Bazarov joj se dopao otsustvom koketstva i oštrinom suđenja. Ona je u njemu videla nešto novo, na što nije nailazila, a bila je radoznala.

Ana Sergejevna je bila prilično čudno stvorenje. Nemajući nikakvih predrasuda, nemajući čak nikakve jake vere, ona ni pred čim nije ustupala i nikud nije išla. Ona je mnogo štošta videla, mnogo koješta ju je zanimalo, a ništa je nije potpuno zadovoljavalo; a ona teško da je i želela potpuno zadovoljenje. Pamet joj je bila radoznala i ravnodušna u isto vreme: njene sumnje nisu se nikad gubile do zaborava, niti su se ikad pojačavale do nemira. Da nije bila bogata i

nezavisna, ona bi se, možda, bacila u boj, saznala bi strast... Ali ona je živela prijatno, iako joj je s vremena na vreme bilo dosadno, pa je i dalje provodila dan za danom, ne žureći se i uzrujavajući se samo pokašto. Dugine boje bi i njoj ponekad zasvetlele pred očima, ali ona se odmarala kad su se one gasile, i nije žalila za njima. Njena mašta je letela čak i preko granica onoga što se po zakonima običnog morala smatra dopuštenim; ali joj je i tada, kao i pre, krv strujila po njenom zavodnički gracioznom i mirnom telu. Dešavalo se da kad izađe iz mirišljave kade, sva topla i raznežena, dade se u misli o ništavnosti života, o njenoj tuzi, trudu i zlu... Duša joj se iznenadno ispuni smelošću, uzburka je plemenita težnja; ali promaja duhne kroz poluotvoren prozor, i Ana Sergejevna se sva naježi, pa se žali i skoro se ljuti, i u tom trenutku joj je potrebno samo jedno: da ne duva na nju taj gadni vetar.

Kao sve žene koje nisu mogle da se zaljube, i ona je htela nešto, a ni sama nije znala šta upravo. Ustvari, ona ništa nije želela, iako joj se činilo da sve želi. Pokojnog Odincova jedva je podnosila (udala se za njega iz računa, mada, verovatco, ne bi pristala da mu bude žena, da ga nije držala za dobra čoveka) i dobila je potajnu odvratnost prema svima muškarcima, koje nije drukčije zamišljala nego kao prljava, teška i mlitava, nemoćno dosadna stvorenja. Jedared je negde u inostranstvu naišla na mladog, lepog Šveda, s viteškim izrazom lica, poštenih, plavih očiju pod otvorenim čelom; on je učinio na nju silan utisak, ali joj to nije smetalo da se vrati u Rusiju.

„Čudan je čovek taj lekar!” mislila je, ležeći u svojoj divnoj postelji, na čipkanim jastucima, pod lakim svilenim jorganom... Ana Sergejevna je nasledila od oca delić njegove sklonosti za raskoš. Ona je jako volela svog grešnog, ali dobrog oca, a on ju je obožavao, prijateljski se šalio s njom kao sa sebi ravnom, i imao je u nju puno poverenje, savetovao se s njom. Svoje se matere jedva sećala.

„Čudan je taj lekar!” ponovi ona u sebi. Ona se isteže, osmehnu se, zabaci ruke za glavu, zatim prelete očima dve-tri stranice glupog francuskog romana, ispusti knjigu — pa zaspa, sva čista i hladna, u čistom i mirišljavom rublju.

Sutradan ujutru, odmah posle doručka, Ana Sergejevna ode s Bazarovom da skuplja bilje i vrati se pred sam ručak; Arkadije nije

nikud išao i proveo je skoro čitav sat s Kaćom. Nije mu bilo dosadno s njom, ona mu se sama ponudila da mu ponovi jučerašnju sonatu; ali kad se Odincova najzad vratila, kad ju je video — srce mu se začas steglo... Ona je išla parkom malko umornim korakom; obrazi su joj se rumeneli i oči svetlele jače nego obično pod okruglim slamnim šeširom. Vrtela je među prstima tanku stabljiku poljskog cveta, lak ogrtač spuštao joj se na laktove, a široke, sive trake šešira su joj se priljubile uz grudi. Bazarov je išao iza nje, pouzdano i nemarno, kao uvek, ali izraz njegovog lica, ma da veseo i čak umiljat, nije se dopao Arkadiju. Promrmljavši kroz zube: „Dobar dan!" — Bazarov ode u svoju sobu, a Odincova rasejano steže Arkadiju ruku, pa i ona prođe pored njega.

„Dobar dan", pomisli Arkadije... „Zar se mi nismo danas videli?"

XVII

Vreme leti (to se zna) nekad kao ptica, nekad mili kao glista; ali čovek se oseća dobro naročito onda kad i ne oseća da li brzo ili lagano prolazi. Arkadije i Bazarov su baš tako proveli nekih petnaest dana kod Odincove. To se desilo unekoliko i zbog reda koji je ona bila zavela u svojoj kući i u životu. Ona ga se strogo držala i terala je druge da mu se pokoravaju. Sve se u toku dana izvršivalo u određeno vreme. Izjutra, tačno u osam sati, celo društvo se skupljalo na čaj; od čaja do doručka svaki je radio što je hteo, sama domaćica je svršavala poslove s nastojnikom (imanje joj je bilo na obroku), s dvoreckim, s glavnom ekonomkom. Pred ručak se društvo opet skupljalo na razgovor ili na čitanje; veče se posvećivalo šetnji, kartama, muzici; u deset i po sati Ana Sergejevna je odlazila u svoju sobu, izdavala naredbe za sutrašnji dan, pa legala da spava. Bazarovu se nije sviđala ta tačno odmerena, unekoliko svečana pravilnost svakodnevnog života; „voziš se kao no šinama”, govorio je on: livrejisani lakeji, važni dvorecki su vređali njegovo demokratsko osećanje. Nalazio je da bi, kad se tim putem pošlo, trebalo ručati po engleski, u frakovima i s belim kravatama. On se jednom objašnjavao o tome s Anom Sergejevnom. Ona se tako držala da je svaki čovek, bez okolišenja, izricao pred njom svoje mišljenje. Ona ga je saslušala, pa će reći: „S vašeg stanovišta imate pravo — i možda sam ja, u tom slučaju, velika gospođa; ali u selu se ne može živeti neuredno, umrlo bi se od dosade”, — pa je i dalje radila po svojoj pameti. Bazarov je gunđao, ali i on i Arkadije su zato i živeli onako lepo kod Odincove što se sve u njenoj kući „vozilo kao no šinama”. Pa i pored svega toga, kod oba mlada čoveka, još od prvih dana njihovrg bavljenja u Nikoljskom, izvršila se promena. Kod Bazarova, prema kome je Ana Sergejevna očevidno bila dobro raspoložena, iako se retko s njim slagala, počela se pokazivati uzrujanost, koju ranije nije nikad imao: lako se razdražavao, govorio je preko volje, gledao ljutito i nije se mogao skrasiti na mestu, kao da ga je nešto vuklo; a Arkadije, koji je definitivno sam sebi priznao da se zaljubio u Odincovu, počeo se podavati tihoj seti. Uostalom, ta seta mu nije smetala da se sprijatelji s Kaćom; ona mu je čak pomogla da s njom razvije prijatne, prijateljske odnose. „Mene ona

ne ceni! Pa neka!... A evo ovo dobro stvorenje me ne odguruje”, mislio je, a srce mu je opet osećalo slast velikodušnosti. Kaća je nerazgovetno osećala da je on tražio neku utehu u njenom društvu, pa nije uskraćivala ni njemu ni sebi nevino zadovoljstvo polustidljivog, polupoverljivog prijateljstva. U prisustvu Ane Sergejevne nisu razgovarali među sobom: Kaća se uvek ježila pod oštrim pogledom sestrinim, a Arkadije, kao što i dolikuje zaljubljenom čoveku, blizu svoga predmeta ljubavi već nije mogao obraćati pažnju ni na što drugo; ali mu je prijatno bilo samo s Kaćom. Osećao je da nema snage da zabavi Odincovu; stideo se i zbunjivao kad bi ostao nasamo s njom; a i ona nije znala šta da mu kaže: bio je suviše mlad za nju. Naprotiv, s Kaćom je Arkadije bio kao kod kuće; ponašao se s njom snishodljivo, nije joj smetao da kazuje svoje utiske koje je kod nje izazivala muzika, čitanje pripovedaka, pesama i drugih besposlica, i ne primećujući ili ne budući svestan da su te trice i njega zanimale. Od svoje strane Kaća mu nije smetala da tuguje. Arkadiju je bilo prijatno s Kaćom, Odincovoj s Bazarovom, pa se zbog toga obično ovako dešavalo: oba para, probavivši malo zajedno, razlazili su se svaki na svoju stranu, naročito za vreme šetnja. Kaća je obožavala prirodu, a i Arkadije ju je voleo, ma da to nije smeo priznati; Odincova je bila prema njoj prilično ravnodušna tako isto kao i Bazarov. To što su naši prijatelji bili stalno razdvojeni nije ostalo bez posledica: odnosi među njima su se počeli menjati. Bazarov je prestao govoriti s Arkadijem o Odincovoj, čak je prestao napadati njene „aristokratske navike”; istina, Kaću je hvalio kao i pre, samo je savetovao da se kod nje umeravaju njene sentimentalne naklonosti, ali su njegove hvale bile brze, saveti suvi, i uopšte s Arkadijem je govorio daleko manje nego ranije... kao da ga se klonio, kao da ga se stideo...

Arkadije je sve to video, ali je to zadržavao za sebe.

Pravi uzrok sve te „novine” bilo je osećanje koje je kod Bazarova izazvala Odincova, osećanje koje ga je mučilo i dovodilo do besnila, i kojeg bi se odmah odrekao, kad bi mu neko, makar izdaleka, napomenuo mogućnost onoga što se u njemu dešavalo. Bazarov je bio veliki ljubitelj žena i ženske lepote, ali je ljubav u idealnom smislu ili, kako je on govorio, romantičnom, zvao glupošću, neoprostivom budalaštinom, smatrao je viteška osećanja kao neku vrstu

izopačenosti ili bolesti, i ne jedared je iskazivao svoje čuđenje zašto Togenburg nije zatvoren u ludnicu sa svima minezengerima i trubadurima. — „Dopada ti se ženska”, govorio bi on: „trudi se da uspeš; a ako ne može — e onda ne treba, okreni leđa — zemlja je prostrana”. Odincova mu se dopadala: glasovi rašireni o njoj, sloboda i nezavisnost njenih misli, njena nesumnjiva naklonost prema njemu — sve je, činilo se, govorilo u njegovu korist; ali je ubrzo uvideo da se kod nje „ne može uspeti”, a na svoje čuđenje nije imao snage da joj okrene leđa. Krv bi mu se zapalila čim bi je se setio; on bi lako izašao na kraj sa svojom krvlju, ali se nešto drugo u njega uselilo što on nikako nije dopuštao, čemu se uvek potsmevao, što je bunilo sav njegov ponos. U razgovorima s Anom Sergejevnom on je još više nego pre iskazivao svoje ravnodušno preziranje svega što je romantično; a kad bi ostao sam, on je s ljutnjom osećao u samom sebi romantičara. Tada bi otišao u šumu i hodao po njoj krupnim koracima, lomeći grančice na koje bi naišao i grdeći poluglasno i nju i sebe; ili se zavlačio u senjak, u šupu, pa tvrdoglavo zatvarao oči i primoravao sebe da zaspi, što mu, naravno, nije uvek polazilo za rukom. Odjednom bi zamislio kao da će se te nevine ruke nekad obaviti oko njegovog vrata, da će te ponosne usne odgovoriti na njegove poljupce, da će se te pametne oči nežno — da, nežno zaustaviti na njegovim očima, pa mu se zavrti u glavi i on se za trenutak zaboravi, dok opet ne bukne u njemu ljutnja. On je hvatao samoga sebe na svakojakim „sramnim” mislima: kao da ga je zao duh dražio. Njemu se činilo ponekad da se i kod nje vrši promena, da se u izrazu njenog lica pomalja nešto naročito, što će, možda... Ala tada bi obično tupkao nogom ili škripao zubima i pretio sam sebi pesnicom.

A međutim se Bazarov nije potpuno varao. On je učinio jak utisak na maštu Odincove; on ju je zanimao; ona je mnogo mislila o njemu. Kad nije bila s njim, nije joj bilo dosadno, nije ga čekala, ali njegova pojava odmah bi je oživela; rado je ostajala nasamo s njim i rado se razgovarala s njim, čak i onda kad ju je on ljutio ili vređao njen ukus, njene prefinjene navike. Ona kao da je htela i njega da iskuša, i sebe da ispita.

Jedared, šetajući s njom po parku, on iznenada progovori sumornim glasom da namerava skoro da ide ocu u selo... Ona

poblede, kao da ju je nešto bocnulo u srce, ali tako bocnulo da se začudila, i dugo je posle razmišljala o tome šta bi to moglo značiti. Bazarov joj je rekao da misli putovati ne zato da bi je kušao, da bi video šta će iz toga izaći: on nikad nije „udešavao”. Izjutra toga dana on se video s očevim nastojnikom, bivšim svojim „čikom” Timofejićem. Taj Timofejić, prefrigan i okretan starčić, izbledele žute kose, izvetrelog crvenog lica i sićušnih suza u škiljavim očima, iznenada se pojavio pred Bazarovom u svojoj vrlo kratkoj čujki od sivoplavkastog sukna, opasanoj komadom kajiša i u čizmama namazanim katranom.

— O, starino, dobar dan! — uzviknu Bazarov.

— Dobar dan, baćuška Evgenije Vasiljiću, — poće starčić, pa se radosno osmehnu, od čega mu se celo lice pokri borama.

— Što si došao? Valjda te po mene poslali, šta li?

— Zaboga, baćuška, kako možete tako govoriti! — zamuca Timofejić (on se seti stroge naredbe koju je dobio od gospodara pred odlazak). — Išli smo u varoš gospodinovim poslom, pa smo čuli za vašu milost, te smo eto svrnuli s puta, to jest — da vidimo vašu milost... inače otkud bih smeo uznemirivati!

— De, ne laži, — prekide ga Bazarov. — Zar je tebi ovuda put u varoš?

Timofejić se smete, pa ništa ne odgovori.

— Je li otac zdrav?

— Hvala Bogu, zdrav je.

— A mati?

— I Arina Vasiljevna, hvala Gospodu Bogu.

— Mora da me čekaju!

Starčić nakrivi svoju sićušnu glavicu.

— Ah, Evgenije Vasiljeviću, kako da ne čekaju! Verujte Bogu, srce me boli, gledajući na vaše roditelje.

— No, dobro, dobro! ne farbaj. Kaži im da ću skoro biti tamo.

— Razumem, — odgovori Timofejić uzdahnuvši.

Izašavši iz kuće, on obema rukama natuče kačket na glavu, pope se na sirotinjska laka kola, koja je bio ostavio kod kapije, pa potera kasom, ali ne u pravcu varoši.

Uveče toga istog dana Odincova je sedela u svojoj sobi s Bazarovom, a Arkadije je hodao no sobi i slušao kako Kaća svira.

Kneginjica se bila popela u svoju sobu; ona uopšte nije mogla da vidi goste, a naročito te „nove raspuštene”, kako ih je zvala. U paradnim sobama se samo burila, ali se zato u svojoj sobi, pred sobaricom, ponekad toliko ljutila i grdila, da joj je čepac skakao na glavi, zajedno s barokom. Odincova je sve to znala.

— Kako se vi to spremate da putujete, — poče ona: — a vaše obećanje?

Bazarov se trže.

— Kakvo obećanje, molim?

— Zar ste zaboravili? Hteli ste da mi date nekoliko časova iz hemije.

— Šta da radim! Otac me čeka; ne smem se više zadržavati. Uostalom, možete pročitati: Pelouse et Fremy, „Notions générales de Chimie”; knjiga je dobra i jasno napisana. U njoj ćete naći sve što treba.

— A sećate li se, vi ste me uveravali da knjiga ne može zameniti... zaboravila sam kako ste rekli, ali vi znate šta hoću da kažem... sećate li se?

— Šta da radim! — ponovi Bazarov.

— Zašto da putujete? — reče Odincova, spustivši glas.

On pogleda u nju. Ona zabaci glavu na leđa fotelje, pa skrsti ruke na grudima, razgolićene do lakata. Izgledala je bleđa pri svetlosti jedne jedine lampe, zaklonjene šeširom od pamučne mreže. Široka bela haljina pokrivala ju je svu svojim mekim naborima; jedva su se videli vrhovi njenih nogu, takođe skrštenih.

— A zašto da ostajem? — odgovori Bazarov.

Odincova lagano okrete glavu.

— Kako zašto? zar vam kod mene nije prijatno? Ili mislite da za vama ovde niko neće žaliti?

— U to sam uveren.

Odincova poćuta malo.

— Grešite što tako mislite. Uostalom, ja vam ne verujem. Vi to niste mogli kazati ozbiljno. — Bazarov je i dalje sedeo nepomično. — Evgenije Vasiljeviću, zašto ćutite?

— A šta da vam kažem? Uopšte za ljudima ne vredi žaliti, a kamoli za mnom.

— A zašto?

— Ja sam čovek pozitivan, neinteresantan. Ne umem govoriti.

— Vi kao da tražite komplimente, Evgenije Vasiljeviću.

— To nemam običaj. Zar vi i sami ne znate da je meni nedostupna lepa strana života, ona strana koju vi toliko cenite?

Odincova poče grickati ugao džepne maramice.

— Mislite što hoćete, ali meni će biti dosadno kad vi odete.

— Arkadije će ostati, — reći će Bazarov.

Odincova polako sleže ramenima.

— Biće mi dosadno, — ponovi ona.

— Zbilja? U svakom slučaju, neće vam dugo biti dosadno.

— Po čemu tako mislite?

— Po tome što ste mi sami kazali da vam je dosadno samo onda kad se vaš red kvari. Vi ste tako nepogrešivo pravilno uredili svoj život da u njemu ne može biti mesta ni dosadi na tuzi... nikakvim teškim osećanjima.

— I vi nalazite da sam nepogrešiva... to jest da sam tako pravilno udesila svoj život?

— Nego šta! Pa evo naprimer: za deset minuta će izbiti deset sati, i ja već unapred znam da ćete me oterati.

— Ne, neću vas oterati, Evgenije Vasiljeviću. Možete ostati. Otvorite taj prozor... nešto mi je zagušljivo.

Bazarov ustade i gurnu prozor. On se smesta s lupom otvori... On nije očekivao da će se tako lako otvoriti; pri tom su mu ruke drhtale. Mračna, meka noć zaviri u sobu sa svojim skoro crnim nebom, drvećem koje je slabo šumelo i svežim mirisom slobodnog, čistog vazduha.

— Spustite storu na sedite, — reče Odincova: — želim da proćaskam s vama pre vašeg odlaska. Ispričajte mi štogod o sebi samom; vi nikad ne govorite o sebi.

— Trudim se da govorim s vama o korisnim stvarima, Ana Sergejevna.

— Vi ste vrlo skromni... Ali htela bih da saznam štogod o vama, o vašoj porodici, o vašem ocu, zbog kojeg nas ostavljate.

„Zašto ona govori ovo?” pomisli Bazarov.

— Sve to nimalo nije zanimljivo, — reče on glasno: — osobito za vas; mi smo prosti ljudi...

— A ja sam, po vašem mišljenju, aristokratkinja?

Bazarov podiže oči na Odincovu.

— Da, — reče on preterano otsečno.

Ona se osmehnu.

— Vidim da me malo poznajete, iako tvrdite da svi ljudi liče jedan na drugog; i da ne vredi proučavati ih. Ja ću vam ispričati jedared svoj život... ali prvo vi meni ispričajte svoj.

— Ja vas malo poznajem, — ponovi Bazarov. — Može biti da imate pravo; može biti da je zaista svaki čovek zagonetka. Eto vi naprimer: vi se tuđite društva, ono vam je dosadno, — a pozvali ste k sebi u goste dva studenta. Zašto vi, s vašim umom, s vašom lepotom, živite u selu?

— Kako? Kako to rekoste? — Živahno dočeka Odincova. — S mojom... lepotom?

Bazarov se namršti.

— Nije to ništa, — promrmlja on: — Hteo sam reći da ne mogu da razumem zašto ste se nastanili u selu.

— Vi to ne razumete... Pa ipak, vi to sebi nekako objašnjavate?

— Da... ja držim da vi stalno ostajete na jednom mestu zato što ste samu sebe razmazili, zato što mnogo volite komfor, udobnosti, a prema svemu ostalom ste ravnodušni.

Odincova se opet osmehnu.

— Vi baš nikako nećete da verujete da sam sposobna zaneti se nečim?

Bazarov je pogleda ispod oka.

— Radoznalošću — možda; — ali drukčije nikako.

— Zbilja? E sad razumem zašto sam se sprijateljila s vama; pa i vi ste isti kao i ja.

— Mi se sprijateljili... — progovori Bazarov muklo.

— Da!... npa ja i zaboravila da vi hoćete da putujete.

Bazarov ustade. Lampa je nejasno svetlela nasred tamne, mirišljave usamljene sobe; kroz storu koja se pokašto njihala ulazila je razdražljiva noćna svežina, čulo se njeno tajanstveno šaptanje. Odincova se nije micala ni jednim delom tela, ali ju je potajno uzbuđenje malo po malo obuzimalo... Ono je prešlo i na Bazarova. On se odjedared našao nasamo s mladom, divnom ženom...

— Kuda ćete? — reče ona lagano.

On ništa ne odgovori, nego se spusti na stolicu.

— Tako dakle, vi smatrate da sam ja mirno, raznežено, razmaženo stvorenje, — nastavi ona istim glasom, ne spuštajući očiju s prozora. — A ja za sebe samo znam da sam nesrećna.

— Vi nesrećni! Zašto? Zar vi možete pridavati neku važnost poganim spletkama?

Odincova se namršti. Bi joj neprijatno što ju je tako razumeo.

— Mene te spletke ne mogu čak ni nasmejati, Evgenije Vasiljeviću, i ja sam i suviše ponosita da bih dopustila da me one uzrujavaju. Ja sam nesrećna zato... zato što nemam želje, volje, za život. Vi me gledate s nevericom, vi mislite: to govori „aristokratkinja”, koja je sva u čipkama i sedi u kadifenoj fotelji. Ja i ne krijem: volim ono što vi zovete komforom, a u isto vreme malo želim da živim. Razumejte tu protivurečnost kako hoćete. Uostalom, to je sve u vašim očima romantizam.

Bazarov odmahnu glavom.

— Zdravi ste, nezavisni, bogati; šta vam još treba? Šta hoćete?

— Šta hoću, — ponovi Odincova pa uzdahnu. — Mnogo sam umorna, stara sam, čini mi se da već odavno živim. Da, ja sam stara, — dodade ona, navlačeći polagano krajeve mantila na svoje gole ruke. Oči joj se sretoše s Bazarovljevim očima, i ona jedva primetno pocrvene. — Za sobom imam već tako mnogo uspomena: život u Petrogradu, bogatstvo, zatim siromaštvo, zatim očeva smrt, udaja, zatim putovanje u inostranstvo, kao što je red... Uspomena mnogo, a nemam čega da se setim, a napred, preda mnom — dug, dug put, a nema cilja... Zato mi se i ne ide.

— Vi ste tako razočarani? — upita Bazarov.

— Ne, — reče Odincova otegnuto, — već nisam zadovoljna. Izgleda, kad bih se mogla jako privezati za nešto...

— Hteli biste da zavolite, — prekide je Bazarov, — a ne možete da zavolite: eto u čemu je vaša nesreća.

Odincova uze razgledati rukave svoga mantila.

— Zar ja ne mogu zavoleti? — reče ona:

— Teško! Samo ja sam pogrešno to nazvao nesrećom. Naprotiv, onaj kome se to dogodi pre zaslužuje sažaljenje.

— Šta da se dogodi?

— Da se zaljubi.

— A otkud vi to znate?

— Po čuvenju, — odgovori Bazarov ljutito.

„Ti koketuješ”, pomisli on: „dosadno ti je, pa me dražiš od duga vremena, a meni…“ Srce mu, doista, samo što nije iskočilo.

— Pored toga, možda suviše zahtevate, — reče on, nagnuvši se celim telom napred i igrajući se resama fotelje.

— Može biti. Po mome mišljenju, ili sve ili ništa. Život za život. Kad si uzeo moj, daj svoj, i tada već bez sažaljenja i nepovratno. Inače, bolje je i bez toga.

— Pa da vidite, — primeti Bazarov, — taj uslov je opravdan, i ja se čudim kako dosada... niste našli što ste želeli.

— A vi mislite da je lako potpuno se predati ma čemu?

— Nije lako ako se stane razmišljati i iščekivati, pa još samom sebi davati cenu, to jest, precenjivati se; a vrlo je lako predati se ako se ne razmišlja.

— Kako da čovek ne ceni samoga sebe? Ako nemam nikakve cene, onda kome je potrebna moja odanost?

— To već nije moja stvar; to je stvar drugoga da raspituje kakva mi je cena. Glavno je, treba se umeti predati.

Odincova se odmače od leđa fotelje.

— Vi tako govorite kao da ste sve to iskusili.

— Onako, uz reč, Ana Sergejevna: sve to, vi znate, ne spada u moju struku.

— A vi biste se umeli predati?

— Ne znam, neću da se hvalim.

Odincova ništa ne reče, i Bazarov ućuta. Zvuci fortepijana su doletali do njih iz salona.

— Šta to Kaća tako dockan svira? — primeti Odincova.

Bazarov ustade.

— Da, sad je doista kasno, vreme je da se odmarate.

— Pričekajte, ta kuda žurite... imam da vam kažem jednu reč.

— Kakvu?

— Pričekajte, — šapnu Odincova.

Njene oči se zaustaviše na Bazarovu; izgledalo je da ga pažljivo razgleda.

On pređe preko sobe, zatim joj se odjednom približi, brzo reče „zbogom”, steže joj ruku toliko da ona umalo ne vrisnu, pa izađe napolje. Ona prinese ovoje slepljene prste usnama, duhnu u njih, pa

se iznenada, naglo diže iz fotelje i pođe brzim koracima ka vratima, kao da hoće da vrati Bazarova... Sobarica uđe u sobu s flašom na srebrnom poslužavniku. Odincova se zaustavi, reče joj da ide, pa opet sede i opet se zamisli. Vitica joj se odvi i kao tamna zmija pade na ramena. Lampa je još dugo gorela u sobi Ane Sergejevne, i ona je dugo ostala nepomična, samo pokašto prelazeći prstima po svojim rukama, koje je lako štipao noćni vazduh.

A Bazarov se posle dva sata vrati u svoju spavaću sobu s nogama mokrim od rose, razbarušen i turoban. Zastade Arkadija za pisaćim stolom s knjigom u ruci, u redengotu do grla zakopčanom.

— Ti još nisi legao? — reče on malo kao mrzovoljno.

— Ti si danas dugo sedeo s Anom Sergejevnom, — reče Arkadije, ne odgovarajući na njegovo pitanje.

— Da, sedeo sam s njom sve vreme dok si ti s Katarinom Sergejevnom svirao na fortepijanu.

— Ja nisam svirao... — poče Arkadije pa ućuta. Osećao je da mu suze naviru na oči, a nije mu se plakalo pred podrugljivim prijateljem.

XVIII

Sutradan, kad se Odincova javila na čaj, Bazarov je dugo sedeo nagnuvši se nad svoju šolju, pa odjednom pogleda u nju... Ona mu se okrete, kao da ju je on gurnuo, i njemu se učini kao da joj je lice pobledelo za noć. Ona uskoro ode u svoju sobu i pojavi se tek pred doručak. Odjutra je bilo kišovito, pa se nije moglo šetati. Celo se društvo skupi u salonu. Arkadije uze poslednji broj časopisa i poče čitati. Kneginjica, po svom običaju, prvo izrazi na svom licu čuđenje, kao da se on spremao da učini nešto nepristojno, zatim pakosno upre pogled u njega; ali on nije obraćao pažnju na nju.

— Evgenije Vasiljeviću, — reče Ana Sergejevna: — hajdemo k meni... Hoću nešto da vas pitam... Vi ste juče pomenuli jedno uputstvo...

Ona ustade i pođe k vratima. Kneginjica pogleda oko sebe tako ljutito kao da je želela reći: „pogledajte, pogledajte kako se čudim!” pa opet upre pogled u Arkadija, ali on podiže glas, pa se pogleda sa Kaćom, pored koje je sedeo, i nastavi čitanje.

Odincova brzim koracima dođe do svog kabineta. Bazarov hitro pođe za njom, ne dižući očiju i samo hvatajući sluhom tanko zviždanje i šuštanje svilene haljine, koja je promicala ispred njega. Odincova se spusti u onu istu fotelju u kojoj je sedela sinoć, a i Bazarov zauze svoje jučerašnje mesto.

— Pa kako se zove ona knjiga? — poče ona posle kraćeg ćutanja.

— Pelouse et Frému, „Notions générales”... — odgovori Bazarov. — Uostalom, mogu vam preporučiti i — Ganot, „Traité élémentaire de physique expérimentale.“ U toj knjizi su slike jasnije i uopšte taj udžbenik...

Odincova pruži ruku.

— Evgenije Vasiljiću, izvinite me, ali pozvala sam vas ovamo ne zato da govorimo o udžbenicima. Htela sam da obnovimo naš jučerašnji razgovor. Vi ste otišli tako nenadno... Neće vam biti dosadno?

— Stojim vam na usluzi, Ana Sergejevna. Ali o čemu smo ono ja i vi razgovarali juče?

Odincova pogleda iskosa u Bazarova.

— Vi i ja smo razgovarali, čini mi se, o sreći. Govorila sam vam o sebi. Baš sam upotrebila reč „sreća”. Recite, zašto čak i kad uživamo, naprimer, u muzici, lepom večeru, u razgovoru sa simpatičnim ljudima, zašto sve to izgleda pre kao aluzija na neku bezmernu sreću koja negde postoji, nego prava sreća, to jest takva kakvu sami imamo? Zašto to? Ili vi možda ništa tako ne osećate?

— Vi znate onu izreku: „Onde je dobro gde nas nema”, — odgovori Bazarov; — pored toga i vi ste sami kazali juče da niste zadovoljeni. A meni zaista takve misli ne dolaze na pamet.

— Može biti da vam izgledaju smešne?

— Ne, već mi ne padaju na pamet.

— Zbilja? Znate, ja bih vrlo želeo znati o čemu vi mislite.

— Kako? Ja vas ne razumem.

— Slušajte, ja sam odavno htela da se objasnim s vama. Vama nije potrebno govoriti — to je vama samom poznato, da vi niste običan čovek: — vi ste još mladi — sav život je pred vama. Za što se spremate? Kakva vas budućnost čeka? Hoću da kažem — kakav cilj hoćete da postignete, kuda idete, šta vam je na duši? Jednom rečju, ko ste vi, šta ste vi?

— Vi me začuđavate, Ana Sergejevna. Vama je poznato da se ja bavim prirodnim naukama, a ko sam ja...

— Da, ko ste vi?

— Već sam vam govorio da sam budući sreski lekar.

Ana Sergejevna načini nervozan pokret.

— Zašto vi to govorite? Vi u to ni sami ne verujete. Arkadije bi mi mogao tako odgovarati.

— A u čemu je Arkadije...

— Prestanite! Je li moguće da se vi zadovoljavate tako skromnom delatnošću, i zar sami ne govorite uvek da za vas medicina ne postoji. — Vi — s vašim samoljubljem — sreski lekar! Vi mi tako odgovarate da bi ste me se otresli, jer nemate nikakvog poverenja u mene. A znate li, Evgenije Vasiljiću, da bih vas ja umela razumeti: i ja sam bila siromašna i samoljubiva kao vi; ja sam prošla, može biti, kroz ista iskušenja kao i vi.

— Sve je to lepo i krasno, Ana Sergejevna, ali me izvinite... ja uopšte nisam navikao da se izjašnjavam; a između vas i mene je toliko rastojanje...

— Kako rastojanje? — Vi ćete mi opet reći da sam aristokratkinja? Koješta, Evgenije Vasiljiću; ja sam vam, kanda, dokazala...

— A sem toga, — prekide je Bazarov, — šta to znači govoriti i misliti o budućnosti koja ne zavisi od nas? Pokaže li se prilika da se nešto učini — vrlo dobro, a ako se ne ukaže — bar će čovek biti zadovoljan tim što unapred nije brbljao.

— Vi nazivate prijateljski razgovor brbljanjem... ili možda smatrate da ja kao žena nisam dostojna vašeg poverenja? — Ta vi nas sve prezirete.

— Vas ja ne prezirem, Ana Sergejevna, i vi to znate.

— Ne, ja ništa ne znam... Ali recimo: ja razumem što vi ne želite da govorite o svome budućem radu; ali to što se sad u vama zbiva...

— Zbiva! — ponovi Bazarov: — kao da sam ja neka država ili društvo! U svakom slučaju, to sve nije zanimljivo; a pored toga, zar čovek može uvek glasno kazati sve što se u njemu „zbiva”?

— A ja ne vidim zašto se ne može reći sve što se ima na duši.

— V i možete? — upita Bazarov.

— Mogu, — odgovori Ana Sergejevna posle kratkog ćutanja.

Bazarov obori glavu.

— Vi ste srećniji od mene.

Ana Sergejevna pogleda u njega upitno.

— Kako hoćete, — nastavi ona: — ali meni ipak nešto kaže da se nismo badava sastali, da ćemo biti dobri prijatelji. Uverena sam da će ta vaša, kako bih rekla, vaša napregnutost, uzdržljivost, najzad iščeznuti.

— A vi ste opazili kod mene uzdržljivost... kako ste se još izrazili... napregnutost?

— Da.

Bazarov ustade i priđe prozoru.

— I vi biste hteli znati uzrok te uzdržljivosti, želeli bi ste znati šta se u meni zbiva?

— Da, — ponovi Odincova, s nekom strepnjom, koju ni sama nije razumevala.

— I nećete se naljutiti?

— Neću.

— Nećete? — Bazarov je stojao leđima okrenut njoj. — Onda znajte da vas volim glupo, ludo... Eto šta ste postigli.

Odincova pruži napred obe ruke, a Bazarov pritište čelo uz prozorsko staklo. On je teško disao; celo telo mu je jasno drhtalo. Ali to nije bilo drhtanje zbog mladićske bojažljivosti, nije ga to obuzeo slatki strah od prvog priznanja: to je u njemu besnela strast, silna i teška — strast nalik na pakost i možda srodna s njom. Odincovoj bi strašno i u isto vreme bi joj ga žao.

— Evgenije Vasiljiću, — reče ona, i nehotična nežnost zazvuča joj u glasu.

On se brzo okrete, baci na nju pogled koji ju je gutao, — pa dohvati obe njene ruke i iznenadno je privuče na svoje grudi.

Ona se odmah ne oslobodi njegovog zagrljaja; ali jedan trenutak zatim već je stajala daleko u uglu i otuda gledala u Bazarova. On jurnu k njoj...

— Vi me niste razumeli, — prošapta ona brzo i uplašeno. Izgledalo je da će viknuti, ako on samo učini jedan korak... Bazarov se ujede za usne pa izađe.

Posle pola sata služavka dade Ani Sergejevnoj Bazarovljevo pisamce; u njemu je bio samo jedan red: „treba li danas da putujem — ili mogu ostati do sutra?” — „Zašto da putujete? Ja vas nisam razumevala — vi mene niste razumeli”, odgovori mu Ana Sergejevna, a u sebi je pomislila: „ja i sebe nisam razumevala”.

Ona se do ručka nije pojavljivala, i neprestano je hodala tamo amo po svojoj sobi, zabacivši ruke nazad, zaustavljajući se pokašto bilo pred prozorom, bilo pred ogledalom, i polako je prinosila maramicu vratu, na kojem joj se sve činilo da ima vruća mrlja. Ona se pitala šta ju je teralo da „istražuje”, no rečima Bazarova, njegovu iskrenost, i da li nije nešto sumnjala... „Ja sam kriva”, reče ona glasno: „ali ja to nisam mogla predvideti”. Ona se upuštala u misli i crvenela, sećajući se skoro zverskog lica Bazarova kad je jurnuo k njoj...

„Ili?” reče ona odjednom, pa se zaustavi i tresnu viticama... Ona spazi sebe u ogledalu; njena nazad zabačena glava s tajanstvenim osmehom na poluotvorenim očima i usnama izgledalo je kao da joj u tom trenutku govori nešto od čega se i ona sama zbunila...

„Ne”, zaključi ona naposletku: „Bog zna kuda bi to odvelo, tim se ne smem šaliti, mir je ipak nešto najbolje na svetu.”

Njen mir nije bio poremećen; ali ona se rastužila, na je čak i otplakala, ni sama ne znajući zašto, samo nije zbog nanesene uvrede. Nije se osećala uvređena: pre se osećala kriva. Pod uticajem različnih osećanja, pod uticajem saznanja da život prolazi, pod uticajem želje za novinom, ona je primorala sebe da dođe do izvesne crte, naterala je sebe da pogleda s one strane te crte — i videla je tamo čak ne bezdan, već prazninu... ili besmislenost.

XIX

Ma koliko da je Odincova vladala sobom, ma kako da je stajala iznad svih predrasuda, ipak je i njoj bilo nelagodno kad se o ručku pojavila u trpezariji. Uostalom, on je protekao dosta srećno. Porfirije Platonović je bio doputovao, ispričao razne anegdote; on tek što se bio vratio iz varoši. Pored ostaloga, ispričao je da je gubernator Burdalu naredio svojim činovnicima za specijalnu službu da nose mamuze, za slučaj ako ih pošalje kudgod na konju, radi brzine. Arkadije je poluglasno raspravljao s Kaćom i diplomatski se ulagivao kneginjici. Bazarov je stalno i turobno ćutao. Odincova je dva tri put — pravo, a ne krišom pogledala u njegovo lice, strogo i ljutito, oborenih očiju, sa žigom prezrive odlučnosti u svakoj crti, pa je pomislila: „ne... ne... ne…“ Posle ručka ona s celim društvom pređe u park, pa videći da Bazarov želi da otpočne razgovor s njom, načini nekoliko koraka u stranu, pa se zaustavi. On joj se približi, ali i sad ne podiže očiju, pa potmulo reče:

— Moram vam se izviniti, Ana Sergejevna. Vi mora da ste ljuti na mene.

— Ne, ja se ne ljutim na vas, Evgenije Vasiljeviću, — odgovori Odincova: — ali sam ogorčena.

— Tim gore. U svakom slučaju ja sam dovoljno kažnjen. Moj položaj je, s tim se verovatno morate složiti, ne može biti gluplji. Vi ste mi napisali: zašto da putujem? A ja ne mogu ostati i neću. Sutra već neću biti ovde.

— Evgenije Vasiljeviću, zašto vi...

— Zašto putujem?

— Ne, nisam to htela reći.

— Što je prošlo ne može se vratiti... a to se pre ili posle moralo dogoditi. Znači, treba da otputujem. Ja znam samo jednu pogodbu pod kojom bih mogao ostati; ali ta pogodba se neće ostvariti nikad. Jer me vi, valjda, izvinite me za drskost, ne volite i nikad nećete zavoleti?

Oči u Bazarova blesnuše za trenutak ispod njegovih tamnih obrva. Ana Sergejevna mu ne odgovori. „Ja se bojim toga čoveka”, sinu joj u glavi.

— Zbogom, — reče Bazarov, kao da je pogodio njenu misao, pa se uputi prema kući.

Ana Sergejevna lagano pođe za njim, pa pozva Kaću i uze je pod ruku. Ona se nije rastajala od nje sve do uveče. Nije htela igrati karata, i sve se više smeškala, što uopšte nije lepo stajalo njenom pobledelom i zbunjenom licu. Arkadije je bio u nedoumici i posmatrao je, kao što mladi ljudi posmatraju, to jest stalno se pitao: ama šta li to znači? Bazarov se zatvorio u svojoj sobi; za čaj se ipak vratio. Ana Sergejevna je imala volju da mu kaže neku lepu reč, ali nije znala kako da otpočne razgovor s njim...

Neočekivan slučaj izvuče je iz te teškoće: dvorecki javi da je stigao Sitnikov.

Teško je iskazati rečima kako je kao prepelica uleteo u sobu mladi progresist. Odlučivši se, sa svojstvenom mu nametljivošću, da dođe u selo kod žene koju je jedva poznavao, koja ga nikada nije zvala, ali kod koje su, prema prikupljenim obaveštenjima, bili u gostima tako pametni i bliski mu ljudi, on je ipak bio zbunjen do srži, i umesto da izgovori ranije napamet naučeno izvinjenje i pozdrav, promrmlja nekakvu glupost kako ga je Jevdoksija, veli, Kukšina poslala da se obavesti o zdravlju Ane Sergejevne i da mu je i Arkadije Nikolajević govorio o njoj najpohvalnije... Pri toj reči je zapeo i zbunio se toliko da je seo na svoj šešir. Ipak, pošto ga niko nije oterao, a Ana Sergejevna ga čak pretstavila tetki i sestri, on se brzo povratio i zatandrkao ne može gore biti. Pojava prostaštva biva često korisna u životu. Ona slabi odveć visoko naštimovane žice, trezni osećanja samouverenosti i zaboravnosti, napominjući im svoju blisku srodnost s njima. S dolaskom Sitnikova sve je postalo nekako tuplje — i prostije; svi su čak i večerali temeljnije i razišli se na spavanje ranije nego obično.

— Mogu ti sad ponoviti, — govorio je, ležeći na postelji, Arkadije Bazarovu, koji se takođe, bio skinuo, — ono što si mi jedared kazao: „Zašto si tako tužan? Zacelo si izvršio neku svetu dužnost?” — Između dva mlada čoveka od nekog vremena bilo se uobičajilo neko tobož neusiljeno peckanje, što uvek služi kao znak potajnog nezadovoljstva ili neizgovorenih sumnja.

— Ja sutra putujem k ćaći, — reći će Bazarov.

Arkadije se izdiže malo i nalakti se. On se i začudi, a i obradova se zbog nečega.
— A! — odgovori on. — I ti si zbog toga tužan?
Bazarov zevnu.
— Mnogo hoćeš da znaš, ostarićeš.
— A šta će Ana Sergejevna? — nastavi Arkadije.
— Kako to misliš Ana Sergejevna?
— Hoću da kažem: zar će te ona pustiti?
— Ja se nisam najmio kod nje.
Arkadije se zamisli, a Bazarov leže i okrete se licem k zidu.
Prođe nekoliko trenutaka u ćutanju.
— Evgenije! — uzviknu najednom Arkadije.
— A?
— I ja s tobom sutra putujem.
Bazarov ništa ne odgovori.
— Samo ja idem kući, — nastavi Arkadije. — Mi ćemo ići zajedno do Hohlovskih Naselja, a ti ćeš tamo uzeti kod Fedota konje. Ja bih se rado upoznao s tvojima, ali se bojim da im ne smetam, na i tebi. Ti ćeš valjda posle opet doći kod nas?
— Ja sam kod vas ostavio svoje stvari, — odgovori Bazarov, ne okrećući se.
„Zašto li on mene ne pita zbog čega idem? I zašto tako iznenada kao i on?” pomisli Arkadije. „I doista, zašto ja odlazim, i zašto on odlazi?” nastavi on svoja razmišljanja. On nije mogao naći zadovoljavajući odgovor na svoje sopstveno pitanje, a srce mu se ispunilo nečim jetkim. Osećao je da ću mu biti teško rastati se s ovim životom, na koji se bio toliko navikao; ali i da ostane sam bilo je nekako čudno. „Nešto se desilo kod njih”, razmišljao je on u sebi: „zašto da se nalazim pred njom posle njegovog odlaska? Na kraju krajeva ću joj dosaditi; izgubiću i poslednje”. On poče zamišljati Anu Sergejevnu, zatim druge crte malo pno malo prožmaše lepu sliku mlade udovice.
„Žao mi je i Kaće!” šapnu Arkadije u jastuk, na koji je već bila kanula suza... On najednom zabaci kosu i glasno progovori:
— Koga je vraga došao taj Sitnikov?
Bazarov se prvo promeškolji u krevetu, a zatim reče ovo:

— Ti si, brate, još glup, vidim. Sitnikovi su nam vrlo potrebni. Meni su, razumeš li ti to, meni su potrebni takvi šmokljani. Neće valjda bogovi pristavljati lonce!...

„Ehe-he!..pomisli u sebi Arkadije, i tek tada mu se namah pokaza sva bezdna Bazarovljevog samoljublja. „Ja i ti smo, znači, bogovi? To jest — ti si bog, a da nisam ja šmokljan?”

— Da, — ponovi Bazarov turobno, — ti si još glup.

Odincova nije pokazala neko naročito iznenađsnje kad joj je sutradan Arkadije rekao da putuje s Bazarovom; izgledala je rasejana i umorna. Kaća ćuteći i ozbiljno pogleda u njega, kneginjica se čak prekrsti pod svojim šalom, tako da je i on morao to primetiti. Zato se Sitnikov sasvim usplahirio. On tek što je bio sišao na doručak u novom kicoškom odelu, ovaj put ne u slavjanofilskom; juče je zadivio momka koji mu je bio stavljen na uslugu velikim brojem donesenog rublja, i sad ga odjedmom drugovi napuštaju! — On malko usitni nogama, ne znajući šta će, kao gonjen zec na ivici šume, — pa iznenada, skoro uplašeno, gotovo viknu da i on misli putovati. Odincova ga ne htede zadržavagi.

— Ja imam vrlo udobna kola, — dodade nesrećni mladić, obraćajući se Arkadiju: — ja vas mogu povesti, a Evgenije Vasiljević može uzeti vaš tarantas, pa će tako biti čak i udobnije.

— Ali zaboga, vama je sasvim sputno, a i daleko do mene.

— Nije to ništa; ja imam vremena, a pored toga na toj strani imam poslova.

— Zbog zakupa? — upita Arkadije, već i suviše prezrivo.

Ali je Sitnikov bio toliko očajan, da se, protivno običaju, nije čak ni nasmejao.

— Uveravam vas, kola su neobično udobna, — promrmlja on, — i biće mesta za sve.

— Nemojte ljutiti msje Sitnikova odbijanjem, — reći he Ana Sergejevna...

Arkadije je pogleda i značajno klimnu glavom.

Gosti su otputovali posle doručka. Praštajući se s Bazarovom, Odincova mu pruži ruku i reče:

— Mi ćemo se još videti, zar ne?

— Kako naredite, — odgovori Bazarov.

— U tom slučaju ćemo se videti.

Arkadije prvi izađe na stepenice, pa se pope u Sitnikovljeva kola. Njega je s puno poštovanja nameštao dvorecki, a on bi ga rado izbio ili bi zaplakao. Bazarov se namesti u tarantasu. — Stigavši do Hohlovskih Naselja, Arkadije sačeka dok mehandžija Fedot ne upreže konje, pa prišavši tarantasu, smešeći se kao i pre, reče Bazarovu:

— Evgenije, povedi me sa sobom; hoću da idem kod tebe.

— Sedaj, — reče Bazarov kroz zube.

Sitnikov, koji je hodao oko točkova svojih kola, zviždućući veselo, samo zinu čuvši te reči, a Arkadije hladnokrvno izvadi svoje stvari iz njegovih kola, sede pored Bazarova — pa se učtivo pokloni bivšem saputniku i viknu: „Teraj!” Tarantas pođe i ubrzo se izgubi iz vida... Sitnikov, sasvim zapanjen, pogleda na svoga kočijaša, ali ovaj se igrao bičem nad repom logova. Tada Sitnikov uskoči u kola — pa grmnuvši na seljake što su prolazili pored njega: „metnite kape, budale!” krete se polako u varoš, gde stiže vrlo kasno, i gde su sutradan kod Kukšine izvukli dva „mrska gordeljivca i neznalice”.

Sednuvši u tarantas kod Bazarova, Arkadije mu snažno stište ruku i dugo nije ništa govorio. Izgleda da je Bazarov razumeo i ocenio i taj stisak i to ćutanje. Svu noć uoči toga dana nije spavao, nije ni pušio, i skoro nije jeo već nekoliko dana. Sumorno i oštro se isticao njegov omršaveli profil ispod nabijenog kačketa.

— Znaš šta, brate, — reče on naposletku; — dajde mi jednu cigaru... I pogledaj da mi nije žut jezik.

— Žut je, — odgovori Arkadije.

— Pa da... eto i cigara mi ne prija. Rasklimatala se mašina.

— Ti si se zaista promenio u ovo poslednje vreme, — primeti Arkadije.

— Nije to ništa! Popravićemo ce. Jedno mi je neprijatno, — moja je mati tako dobra srca: ako ne pustiš trbuh i ne jedeš deset puta na dan, ona da se ubije. A otac nije takav, on je bio svuda, i na situ i na rešetu... Ne, ne mogu pušiti, — dodade on, na baci cigaru u drumsku prašinu.

— Do tvoga imanja ima dvadeset pet vrsta? — upitaće Arkadije.

— Dvadeset pet. Nego, eto upitaj toga mudraca.

On pokaza na seljaka, Fedotovog slugu, koji je sedeo na kočijaškom mestu.

Ali mudrac odgovori: „Ko će ga znati — vrste ovdekana nisu merene”, pa produži poluglasno psovati rudnog konja što cima glavom.

— Da, da, — poče Bazarov: — neka vam bude za pamet, mladi moj prijatelju, kao poučan primer. Đavo ga znao kakva je to ludorija! Svaki čovek visi o končiću, svakog trenutka se može ispod njega otvoriti bezdan, a on još sam izmišlja svakojake neprijatnosti, kvari svoj život.

— Na što to ciljaš? — upita Arkadije.

— Ja ni na što ne ciljam, govorim otvoreno da smo se nas dvojica glupo ponašali. Šta ima tu da se objašnjava! Ali ja sam još na klinici primetio: ko se ljuti na svoj bol — taj će ga neizostavno savladati.

— Ja te nikako ne razumem, — reče Arkadije; — čini mi se da se nisi imao na što požaliti.

— A ako me nikako ne razumeš, onda ću ti ovo reći: po mome mišljenju, bolje je biti kamen u kaldrmi, nego dopustiti ženi da zavlada makar i vrhom prsta. To je sve... — Bazarov umalo ne izgovori svoju omiljenu reč „romantizam”, ali se uzdrža, pa reče: — glupost. Ti mi sad nećeš verovati, ali ja ti kažem: ja i ti smo zapali u žensko društvo i bilo nam je prijatno; ali napustiti tako društvo — isto je što i politi se hladnom vodom toplog letnjeg dana. — Muškarac nema kad da se zanima takim budalaštinama; muškarac treba da je surov, glasi jedna lepa španska izreka. Jer eto naprimer ti, — dodade on obraćajući se seljaku koji je sedeo na kočijaškom mestu: — ti, mudrače, imaš li ženu?

Seljak pokaza dvojici prijatelja svoje pljosnato i kratkovido lice.

— Ženu? Imam. Kako da nemam žene!

— Biješ li je?

— Je li ženu? Svašta se dešava. Bez razloga ne bijem.

— E vrlo dobro. A bije li ona tebe?

Seljak cimnu kajasima.

— Šta to reče gospodine? Tebi je sve do šale... — Videlo se da se našao uvređen.

— Čuješ li, Arkadije Nikolajeviću! A mene i tebe su premlatili... eto šta znači biti obrazovan čovek.

Arkadije se usiljeno nasmeja, a Bazarov se okrete od njega i celog puta nije više otvorio usta.

Dvadeset pet vrsta učiniše se Arkadiju kao da su celih pedeset. Ali gle, na blagoj padini brega pojavi se naposletku omanje seoce u kome su živeli Bazarovljevi roditelji. Pored toga, u mladoj brezovoj šumici, videla se plemićka kućica pod slamnim krovom. Kod prve seoske kuće stajala su dva seljaka u šapkama i svađali se. „Ti si velika svinja”, govorio je jedan drugome „a gori si od malog praseta”. — „A tvoja žena je veštica”, odgovarao je drugi.

— Po neusiljenosti ponašanja, — reći će Bazarov Arkadiju, — i po živosti govornih obrta, možeš suditi da seljaci kod moga oca nisu mnogo ugnjavljeni. A eno i on sam izlazi na stepenice svoga obitališta. Znači da je čuo zvonce. On je, on, — poznajem njegovu figuru. Ehe-he! Ala je osedeo, siromah!

XX

Bazarov se promoli iz tarantasa, a Arkadije isturi glavu iza leđa svoga druga i spazi na stepenicama spahiskog doma visokog, mršavog čoveka razbarušene kose i tankog orlovskog nosa, obučena u otkopčan stari oficirski redengot. On je stajao raskoračivši se, pušio je na dug čibuk i žmirio od sunca.

Konji se zaustaviše.

— Najzad. si došao, — reče Bazarovljev otac, neprestano pušeći, iako mu je čibuk prosto skakao među prstima. — Pa izlazi, izlazi, da se poljubimo.

On stade grliti sina... „Jenjuša, Jenjuša”, začu se drhtav ženski glas. Vrata se širom otvoriše, i na pragu se pojavi okruglasta, mala starica u belom čepcu i kratkoj šarenoj rekli. Ona viknu „ah”, posrte i zacelo bi pala da je Bazarov ne pridrža. Njene punačke ruke očas se obviše oko njegovog vrata, glava joj se priljubi uz njegove grudi, pa sve umuče. Samo se čulo njeno isprekidano jecanje.

Stari Bazarov duboko je disao i žmirkao jače nego malo pre.

— Ho, dosta, dosta, Ariša! Prestani, — poče on, pogledavši se sa Arkadijem, koji je nepomično stajao kod tarantasa, dok se seljak na kočijaškom mestu bio čak okrenuo: — to sasvim nije potrebno! Molim te, prestani.

— Ah, Vasilije Ivaniću, — promuca starica: — otkad ga nisam videla, moga baćušku, golubića, Jenjušenjku... — I, ne uklanjajući ruke, ona odmače svoje suzama obliveno, izgužvano i razdragano lice, pogleda ga nekakvim blaženim i smešnim očima, pa ga opet stade ljubiti.

— Pa da, naravno, sve je to u prirodi stvari, — reče Vasilije Ivanić: — samo bolje je da idemo u sobu. S Evgenijem je evo došao gost. Izvinite, — dodade on, obraćajući se Arkadiju, i pomače malko nogu uz nogu po vojnički: — vi razumete, ženska slabost, pa i materinsko srce.

A i njemu samom su i usne i obrve podrhtavale, a brada se tresla... ali se videla njegova želja da se savlada i pokaže se skoro ravnodušan. Arkadije se pokloni.

— Zbilja, hajdemo, matuška, — reče Bazarov i povede u kuću iznurenu staricu. Namestivši je u udobnu fotelju, on se još jednom na

brzu ruku zagrli s ocem i pretstavi mu Arkadija.

— Iskreno se radujem poznanstvu, — reče Vasilije Ivanović: — samo nemojte zameriti: kod mene je ovde sve prosto, po vojnički. Arina Vlasjevna, umiri se, molim te: kakva je to malodušnost? Gospodin gost te mora osuditi.

— Baćuška, — reče starica kroz suze: — imena i prezimena nemam vam čast znati...

— Arkadije Nikolajević, — ozbiljno reče Vasilije Ivanić poluglasno.

— Izvinite me, glupaču. — Starica se ubrisa pa naginjući glavu čas desno čas levo, brižljivo obrisa jedno na drugo oko. — Izvinite me. Ta mislila sam da ću umreti ne dočekavši svoga go... o... o...lubića.

— Pa eto dočekali ste, gospođo, — upade Vasilije Ivanović. — Tanjuška, — obrati se on bosonogoj devojčici od svojih trinaest godina, u otvoreno crvenoj cicanoj haljini, koja je plašljivo izvirivala iza vrata: — donesi gospođi čašu vode — na poslužavniku, čuješ li? — a vi, gospodo, — dodade on s nekom staromodnom šaljivošću: — izvolite, molim, u kabinet veterana u ostavci.

— Makar još jedared daj da te zagrlim, Jenjušečka, — zajeca Arina Vlasjevna. Bazarov se naže nad njom. — Pa kako si mi postao lep!

— E, da li je lep, ne znam, — primeti Vasilije Ivanović, — ali je muškarac, kao što se kaže omfe. A sad, nadam se, Arina Vlasjevna, pošto si zasitila svoje materinsko srce, da ćeš se postarati o tome da se zasite tvoji dragi gosti, jer znaš da se slavuji ne mogu hraniti basnama.

Starica se malo podiže u fotelji. — Ovaj čas će, Vasilije Ivaniću, sto biti postavljen, sama ću otrčati u kuhinju i narediću da se spremi samovar, sve će biti, sve. Ta tri godine ga nisam videla, nisam hranila, niti pojila; pa zar je to lako?

— Pa gledaj, domaćice, potrudi se, nemoj da se osramotiš; a vas, gospodo, molim da izvolite poći za mnom. Evo je i Timofejić došao da ti se pokloni, Evgenije. I on se, svakako, obradovao, stari bradonja. Izvolite za mnom.

I Vasilije Ivanić brzo pođe napred, vukući i šljepkajući iskrivljenim papučama.

Cela njegova kuća se sastojala iz šest majušnih soba. Jedna od njih, ona u koju je pozvao naše prijatelje, zvala se kabinet. Sto na debelim nogama, pretrpan hartijama koje su od starinske prašine već bile pocrnele kao da su bile na dimu, zauzimao je sav prostor između dva prozora; po zidovima su bile povešane turske puške, nagajke, sablja, dve mape, nekakvi anatomski crteži, portret Hufelanda, monogram od kose u crnom okviru i diploma pod staklom; između dva ogromna ormana od korelske breze stajao je kožni divan, ponegde ugnut i proderan; na policama su u neredu stajale knjige, kutije, ispunjene ptice, tegle, mehuri; u jednom uglu stajala je slomljena električna mašina.

— Ja sam vam unapred rekao, dragi moji gosti, — poče Vasilije Ivanić, — da mi ovde živimo tako reći na bivaku...

— Ta prestani, šta se izvinjavaš, — prekide ga Bazarov. — Kirsanov vrlo dobro zna da ja i ti nismo Krezi i da ti nemaš dvorac. Gde da ga namestimo, to je pitanje!

— Zaboga, Evgenije; tamo u zasebnoj zgradi ima odlična soba: tamo će im biti vrlo dobro.

— Pa to ti imaš i sporednu kuću.

— Nego kako; tamo gde je kupatilo, molići, — umeša se Timofejić.

— To jest, pored kupatila, — brzo dodade Vasilije Ivanović. — Pa sad je leto... Ja ću sad otrčati tamo da naredim; a ti bi dotle, Timofejiću, mogao uzeti njihove stvari. Tebi, Evgenije, razume se, stavljam na raspoloženje moj kabinet. Suum cuique.[10]

— Eto ti na! Vrlo zanimljiv starčić i neobično dobar, — reče Bazarov čim Vasilije Ivanović izađe. — Isto tako osobenjak kao i tvoj, samo druge vrste. Nego, suviše brblja.

— I mati ti je, izgleda, divna žena, — primeti Arkadije.

— Da, kod nje nema nikakvog lukavstva. Videćeš kakav će nam ručak dati.

— Danas vas nismo očekivali, baćuška, nismo vam nabavili govеđine, — progovori Timofejić, koji tek što je bio uneo Bazarovljev kofer.

— Proći ćemo se i bez govеđine, čega nema bez toga se može. Kaže se da siromaštvo nije porok.

— Koliko tvoj otac ima duša? — upita najedared Arkadije.

— Imanje nije njegovo, već materino; koliko se sećam, ima petnaest duša.

— I svih dvadeset dve, — primeti Timofejić ljutito.

Začu se šljepkanje papuča, i opet se pojavi Vasilije Ivanović.

— Za nekoliko minuta biće gotova vaša soba da vas primi, — uzviknu on svečano: — Arkadije... Nikolajeviću? tako se, čini mi se, zovete? A evo vam i posluge, — dodade on, pokazujući na kratko ošišanog dečka u sivom kaftanu, proderanih laktova i u tuđim čizmama, koji uđe s njim. — Ime mu je Feđka. Opet ponavljam, iako mi sin zabranjuje, ne zamerite. Uostalom, on ume da puni lulu. Vi valjda pušite?

— Pušim više cigare, — odgovori Arkadije.

— I sasvim pametno radite. I ja sam dajem preferans cigarama, ali u našim zabačenim krajevima one se vrlo teško nabavljaju.

— Ta dokle ćeš kukati! — prekide ga opet Bazarov. — Bolje sedi eto tu na divan, pa daj da te pogledam.

Vasilije Ivanović se nasmeja pa sede. On je jako ličio na svoga sina, samo mu je čelo bilo niže i uže, a usta malko šira, i on se neprestano kretao, smicao ramenima, kao da ga je haljina sekla pod miškom, migao očima, kašljucao i micao prstima, dok se njegov sin odlikovao nekakvom nemarnom nepokretnošću.

— Kukati! — ponovi Vasilije Ivanović. — Nemoj ti, Evgenije, misliti da ja hoću, tako reći, da ganem gosta: eto vidite kako živimo za Božjim leđima. Naprotiv, ja mislim da za pametnog čoveka nema mesta za koje bi se moglo reći da je za Božjim leđima. Ja se bar trudim, koliko je moguće, da se ne zaparložim, da ne izostanem iza svoga veka.

Vasilije Ivanović izvadi iz džepa nov žut fular, koji je stigao da uzme, idući u Arkadijevu sobu, na nastavi, mašući njim po vazduhu.

— Neću govoriti da sam, naprimer, ne bez osetnih svojih žrtava, pustio seljake na obrok i dao im svoju zemlju napola. Smatrao sam to za svoju dužnost, sam zdrav razum u tom slučaju to naređuje, ma da drugi posednici čak i ne pomišljaju na to: govorim o naukama, o obrazovanju.

— Da; eto vidim imaš — „Prijatelj zdravlja” za 1855 godinu, — primeti Bazarov.

— Šalje mi ga jedan stari drug, — reče brzo Vasilije Ivanović: — ali mi, naprimer, imamo pojma i o frenologiji, — dodade on, obraćajući se, istina, više Arkadiju i pokazujući na malu gipsanu glavu koja je stajala na ormanu, podeljenu na četvorougaonike brojevima obeležene: — nama je i Šenlajn poznat — i Rademaher.

— A zar u Rademahera još veruju u *** guberniji? — upitaće Bazarov.

Vasilije Ivanović se zakašlja.

— U guberniji... Naravno, vi, gospodo, morate bolje znati; kud da vas mi stignemo! Pa vi ste došli da nas smenite. I u moje vreme kakav humoralist Hofman, kakav Broun sa svojim vitalizmom — izgledali su vrlo smešni, a i oni su nekad grmeli. Neko nov je kod vas zamenio Rademahera, vi mu se klanjate, a možda će se kroz dvadeset godina i njemu potsmevati.

— Reći ću ti radi utehe, — reče Bazarov, — da se mi sad uopšte smejemo medicini i ni kome se ne klanjamo.

— Kako to? Pa ti hoćeš da budeš lekar?

— Hoću, ali jedno drugom ne smeta.

Vasilije Ivanović pročačka srednjim prstom lulu, gde je bilo ostalo još malo vrućeg pepela.

— Pa možda, možda — ne sporim. Jer šta sam ja? Pukovski lekar u ostavci, volatu, a sad sam evo otišao u agronome. Ja sam kod vašeg dede služio u brigadi, — obrati se on opet Arkadiju: — da, da, molići; mnogo sam koječega video u svom veku. I u kakvim samo društvima nisam bio, s kim nisam imao posla! — Ja, ovaj isti ja, koga sad vidite pred sobom, ja sam pipao puls knezu Vitgenštajnu i Žukovskom! A one u južnoj armiji, četrnaeste godine, vi razumete (i tu Vasilije Ivanović značajno stisnu usne) znao sam sve poimence. Ali ja sam se držao po strani; znao sam samo za svoju lancetu, pa kraj! A vaš deda je bio vrlo valjan čovek, pravi oficir.

— Priznaj, bio je priličan bukvan, — progovori Bazarov leno.

— Ah, Evgenije, kako se to izražavaš; za ime Boga!... Naravno, đeneral Kirsanov nije pripadao onim...

— Ta ostavi ga, — prekide Bazarov. — Kad sam bio blizu sela, uživao sam u tvome breziku, divno je porastao.

Vasilije Ivanović živahnu.

— Pogledaj ti kakva mi je sad bašta! Sam sam sadio svako drvo. Ima i voća, i jagoda, i svakojakih medicinskih trava. Ma šta vi, mlada gospodo, tu mudrovali, ipak je starac Paracelsije svetu istinu rekao: in herbis, verbis et lapidibus... Ja sam se, ti znaš, odrekao prakse, ali dvaput nedeljno moram da pokažem šta stari zna. Dolaze da pitaju za savet — pa ih valjada ne mogu najuriti. Dešava se da siromasi traže pomoći. A ovde i nema nikakog lekara. Jedan ovdašnji sused, zamisli, major u ostavci, takođe leči. Raspitivao sam se da li je učio medicinu, pa mi kažu: ne, nije učio, već više iz filantropije... Ha, ha, iz filantropije! A? Šta velite? Ha-ha! Ha-ha!

— Feđka! Napuni mi lulu! — reče Bazarov oštro.

— A ovde je dolazio drugi doktor bolesniku, — nastavi Vasilije Ivanić nekako očajno: — a bolesnik već ad patres; čovek i ne pušta doktora, veli; sad više ne treba. Onaj se tome nije nadao, zbuni se na pita: „A je li gospodin pred smrt štucao?” — „Štucali su, molim”. — „A je li mnogo štucao?” — „Mnogo”. — „E, pa to je dobro” — na hajd natrag. Ha-ha-ha!

Starac se sam nasmeja; Arkadiju se pokaza osmeh na licu. Bazarov se samo oteže. Razgovor je tako trajao oko jednog sata; Arkadije je otišao u svoju sobu, a to je u stvari bilo pretsoblje kupatila, ali vrlo udobno i čisto. Najzad uđe Tanjuša i javi da je ručak gotov.

Vasilije Ivanović prvi ustade.

— Hajdemo, gospodo! Oprostite velikodušno, ako sam vam bio na dosadi. Nadam se da će vas moja domaćica zadovoljiti bolje nego ja.

Ručak je ispao vrlo dobar, čak obilan, iako je bio zgotovljen na brzu ruku; samo je vino bilo malo rđavo: skoro crn heres, što ga je Timofejić kupio kod poznatog trgovca u varoši, kao da se osećao na bakar ili na kalofonijum; a i muve su smetale. Obično ih je dečko pokućar rasterivao velikom zelenom granom; ali ovaj put ga je Vasilije Ivanović odaslao, bojeći se da ga mlado pokolenje ne osudi. Arina Vlasjevna je stigla da se udesi: metnula je visok čepac sa svilenim trakama i plavi šal s arabeskama. Ona opet zaplaka čim vide svoga Jenjušu, ali muž je nije morao savetovati: ona sama brzo obrisa suze, da ne bi kapale na šal. Jeli su samo mladi ljudi: domaćini su bili već odavno ručali. Služio je Feđka, kome su

očevidno bile teške neobične čizme, a pomagala mu je žena muškog lica i ćorava, po imenu Anfisuška, koja je vršila dužnost ekonomke i pralje, a starala se i o pilježi. Vasilije Ivanović za sve vreme ručka hodao je po sobi, pa je, sav srećan, čak blaženo govorio o teškim opasnostima koje, po njegovu mišljenju, izaziva Napoleonova politika, i o zapletenosti talijanskog pitanja. Arina Vlasjevna nije ni videla Arkadija, nije ga ugošćavala; poduprevši pesnicom svoje okruglo lice, kojem su podbule usne višnjeve boje i mladeži na obrazima i nad obrvama davali dobroćudan izraz, nije skidala očiju sa sina i jednako je uzdisala: strašno je želela znati na koje vreme je došao, ali se bojala da ga upita. — „A ako kaže — na dva dana", mislila je, a srce je u njoj obamiralo. Posle pečenja Vasilije Ivanović se izgubi za trenutak i vrati se sa otpušenom malom flašom šampanjca. „Evo", uzviknu on: „iako živimo za Božjim leđima, ipak se u svečanim prilikama imamo čime poveseliti!" On nali tri velike čaše i jednu čašicu, nazdravi „neocenjenim gostima" pa otput, po vojnički, ispi svoju čašu, Arinu Vlasjevnu natera da ispije svoju čašicu do poslednje kapi. Kad je došao red na slatko, Arkadije, koji nije podnosio ništa slatko, smatrao je ipak za svoju dužnost da okusi četiri različne vrste tek skuvanog slatkog, tim pre što je Bazarov odlučno odbio i odmah zapalio cigaru. Zatim se pojavi čaj s pavlakom, s maslom i perečićima; zatim Vasilije Ivanović odvede sve u baštu, da uživaju lepotu večera. Prolazeći pored klupe, on šapnu Arkadiju: — Na ovom mestu volim da filozofiram, gledajući na zalazak sunca: tako i dolikuje pustinjaku. A onamo malo dalje posadio sam nekoliko drveta, koje je Horacije voleo.

— Kakva drveta? — upitaće Bazarov, oslušnuvši.

— A kakva druga... bagreme.

Bazarov poče zevati.

— Držim da je vreme da putnici idu u zagrljaj Morfeju, — reći će Vasilije Ivanović.

— To jest, vreme je spavati, — prihvati Bazarov. — To mišljenje je na svom mestu. Zaista, vreme je.

Pozdravljajući se s materom, on je poljubi u čelo, — a ona ga zagrli i iza leđa ga krišom triput blagoslovi. Vasilije Ivanović otprati Arkadija u njegovu sobu i požele mu „tako blagodatan počinak kakav sam ja uživao kad sam bio u vašim srećnim godinama". I doista,

Arkadije je odlično spavao u svome kupatilskom pretsoblju: u njemu je mirisalo na nanu, a dva popca su naizmence uspavljivo cvrčala iza peći. Vasilije Ivanović se od Arkadija uputi u svoj kabinet, pa prisednuvši na divan kod sinovljevih nogu, htede da proćaska s njim; ali ga Bazarov odmah posla, govoreći da mu se spava, a ovamo nije zaspao do zore. Otvorivši široko oči, on je ljutito gledao u mrak: uspomene iz detinjstva nisu imali vlasti nad njim, a pored toga on se još nije mogao otresti poslednjih gorkih utisaka. Arina Vlasjevna prvo se slatko pomolila Bogu; zatim je dugo i dugo razgovarala s Anfisuškom, koja je, stavši kao ukopana pred gospođu i uperivši u nju svoje jedino oko, pričala joj tajanstvenim šapatom sve svoje primedbe i razmišljanja o Evgeniju Vasiljeviću. Starici se od radosti, od vina, od duvanskog dima sasvim vrtelo u glavi; muž poče da govori s njom, pa diže ruke od nje.

Arina Vlasjevna bila je prava plemićka bivših starih vremena; ona je trebala da živi pre dvesta godina, u stara moskovska vremena. Bila je vrlo pobožna i osetljiva, verovala je u sva moguća sujeverja, vradžbine, uroke, snove; verovala je u jurodive, u kućne duhove, u vampire, u rđave baksuze, u čine, u narodno lečenje, u četvrtkovu so, u skori kraj sveta; verovala je da će, ako se na Uskrs na svenoćnoj službi ne ugase sveće, eljda dobro roditi, i da pečurka više ne raste ako je čovečije oko spazi; verovala je da đavo voli tamo gde je voda i da svaki Jevrejin ima na grudima krvavu mrlju; bojala se miša, smukova, žaba, vrabaca, pijavica, groma, hladne vode, promaje, konja, jarčeva, riđih ljudi i crnih mačaka, i držala je popce i pse za nečiste životinje; nije jela ni teletinu, ni golubove, ni rakove, ni sir, ni špargle, ni morsku repu, ni zečeve, ni lubenice, zato što isečena lubenica liči na glavu Jovana Preteče; a o ostrigama nije mogla govoriti bez stresanja; volela je lepo jesti, i strogo je postila, spavala je deset sati dnevno i nije nikako legala ako je Vasilija Ivanovića zabolela glava; nije pročitala ni jednu knjigu, sem „Aleksisa, ili kućica u šumi”, pisala je jedno, najviše dva pisma godišnje, a u kućanstvu, sušenju i kuvanju dobro se razumevala, iako se svojim rukama ničega nije doticala i uopšte nerado se micala s mesta. Arina Vlasjevna bila je vrlo dobra i, na svoj način, ni malo glupa. Ona je znala da na svetu postoje gospoda koji treba da naređuju i prost narod koji mora služiti, — pa zato se nije gnušala ni

ropske poniznosti ni poklona do zemlje; ali se s potčinjenim ponašala prijateljski i blago, nijednoga prosjaka nije puštala da mu ne udeli i nikoga nikad nije osuđivala, iako je po katkad spletkarila. U mladosti je bila vrlo ljupka, svirala je na klavikordama i govorila je pomalo francuski; ali u toku mnogogodišnjih lutanja sa svojim mužem, za koga se udala protiv svoje volje, ugojila se i zaboravila muziku i francuski jezik. Svoga sina je volela i neiskazano ga se bojala; upravu nad imaljem je ostavila Vasiliju Ivanoviću — i više se ni u šta nije mešala: ona bi uzdisala, mahala maramicom i od straha podizala obrve sve više i više, čim bi joj starac počeo pričati o reformama koje je nameravao preduzeti i o svojim planovima. Ona je patila od hipohondrije, stalno je očekivala neku veliku nesreću i odmah bi počela plakati čim bi se setila nečeg tužnog... Takvih žena sad sve manje ima. Bog zna da li se tome treba radovati!

XXI

Ustavši iz kreveta, Arkadije otvori prozor — i prvo što mu pade u oči beše Vasilije Ivanović. U buharskom šlafroku, opasan maramicom, starac je marljivo kopao u baštici. On spazi svoga mladoga gosta, pa se odupre na ašov i uzviknu:

— Zdravo da ste! Kako ste izvoleli spavati?

— Odlično, — odgovori Arkadije.

— A ja ovde, kao što vidite, kao neki Cincinat, pravim leju za poznu repu. Sad je nastalo tako vreme, — i hvala Bogu! — da svaki mora svojim rukama pribavljati sebi hranu; u druge se ne sme uzdati: mora se sam truditi. I izlazi da je Žan Žak Ruso u pravu. Pre pola sata, gospodine moj, videli biste me u sasvim drugom položaju. Jednoj seljanci, koja se žalila na srdobolju — to je po njihovom, a po našem dizenteriju, — ja... kako da se bolje izrazim... ja sam ulivao opijum; a drugoj sam zub izvadio. Ovoj sam ponudio eterizaciju... ali ona nije pristala. Sve ja to radim gratis — anamater. Uostalom, ne treba da mi se čudite: ja sam plebejac, homo novus — ne kolenović, a ne kao što je moja blagoverna... Pa je li po volji da dođete ovamo u hlad, da se nadišete pred čaj jutarnje svežine?

Arkadije izađe k njemu.

— Dobro došli još jedared! — reče Vasilije Ivanović, prinoseći po vojnički ruku umašćenoj kapi, koja mu je pokrivala glavu. — Znam da ste naučili na raskoš, na zadovoljstvo, ali se i veliki ovoga sveta ne libe da provedu kratko vreme pod krovom kolibice.

— Zaboga, — uzviknu Arkadije, — otkud sam ja veliki ovoga sveta? A nisam navikao ni na raskoš.

— Dopustite, dopustite, — odgovori Vasilije Ivanović s ljubaznom grimasom. — Iako sam sad bačen u arhivu, ipak sam video sveta — poznajem pticu po letu. I ja sam psiholog na svoj način i fiziognomist. Smem reći, da nisam imao toga dara — odavno bih propao; prignjavili bi me, sitnog čoveka. Reći ću vam bez komplimenta: iskreno se radujem prijateljstvu koje vidim između vas i moga sina. Ja sam se maločas video s njim; on je, po svom običaju, koji vi verovatno dobro poznajete, ustao rano i otišao u okolinu. Dopustite da vas upitam, — jeste li odavno poznati s mojim Evgenijem?

— Od ove zime.

— Ta-ako. I dopustite da vas još upitam, — nego hoćete li da sednete? Dopustite mi kao ocu da vas upitam potpuno iskreno: kako vi mislite o mome Evgeniju?

— Vaš sin je jedan od najodličnijih ljudi s kojima sam se ikad video, — živo odgovori Arkadije.

Oči u Vasilija Ivanovića se iznenada raširiše, a obrazi mu planuše. Ašov mu ispade iz ruku.

— I tako vi smatrate, — poče on...

— Ja sam uveren — prekide ga Arkadije, — da vašeg sina čeka velika budućnost, da će on proslaviti vaše ime. Ja sam se u to uverio od prvog našeg susreta.

— Kako... kako je to bilo? — jedva izgovori Vasilije Ivanović. Razdragan osmeh mu razvuče široke usne i više nije silazio s njih.

— Vi hoćete da znate kako smo se upoznali?

— Da... i uopšte...

Arkadije poče pričati i govoriti o Bazarovu s još većom vatrom, s većim ushićenjem nego ono veče kad je igrao mazurku s Odincovom.

Vasilije Ivanović ga je slušao, slušao, brisao nos, premeštao maramicu iz ruke u ruku, kašljao, podizao kosu u vis — i naposletku nije mogao izdržati: naže se nad Arkadijem i poljubi ga u rame.

— Vi ste me sasvim usrećili, — reče on, smešeći se neprestano: — ja — moram vam reći da ja... obožavam svoga sina; o mojoj starici i da ne govorim: šta ćete, mati je! Ali ja ne smem pred njim da pokazujem svoja osećanja, zato što on to ne voli. On je neprijatelj svih izliva; mnogi ga čak osuđuju zbog takve tvrdoće njegove naravi i vide u njoj znak oholosti i neosetljivosti; ali se ljudi kao što je on ne mogu meriti običnim aršinom, zar ne? Eto naprimer: drugi bi na njegovom mestu samo izvlačio od svojih roditelja; a on od nas, verujte mi, nikad ni pare nije uzeo, bogami!

— On je nesebičan, pošten čovek, — reći će Arkadije.

— Upravo nesebičan. A ja, Arkadije Nikolajeviću, ne samo što ga obožavam, ja se ponosim njim, i sve moje častoljublje se sastoji u tome da vremenom u njegovoj biografiji budu napisane ove reči: „sin prostoga vojnog lekara, koji ga je ipak rano umeo osetiti, pa ništa nije žalio za njegovo obrazovanje…“

Glas u starca se prekide.

Arkadije mu stište ruku.

— Kako vi mislite, — upita Vasilije Ivanović, poćutavši malo: — pa on neće valjda na medicinskom polju steći taj glas koji mu vi proričete?

— Razume se, ne na medicinskom, iako će i u tom pogledu biti jedan od prvih naučnika.

— Pa onda na kojem, Arkadije Nikolajeviću?

— To je sad teško reći, ali on će biti čuven.

— On će biti čuven! — ponovi starac, pa se zadubi u misli.

— Arina Vlasjevna su naredili da vas zamolim da dođete na čaj, — reče Anfisuška, prolazeći pored njih s ogromnim tanjirom zrelih malina.

Vasilije Ivanović se trže.

— Hoće li biti hladne pavlake uz maline?

— Biće, molim.

— Ali samo hladne, pazi! Nemojte se snebivati, Arkadije Nikolajeviću, uzimajte što više. Što li to nema Evgenija?

— Ja sam ovde, — začu se Bazarovljev glas iz Arkadijeve sobe.

Vasilije Ivanović se brzo okrete.

— Aha! Ti si hteo da posetiš svoga prijatelja, ali si zadocnio, amice, i ja sam već imao s njim dug razgovor. Sad treba ići na čaj: zove mati. Nego, treba s tobom da razgovaram.

— O čemu?

— Ima ovde jedan seljak, pa pati od ikterusa...

— To jest od žutice.

— Da, od hroničnog i vrlo upornog ikterusa. Ja sam mu propisivao kičicu i kantarion, terao sam ga da jede mrkvu, davao sodu; ali su to sve palijativna sretstva; treba štogod temeljnije. Ti, iako se potsmevaš medicini, uveren sam da mi možeš dati dobar savet. Ali o tome ćemo posle govoriti, a sad hajdemo na čaj.

Vasilije Ivanović živo skoči i zapeva iz „Roberta”:

„Zakon, zakon, zakon sebi postavimo.
Da pa... da pa... da radosno poživimo!”

— Neobična životna snaga! — reče Bazarov, odmičući se od prozora.

Dođe podne. Sunce je peklo iza tanke prevlake neprekidnih beličastih oblaka. Sve je ćutalo: samo su se petlovi prkosno nadmetali kukurekanjem u selu, izazivajući kod svakoga ko ih je slušao čudno osećanje dremeža i dosade; a negde visoko na vrhu drveća razlegala se kao plačno dozivanje neprekidna piska mladoga jastreba. Arkadije i Bazarov su ležali u hladu omanjeg plasta sena, prostrevši ispod sebe dve tri rukoveti šuštave, suve, a još zelene i mirišljave trave.

— Ona jasika, — progovori Bazarov, — potseća me na moje detinjstvo; ona raste na kraju jame što je ostala od šupe za cigle, i ja sam u ono vreme bio uveren da ta jama i jasika imaju naročitu amajliju: meni nikad nije bilo dosadno pored njih. Ja tada nisam znao da mi nije bilo dosadno, zato što sam bio dete. A sad sam odrastao, amajlija ne deluje.

— Koliko si vremena proveo svega ovde? — upitao ga Arkadije.

— Dve godine bez prekida; posle smo navraćali. Mi smo živeli skitačkim životom; najviše smo se motali po varošima.

— A je li ova kuća odavno?

— Odavno. Nju je podigao još moj ded, otac, moje matere.

— A ko je bio tvoj ded?

— Vrag bi ga znao. Nekakav sekund-major. Služio je za vreme Suvorova, i sve je pričao o prelazu preko Alpa. Mora biti da je lagao.

— Zato kod vas u salonu visi portret Suvorova. Ja volim ovake kućice kao što je vaša, starinske i tople; i miris imaju nekakav naročit.

— Mirišu na ulje za kandilo i na kozju travu, — reče Bazarov zevajući. — A šta je muva u tim slatkim kućicama... Pih!

— Reci mi, — poče Arkadije posle male počivke: — jesu li te u detinjstvu kinjili?

— Ti vidiš kakvi su moji roditelji. — To nije strog svet.

— Ti ih voliš, Evgenije?

— Volim, Arkadije!

— I oni tebe vole!

Bazarov poćuta malo.

— Znaš li o čemu mislim? — progovori on naposletku, zabacujući ruke za glavu.

— Ne znam. O čemu?

— Mislim: lepo moji roditelji žive na ovom svetu! Otac u svojih šezdeset godina lupa glavu o koje čemu, govori o „palijativnim” sredstvima, leči ljude, pokazuje se velikodušan prema seljacima, — jednom rečju, živi veselo. I mojoj materi je dobro: njoj je dan toliko ispunjen svakojakim poslovima, uzdisanjem i ječanjem da nema kad da dođe k sebi; a ja...

— A ti?

— A ja mislim: ja eto ležim ovde pod plastom... uzano mestance koje zauzimam tako je sićušno upoređeno sa ostalim prostranstvom, gde mene nema i gde se o meni ne vodi računa; i deo vremena koji ću ja proživeti tako je ništavan prema večnosti, gde mene nije bilo niti će biti... A u ovom atomu, u ovoj matematičkoj tački krv se vrti, mozak radi, takođe želi nešto... kakva besmislenost! Kakva budalaština!

— Dopusti da ti primetim: to što ti govoriš vredi za sve ljude uopšte...

— Ti imaš pravo, — prekide ga Bazarov. — Ja sam hteo reći da su oni, to jest moji roditelji, zauzeti poslom i ne lupaju glavu o svojoj ništavnosti, ona im ne smrdi... A ja... osećam samo dosadu i ljutnju.

— Ljutnju? A zašto ljutnju?

— Zašto? Kako zašto? Pa zar si zaboravio?

— Ja se svega sećam, ali ipak mislim da nemaš prava ljutiti se. Ti si nesrećan, priznajem, ali...

— E! Pa ti, Arkadije Nikolajeviću, vidim, razumeš ljubav, kao svi najnoviji mladi ljudi: kvoc, kvoc, kvoc, koko, a čim se koka počne približavati, hvataj maglu! Ja nisam takav. Ali dosta o tome. Čemu se ne može pomoći, o tome je sramota govoriti. — On se okrete na bok. — Ehe! Eno hrabri mrav vuče polumrtvu muvu. Vuci je brate, vuci! Ne obziri se na to što se ona odupire, koristi se time što kao životinja imaš pravo da ne priznaješ sažalenje, a ne kao mi, slomljeni ljudi.

— Pa ti bar ne treba da govoriš, Evgenije! Kad si se ti lomio?

Bazarov podiže glavu.

— Ja se samo time ponosim. Sam sebe nisam slomio, pa me ni žena neće slomiti. Amin, svršeno. Reči jedne nećeš više čuti o tome od mene.

Dva prijatelja poležaše još jedno vreme ćuteći.

— Da, — poče Bazarov, — čovek je čudnovato stvorenje. Kad pogledaš tako sa strane i izdaleka na prazan život kakav ovde provode „ocevi”, izgleda: kud ćeš bolje? Jedi, pij, i znaj da postupaš najpravilnije, najrazumnije. Ali ne; čamotinja savlada. Čovek zaželi da ima posla s ljudima, makar da ih grdi, ali tek da ima posla s njima.

— Trebalo bi tako udesiti život da svaki trenutak bude u njemu značajan, — reče Arkadije zamišljeno.

— Ko kaže! Značajno, iako biva i lažno, ali je slatko, pa i sa značajnim se čovek može pomiriti... ali brbljanje, brbljanje... to je nevolja.

— Brbljanje ne postoji za čoveka, ako on samo neće da zna za njega.

— Hm... to si ti kazao suprotno opšte mesto.

— Šta? Šta ti nazivaš tim imenom?

— A evo šta: reći, naprimer, da je prosveta korisna, to je opšte mesto; a reći da je prosveta štetna, to je suprotno opšte mesto. Ono kao da je finije, a u stvari je isto.

— Ali gde je istina, na kojoj strani?

— Gde? Ja ću ti odgovoriti kao odjek: gde?

— Ti si danas melanholično raspoložen, Evgenije.

— Zbilja? Mora biti da me je sunce zagrejalo, a i malina ne treba tako mnogo jesti.

— U tom slučaju nije rđavo malo prospavati, — primeti Arkadije.

— Pa gotovo; samo ti nemoj gledati u mene: u svakoga čoveka je lice glupo kad spava.

— A tebi nije svejedno šta se o tebi misli?

— Ne znam šta da ti kažem. Pravi čovek ne treba o tome da lupa glavu; pravi je čovek onaj o kome nema šta da se misli, a koga treba slušati ili mrzeti.

— Čudnovato! Ja nikoga ne mrzim, — reče Arkadije promislivši se.

— A ja mrzim mnoge. Ti si nežna duša, mekušac, kud ti da mrziš!... Ti se plašiš, malo se uzdaš u sebe.

— A ti, — prekide ga Arkadije, — imaš pouzdanja u sebe? Imaš visoko mišljenje o samom sebi?

Bazarov poćuta malo.

— Kad budem sreo čoveka koji neće stuknuti preda mnom, — reče on rastežući, — tada ću promeniti svoje mišljenje o samom sebi. Mrzeti! Pa eto, naprimer, ti si danas rekao, prolazeći pored kuće našeg staroste Filipa, — ona je tako lepa, bela, — eto, rekao si, Rusija će tada postići savršenstvo kad i u poslednjeg seljaka bude isti takav stan, a i svaki od nas treba tome da pripomogne... A ja sam i omrzao toga poslednjeg seljaka, Filipa ili Sidora, zbog kojeg ja treba iz kože da izađem, a koji mi neće reći ni hvala... a i šta će mi njegovo hvala? No, neka on živi u beloj kući, a iz mene će rasti repušina; pa šta dalje?

— Ta dosta, Evgenije... kad te čovek danas sluša, i protiv volje bi se morao složiti sa onima koji nam prebacuju da nemamo nikakvih principa.

— Ti govoriš kao tvoj čika. Principa uopšte nema — ti to još nisi uvideo! A imaju čulni osećaji. Sve od njih zavisi.

— Kako to?

— Pa tako. Naprimer ja: ja se držim negativnog pravca — silom čulnih osećaja. Meni je prijatno poricati, moj mozak je tako ustrojen — pa kraj! Zašto mi se sviđa hemija? Zašto ti voliš jabuke? — tako isto zbog čulnog osećaja. To je svejedno. Dublje od toga ljudi neće proniknuti. Svaki ti to neće kazati, na i ja ti to drugi put neću reći.

— Pa šta? I poštenje je osećaj?

— Nego šta!

— Evgenije! — poče tužnim glasom Arkadije.

— A? Šta? Ne sviđa ti se? — prekide ga Bazarov. — Ne, brate! Kad si se rešio sve da kosiš, udri i sebe po nogama!... Nego, dosta smo filozofirali. „Priroda navodi na sanjivo ćutanje”, rekao je Puškin.

— Nikad on tako što nije rekao, — reče Arkadije.

— Pa ako nije kazao, mogao je i trebao je da kaže pošto je bio pesnik. On mora da je služio u vojsci

— Puškin nikada nije bio u vojnoj službi!

— Zaboga, kod njega na svakoj stranici stoji: U boj, u boj! za čast Rusije!

— Kakve ti to nemoguće stvari izmišljaš! Pa to je, na kraju krajeva, kleveta.

— Kleveta? Čudna mi čuda! Našao si čime ćeš me poplašiti! Ma kakvu klevetu izmislio o čoveku, on u suštini zaslužuje dvadeset puta

gore.

— Bolje hajde da spavamo! — reče Arkadije ljutito.

— S najvećim zadovoljstvom, — odgovori Bazarov.

Ali se ni jednom ni drugom nije spavalo. Nekako skoro neprijateljsko osećanje ispunjavalo je srca oba mlada čoveka. Posle pet minuta oni otvoriše oči i pogledaše jedan u drugog ćuteći.

— Pogledaj, — poče odjednom Arkadije: — suv, klenov list se otkinuo i pada na zemlju; njegovo kretanje potpuno je slično s letom leptira. Zar to nije čudno? Ono što je najtužnije i što je mrtvo — slično je s najveselijim i živim.

— O, prijatelju moj, Arkadije Nikolajeviću! — uzviknu Bazarov: — jedno te samo molim: nemoj govoriti lepo.

— Ja govorim kako umem... A naposletku, to je despotizam. Pala mi je na pamet misao; zašto da je ne kažem?

— Tako; ali zašto i ja da ne kažem svoju misao? Ja nalazim da je nepristojno govoriti lepo.

— A šta je pristojno? Psovati?

— E-e! Pa ti, vidim, nameravaš da pođeš stopama svoga čike. Kako bi se taj idiot obradovao kad bi te čuo!

— Kako si rekao za Pavla Petrovića?

— Rekao sam ono što zaslužuje — da je idiot.

— To je ipak neizdržljivo! — uzviknu Arkadije.

— Aha! progovorilo rođačko osećanje, — reče Bazarov mirno. — Ja sam primetio da se ono vrlo uporno drži kod ljudi. Čovek je gotov da se svega odrekne, rastaće se sa svakom predrasudom; ali da prizna da je, naprimer, brat koji krade tuđe maramice lopov — za to nema snage. I zbilja: moj brat, a da nije genije... zar je to moguće?

— U meni je prosto progovorilo osećanje pravičnosti, a nikako rođačko, — odgovori Arkadije vatreno. — Ali, pošto ti to osećanje ne razumeš, pošto nemaš toga čulnog osećaja, to ti i ne možeš suditi o njemu.

— Drugim rečima: Arkadije Kirsanov je odveć uzvišen da bih ga ja mogao razumeti, poklanjam se, i ćutim.

— Dosta, molim te, Evgenije, mi ćemo se najzad posvađati.

— Ah, Arkadije! Molim te, posvađajmo se jednom dobro — krv i nož, do istrage.

— Ali tako bismo svršili tim...

— Da se potučemo? — prekide Bazarov. — Zašto ne? Ovde na selu, u ovako idiličnoj sredini, daleko od sveta i ljudskih pogleda — divota! Ali ti sa mnom ne možeš izaći na kraj. Ja ću te odmah uhvatiti za gušu...

Bazarov raširi svoje dugačke i koščate prste... Arkadije se okrete i spremi se, kao šaleći se, da se odupre. Ali mu se lice njegovog prijatelja učini tako preteće, tako ozbiljnu pretnju vide u iskrivljenom osmehu njegovih usana, u užagrenim očima — da i nehotice oseti strah...

— A! Tu li ste se zavukli! — začu se u tom trenutku glas Vasilija Ivanovića, i stari vojni lekar se pojavi pred mladim ljudima, obučen u kratak kaput od domaćeg platna i sa slamnim šeširom, takođe domaće izrade. — Ja vas tražio, tražio... Ali vi ste izabrali odlično mesto i divno se zanimate. Ležeći na zemlji gledati u nebo... znate li — u tom ima neki naročit značaj!

— Ja gledam u nebo samo onda kad hoću da kinem, — progunđa Bazarov, pa se obrati Arkadiju i reče poluglasno: — žao mi je što nas je omeo.

— No, dosta, — šapnu Arkadije i steže krišom ruku svome prijatelju. — Ali nikakvo prijateljstvo ne može zadugo izdržati take sukobe.

— Gledam na vas, moji mladi sagovornici, — govorio je međutim Vasilije Ivanović, klimajući glavom i odupirući se skrštenim rukama na neki vešto uvijen štap koji je sam načinio, s figurom Turčina mesto drške: — gledam i ne mogu da vas se nagledam. Koliko je u vas snage, najcvetnije mladosti, sposobnosti, talenta! Prosto... Kastor i Poluks!

— Gle kuda udara — u mitologiju! — reče Bazarov. — Odmah se vidi da je u svoje vreme bio silan latinac! Jer ti si, koliko se sećam, dobio srebrnu medalju za sastav, — a?

— Dioskuri, Dioskuri! — ponovi Vasilije Ivanović.

— Ama, dosta, oče, — mani se nežnosti.

— Pa može se jedared u veku, — promrmlja starac. — Uostalom, ja vas, gospodo, nisam zato našao da vam govorim komplimente, već da vam, prvo, javim da ćemo skoro ručati; a drugo — hteo sam da te upozorim, Evgenije... Ti si pametan čovek, poznaješ ljude, poznaješ i žene, pa ćeš zato izviniti. Tvoja mama je htela da otsluži

blagodarenje, povodom tvoga dolaska. Nemoj misliti da te ja zovem da prisustvuješ tome blagodarenju, ono je već svršeno; ali otac Aleksej...

— Pop?

— Pa da, sveštenik; on će kod nas... ručati... Ja se tome nisam nadao, niti sam savetovao... ali je nekako tako ispalo... on me nije razumeo... Pa i Arina Vlasjevna... A pored toga, on je vrlo dobar i razborit čovek.

— On valjda neće pojesti moju porciju za ručkom? — upitaće Bazarov.

Vasilije Ivanović se nasmeja.

— Zaboga, šta to govoriš!

— A ja više ništa ne tražim. Ja sa svakim čovekom mogu sesti za sto.

Vasilije Ivanović namesti svoj šešir.

— Ja sam bio unapred uveren, — reče on, — da si ti iznad svih predrasuda. Pa evo i ja — starac, uzeo sam šesdeset i drugu godinu, i ja ih nemam. (Vasilije Ivanović nije smeo priznati da je on sam želeo molepstvije... On je bio pobožan isto kao i njegova žena). A otac Aleksej je mnogo želeo da se upozna s tobom. On će ti se dopasti, videćeš. On nije s raskida i karte da igra, i čak... ali to nek ostane među nama... da puši na lulu.

— Zašto ne? Mi ćemo posle ručka zasesti da igramo preferansa, i ja ću ga nadigrati.

— He-he-he, videćemo. I mi konja za trku imamo.

— A šta, valjda ćeš pokazati šta stari zna? — reče Bazarov s naročitim naglaskom.

Bronzani obrazi Vasilija Ivanovića malko pocrveneše.

— Kako te nije stid, Evgenije... bilo pa prošlo. Pa dobro, ja sam gotov pred njima da priznam, doista sam imao tu strast u mladosti; ali sam i platio za nju! — Nego, kako je vrućina. Dopustite da sednem kod vas. Valjda vam ne smetam?

— Ni najmanje, — odgovori Arkadije.

Vasilije Ivanović se spusti na seno stenjući.

— Potseća me vaše sadašnje ležište, gospodo moja, — poče on — na moj vojnički život, po bivacima, na previjališta, takođe gdegod ovako pored plasta, hvala Bogu kad je i to bilo. — On uzdahnu.

— Eto naprimer, ako mi dopustite, ispričaću vam zanimljivu epizodu za vreme čume iz Besarabije.

— Za koju si dobio krst svetog Vladimira? — dočeka Bazarov. — Znamo, znamo... nego zbilja, zašto ga ti ne nosiš?

— Pa rekao sam ti da nemam predrasuda, — promrmlja Vasilije Ivanović (on je tek uoči tog dana naredio da mu se opara crvena traka sa redengota), — i poče pričati o epizodi za vreme čume. — Pa on je zaspao, — šapnu on najednom Arkadiju, pokazujući na Bazarova i namrštivši se dobroćudno. — Evgenije, ustaj! — dodade on glasno. — Hajdemo da ručamo.

Otac Aleksej, ličan i pun čovek, guste, brižljivo raščešljane kose, s vezenim pojasom na ljubičastoj svilenoj mantiji, pokazao se kao čovek vrlo okretan i umešan. On prvi požuri da stegne ruku Arkadiju i Bazarovu, kao da je unapred znao da njima ne treba njegov blagoslov, i uopšte držao se sasvim neusiljeno. I sebe nije izdao, i druge nije zakačio; uzgred se potsmehnuo latinskom jeziku u seminariji, i ustao je u odbranu svoga arhijereja; ispio je dve čaše vina, a treću je odbio; od Arkadija je uzeo cigaru, ali je nije hteo pušiti, govoreći da će je poneti kući. Nije baš prijatno bilo kod njega samo to što je svaki čas polako i oprezno podizao ruku da uhvati muvu na svom licu, pa ih je usto poneki put i davio. On sede za zeleni sto, pokazujući umereno zadovoljstvo, a završi time što nadigra Bazarova za dve rublje i pedeset kopejki u novčanicama: u kući Arine Vlasjevne nisu imali ni pojma da računaju u srebru... Ona je kao i pre sedela pored sina (karte nije igrala), kao i pre je podupirala obraz pesnicom i ustajala samo zato da naredi da se donese neko novo jelo. Ona se bojala da miluje Bazarova, i on je nije obodravao, nije je izazivao na milovanje; pored toga joj je i Vasilije Ivanović savetovao da ga mnogo ne „uznemirava”. — „Mladi ljudi to ne mare”, ponavljao joj je; (nije potrebno govoriti kakav je bio ručak toga dana: Timofejić je sam glavom jurio rano zorom po nekakvu naročitu čerkesku govedinu; starosta je išao na drugu stranu po maniće, grgeče i rakove; samo za pečurke seljanke su dobile 42 bakarne kopejke); ali oči Arine Vlasjevne nisu se spuštale s Bazarova, izražavajući ne samo predanost i nežnost: u njima se ogledala i tuga, pomešana sa radoznalošću i strahom, ogledao se nekakav smireni ukor.

Uostalom, Bazarovu nije bilo do toga da razabira šta baš izražavaju oči njegove matere; ou se njoj retko obraćao, i to s vrlo kratkim pitanjima. Jedared zamoli njenu ruku „sreće radi”; ona lagano metnu svoju meku ručicu na njegov tvrd i širok dlan.

— Šta je, — upitaće ona malo posle: — nije pomoglo?

— Još gore je pošlo, — odgovori on s nemarnim osmehom.

— Mnogo oni rizikuju, — reče otac Aleksije kao sažaljevajući, pa pogladi svoju lepu bradu.

— Napoleonovo pravilo, baćuška, Napoleonovo, — prihvati Vasilije Ivanović — pa pođe kecom.

— Ono ga je i odvelo do Sv. Jelene, — reče otac Aleksije, pa pokri njegovog keca adutom.

— Da nećeš vodnjike od ribizle, Jenjušečka? — upitaće Arina Vlasjevna.

Bazarov samo sleže ramenima.

— Ne! — govorio je on sutradan Arkadiju: — Sutra odlazim odavde. Dosadno; hteo bih da radim, I ovde se ne može. Otići ću opet kod vas u selo; jer sam tamo ostavio sve svoje preparate. Kod vas se čovek bar može zaključati. A ovde mi otac neprestano govori: „moj kabinet ti stoji na usluzi — niko ti neće smetati”, a ni koraka se ne miče od mene. A i sramota me da se zaključavam od njega. Pa i mati. Čujem kako uzdiše s one strane zida, a kad odem k njoj — ne znam šta ni da joj kažem.

— Ona će se mnogo rastužiti, — reče Arkadije, — pa i on.

— Ja ću se opet vratiti k njima.

— Kad?

— Pa kad pođem u Petrograd.

— Meni je naročito žao tvoje matere.

— A što? Da ti nije ugodila jagodama?

Arkadije obori oči.

— Ti, Evgenije, ne poznaješ svoju mater. Ona ne samo što je odlična žena, ona je i vrlo pametna, bogami. Jutros je sa mnom oko pola sata razgovarala i to tako trezveno, interesantno.

— Jamačno je samo o meni pričala?

— Nije samo o tebi bila reč.

— Može biti; ti sa strane možeš bolje videti… Ako žena može izdržati pola sata razgovora, to je već dobar znak. A ja ću ipak da

idem.

— Neće ti biti lako saopštiti im to. Oni neprestano misle o tome šta ćemo raditi posle dve nedelje.

— Nije lako. Đavo me danas nadario da pecnem oca: on je neki dan naredio da se išiba jedan njegov obročni seljak — i vrlo dobro je učinio; da, da, ne gledaj me s takim zaprepašćenjem, — vrlo dobro je učinio, jer je on strašan lopov i pijanica; samo se otac nije nadao da ću ja to saznati. On se jako zbunio, a sad ga povrh svega moram rastužiti... Ništa ne mari! Do svadbe će ozdraviti!

Bazarov je rekao „ne mari ništa!” a ceo dan je prošao pre nego što se odlučio da obavesti Vasilija Ivanovića o svojoj nameri. Na posletku, skoro već pozdravljajući se s njim u kabinetu, reče s usiljenim zevanjem:

— Da... umalo ne zaboravih da ti kažem... reci da se sutra pošlju naši konji Fedotu na smenu.

Vasilije Ivanović se zapanji.

— Zar g-n Kirsanov od nas odlazi?

— Da; i ja s njim idem.

Vasilije Ivanović se prevrte na mestu.

— Ti odlaziš?

— Da... moram. Naredi, molim te, za konje.

— Dobro... — zamuca starac... — na smenu, dobro... samo... samo... ali kako to?

— Moram otići kod njega za kratko vreme. Posle ću se opet ovamo vratiti.

— Da! Na kratko vreme... Dobro. — Vasilije Ivanović izvadi maramicu i, brišući se, naže se skoro do zemlje. — Pa dobro. To će sve... biti. Ja sam mislio da ćeš ti kod nas... poduže. Tri dana... To, to je posle tri godine odveć malo; odveć malo, Evgenije!

— Pa ja ti kažem da ću se brzo vratiti. Preko mi je potrebno.

— Preko potrebno.... Pa šta ćeš. Pre svega treba dužnost ispuniti... Dakle da pošljem konje? Dobro. Ja, naravno, i Arina tome se nismo nadali. Ona je evo izmolila cveće od susetke, htela je da ti okiti sobu. (Vasilije Ivanović nije ni spomenuo da se svako jutro, čim svane, stojeći bos u papučama, savetovao s Timofejićem i, vadeći drhtavim prstima jednu iscepanu novčanicu za drugom, govorio mu šta sve da kupi, obraćajući mu naročitu pažnju na namirnice i na

crno vino, koje se, kako je mogao opaziti, jako dopalo. mladim ljudima). Glavna stvar je. sloboda; — to je moje pravilo... ne treba pritešnjavati... ne...

On odjednom ućuta i uputi se vratima.

— Mi ćemo se skoro videti, oče, boga mi.

Ali Vasilije Ivanović, ne okrećući se, samo odmahnu rukom pa iziđe. Vratavši se u spavaću sobu, zaetade svoju ženu u postelji i poče se moliti Bogu šapatom, da je ne bi probudio. Ona se ipak probudi.

— Je si li ti to, Vasilije Ivanoviću? — zapita ona.

— Ja sam, matuška.

— Ti dolaziš od Jenjuše? Znaš li, ja se bojim: da li udobno spava na divanu? Rekla sam Anfisuški da mu metne tvoj pohodni dušek i nove jastuke; ja bih mu dala naš perjani, ali on, sećam se, ne voli da spava na mekanom.

— Ništa, matuška, ne brini se, njemu je dobro. Gospodi, pomiluj nas grešnih, — nastavi on poluglasno svoju molitvu. Vasiliju Ivanoviću bi žao svoje starice; ne htede da joj kaže noću kakva je tuga očekuje.

Bazarov i Arkadije su otputovali sutradan. Već od jutra sve se u kući bilo snuždilo; Anfisuški su sudovi ispadali iz ruku, čak je i Feđka bio zbunjen, i na kraju je bio skinuo čizme. Vasilije Ivanović je trčkarao više nego ikada; on se očevidno hrabrio, glasno je govorio i lupao nogama. Ali je u licu bio opao, i pogledi su mu stalno klizili mimo sina. Arina Vlasjevna je tiho plakala; ona bi sasvim izgubila glavu i ne bi se savladala, da je ujutru rano nije muž čitava dva sata savetovao. A kad se Bazarov, obećavši nekoliko puta da će se vratiti pre mesec dana, najzad iščupao iz zagrljaja koji su ga zadržavali i seo u tarantas, kad se konji kretoše i zvonce zazvoni, i točkovi zatandrkaše, — i već se nije imalo za čim gledati, i prašina se bila slegla, i Timofejić, sav zgrbljen i posrćući u hodu, otetura nazad u svoj sobičak, kad su stari ostali sami u svojoj kući, koja kao da se iznenada takođe zgurila i ostarila: Vasilije Ivanović, koji je još pre nekoliko trenutaka mladićski veselo mahao maramicom sa stepenica, skljoka se na stolicu i obori glavu na grudi. „Napustio nas, napustio”, promuca on: „napustio; postalo mu dosadno s nama. Sam, kao prst sad sam!” ponovi on nekoliko puta, i svaki put je

isturao napred svoju ruku sa izdvojenim kažiprstom. Tada mu se Arina Vlasjevna približi, pa nasloni svoju sedu glavu na njegovu sedu glavu i reče: „Šta da radimo, Vasja! Sin je tuđa kuća. On je kao soko: kad je hteo — doleteo, kad je hteo — odleteo; a ja i ti smo kao pečurke na duplji, sedimo jedno pored drugog, i ni smesta. Samo ja ću ti ostati za uvek verna, kao i ti meni”.

Vasilije Ivanović skide s lica ruke pa zagrli svoju ženu, svoju drugaricu, tako snažno kako je ni u mladosti nije grlio: ona ga je utešila u njegovoj tuzi.

XXII

Ćuteći, samo katkad izgovorivši jedan drugom poneku beznačajnu reč, stigoše naši prijatelji do Fedota. Bazarov nije bio potpuno zadovoljan samim sobom. Arkadije je bio nezadovoljan njim. Pored. toga on je osećao u srcu onu bezrazložnu tugu koju poznaju samo vrlo mladi ljudi. Kočijaš promeni konje, pa se pope na svoje sedište i upita: desno ili levo?

Arkadije zadrhta. Put nadesno vodio je u varoš, a otuda kući; put nalevo vodio je k Odincovoj.

On pogleda u Bazarova.

— Evgenije, — upita on, — nalevo?

Bazarov se okrete.

— Kakva je to glupost? — progunđa on.

— Znam da je glupost, — odgovori Arkadije. — Ali čudna mi čuda! Zar nam je prvi put?

Bazarov nabi kačket na čelo.

— Kako znaš, — reče on naposletku.

— Teraj levo, — viknu Arkadije.

Tarantas krete u pravcu Nikoljskog. Ali odlučivši se da učine glupost, prijatelji su još upornije ćutali nego pre, čak su izgledali i ljutiti.

Već po tome kako ih je sreo dvorecki na stepenicama odincovske kuće, prijatelji su mogli pogoditi da su nerazborito učinili, podlegavši iznenadnoj fantaziji. Videlo se da ih nisu očekivali. Sedeli su dosta dugo i s prilično glupim fizionomijama u salonu. Odincova najzad izađe k njima. Ona ih pozdravi sa svojom običnom ljubaznošću, ali se začudi njihovom brzom povratku i, koliko se moglo suditi po sporosti njenih pokreta i reči, nije im se mnogo obradovala. Oni požuriše da joj kažu da su samo svratili usput i da će posle jedno četiri sata krenuti dalje, u varoš. Ona se ograniči na lak uzvik, zamoli Arkadnja da pozdravi oca od njene strane, pa posla po svoju tetku. Kneginjica se pojavi sva dremovna, što je davalo još pakosniji izraz njenom zbrčkanom, matorom licu. Kaća se nije osećala dobro, pa nije izlazila iz svoje sobe. Arkadije odjednom oseti da je želeo bar isto toliko da vidi Kaću koliko i samu Anu Sergejevnu. Četiri sata je prošlo u beznačajnom razgovoru o ovome i onome; Ana Sergejevna

je i slušala i govorila bez osmeha. Tek pri samom praštanju pređašnje prijateljstvo kao da se promeškolji u njenoj duši.

— Mene je sad obuzela hipohondrija, — reče ona, — ali vi se ne obzirite na to, već dođite opet posle nekog vremena, kažem vam to obojici.

I Bazarov i Arkadije joj odgovoriše muklim poklonom, sedoše u kola i, ne zaustavljajući se više nigde, uputiše se kući, u Marijino, kuda su srećno stigli idućeg dana uveče. Celog puta ni jedan ni drugi nisu čak ni pomenuli Odincovu; naročito Bazarov skoro nije ni otvarao usta, i neprestano je gledao u stranu, dalje od puta, s nekim ljutitim usiljavanjem.

U Marijinu im se svi neobično obradovaše. Tako dugo zadržavanje njegova sina počinjalo je plašiti Nikolu Petrovića: on uzviknu, zamlatara nogama i poskoči na divanu kad Fenjička utrča kod njega užagrenih očiju i javi da su stigla „mlada gospoda”; i sam Pavle Petrović oseti neko prijatno uzbuđenje, pa se snishodljivo osmehnu, drmusajući ruke putnika na povratku. Nastadoše pričanja, zapitkivanja; govorio je više Arkadije, naročito za večerom, koja je trajala daleko posle ponoći. Nikola Petrović naredi da se da nekoliko flaša portera, tek nabavljenog iz Moskve, pa se sam toliko napio da su mu obrazi dobili boju maline, i sve se smejao nekako detinjski i nervozno. Opšte raspoloženje se prenelo i na poslugu. Dunjaša je trčala tamo amo kao pijana i neprestano lupala vratima; a Petar je čak i u tri sata po ponoći još jednako pokušavao da otsvira na gitari kozački valcer. Žice su tužno i prijatno zvučale u nepomičnom vazduhu; ali, izuzev omanje početne fjoriture, ništa nije ispadalo za rukom obrazovanom kamerdineru: priroda ga je izneverila u muzičkoj sposobnosti, kao i u svima drugim.

A međutim život u Marijinu nije tekao baš najlepše, i jadnom Nikoli Petroviću išlo je rđavo. Brige na farmi rasle su iz dana u dan — neprijatne, besmislene. Glavobolja s najamnim radnicima postala je neizdrživa. Jedni su tražili da im se isplati zarada i povisi nadnica, drugi su odlazili, odnevši kaparu; konji su se razbolevali; amovi su goreli kao na vatri; radilo se nemarno; iz Moskve nabavljena vršalica pokazala se neupotrebljiva zbog velike težine; drugu su već prvi put pokvarili; polovina staje za stoku izgorela, zato što je jedna slepa starica sluškinja po vetru otišla s ugarkom da okadi svoju kravu...

istina, po tvrđenju te iste babe, sva nesreća se desila zbog toga što je gospodinu palo na pamet da uvodi nekakve sireve i mlečne proizvode koje nigde niko nije video. Upravnik se odjednom ulenjio i čak se počeo gojiti, kao što se goji svaki Rus kad padne na „neograničenu hranu”. Spazivši izdaleka Nikolu Ivanovića, da bi pokazao svoju revnost, bacao bi se iverom na prase koje je protrčavalo pored njega ili bi pretio polunagom mališanu, a inače je najviše spavao. Seljaci koji su bili prevedeni na obrok nisu polagali novac o roku, krali su šumu; skoro svake noći čuvari su lovili, a ponekad uz borbu hvatali seljačke konje na livadama „farme”. Nikola Petrović je bio odredio novčanu kaznu za potricu, ali se stvar obično svršavala time što su se konji, ostavši dan dva na spahiskoj hrani, vraćali svojim sopstvenicima. Kao vrhunac svega, seljaci su se počeli svađati među sobom: braća su tražila deobu, njihove žene nisu mogle da žive zajedno u istoj kući; iznenada bi planula tuča, i svi bi se najedanput dizali na noge kao po komandi, svi bi dotrčavali pred stepenice od kancelarije, ulazili kod gospodina, često razbijenih njuška, pijani, i tražili suda i raspravljanja; podizala se galama, kuknjava, žensko jecanje i vriska izmešani s muškim psovkama. Morao je da ispituje zavađene strane, i sam da viče dok ne promukne, znajući unapred da do pravilnog rešenja ipak ne može doći. Nije bilo dovoljno radne snage za žetvu: susedni jednodvorac, najpoštenijeg izgleda lica, pogodio se bio da nabavi žeteoce po dve rublje od desetine, pa je najbestidnije prevario; njegove seljanke su tražile nečuvene cene, a hrana se međutim krunila, a ovamo kosidbom je nisu digli, pa još Pupilski Savet preti i traži da se odmah isplati sav interes...

— Ne mogu više! — često je očajno uzvikivao Nikola Petrović. — Sam se ne mogu tući, a da pošljem po sreskog načelnika — ne dopuštaju mi moji principi, a bez zastrašivanja kaznom ništa se ne može učiniti!

— Du calme, du calme,[11] — rekao bi na to Pavle Petrović, a i sam je jaukao, mrštio se i čupao brkove.

Bazarov se držao podalje od tih „brbljarija”, a njemu, kao gostu, nije ni dolikovalo da se meša u tuđe poslove. Sutradan po svom dolasku u Marijino, on se prihvatio svojih žaba, infuzorija, hemiskih

sastava i neprestano je petljao s njima. Arkadije, naprotiv, smatrao je za svoju dužnost, ako ne da pomaže ocu, a ono da se bar pravi kao da je gotov da mu pomogne. On ga je strpljivo slušao do kraja i jedared mu dao neki savet, ne zato da bude poslušan, već da bi pokazao svoje interesovanje. Zanimanje ekonomijom nije kod njega izazivalo odvratnost: čak je sa zadovoljstvom maštao o agronomskoj delatnosti, ali mu je u to vreme glava bila puna drugih misli. Arkadije je, čudeći se i sam tome, neprestano mislio o Nikoljskom; pre bi samo slegao ramenima, ako bi mu neko rekao da mu može dosaditi bavljenje pod jednim krovom s Bazarovom, i još pod kakvim! — pod roditeljskim krovom; a stvarno mu je bilo dosadno i vuklo ga nešto da ide van. Pade mu na pamet da se šeta dok ne malakše, ali i to nije pomoglo. Razgovarajući jedared s ocem, doznade da Nikola Petrović ima nekoliko pisama, dosta interesantnih, koje je nekad mati Odincove pisala njegovoj pokojnoj ženi, i nije ga pustio na miru sve dokle nije dobio ta pisma, zbog kojih je Nikola Petrović morao riti u dvadeset raznih fijoka i sanduka. Dobivši te poluistrulele hartije, Arkadije se kao umiri, kao da je video pred sobom cilj kome je trebalo da ide. „Ja vam to obadvojici velim”, neprestano je šaptao, — sama je dodala! „Otići ću, otići, đavo ga odneo!” Ali se seti poslednje posete, hladnog dočeka i ranije neokretnosti, pa ga poče obuzimati plašljivost. Mladićko „možda”, potajna želja da okuša sreću, ispita svoju snagu sam, bez ičije zaštite — najzad su ga savladali. Nije prošlo ni deset dana otkako se vratio u Marijino, a on opet, pod izgovorom da hoće da prouči mehanizam nedeljnih škola, pojuri u varoš, a otuda u Nikoljsko. Goneći neprestano kočijaša, leteo je tamo kao mlad oficir u boj: bilo ga je i strah, i radovao se, nestrpljenje ga je gušilo. „Glavna je stvar — ne misliti”, ponavljao je u sebi. Kočijaš mu se desio odličan; zaustavljao se pred svakom mehanom, govoreći: „da gucnem?” ili: „da li da gucnem?”, ali zato, gucnuvši, nije štedeo konje. Eno se najzad pojavi visoki krov poznate kuće... „Šta ja ovo radim?” sinu Arkadiju najedared u glavi: „Ali se već ne mogu valjda vratiti!” Trojka je složno grabila, kočijaš je podvikivao i zviždao. Evo već zatutnja mostić pod kopitama i točkovima, evo se već izdiže aleja potstriženih jela... Ružičasta ženska haljina promače u tamnom zelenilu, mlado lice pogleda ispod lakih resa suncobrana... On poznade Kaću, a i ona njega poznade.

Arkadije naredi kočijašu da zaustavi razigrane konje, iskoči iz kola i priđe joj. „To ste vi!” reče ona, i malo po malo sva porumene: „hajdemo do sestre, ona je tu, u parku; biće joj prijatno da vas vidi”.

Kaća povede Arkadija u park. Susret s njom učini mu se kao naročito srećan predznak; on joj se obradova kao da mu je rod. Sve se odlično podesilo: ni dvoreckog, ni prijavljivanja. Na savijutku puta spazi Anu Sergejevnu. Bila mu je okrenuta leđima. Čuvši korake, ona se lagano okrete.

Arkadije se opet zbuni, ali ga odmah umiriše prve njene reči. „Dobar dan, begunče!” — reče ona svojim ujednačenim, ljupkim glasom, na mu pođe u susret, smešeći se i žmireći zbog sunca i vetra: „Gde si ga našla, Kaća?”

— Ja sam vam, Ana Sergejevna, — poče on, — doneo tako nešto što vi nikako ne očekujete...

— Vi ste sebe doneli; to je najbolje.

XXIII

Isprativši Arkadija s potsmešljivim sažaljenjem i davši mu da oseti da se ni malo ne vara u tome šta je pravi cilj njegova puta, Bazarov se potpuno osami: poče grozničavo raditi. S Pavlom Petrovićem se više nije prepirao, tim pre što se ovaj u njegovu prisustvu držao preterano aristokratski i izražavao svoje mišljenje više glasovima nego rečima. Samo se jedared Pavle Petrović upustio u utakmicu s nihilistom povodom pitanja koje je tada bilo u modi — o pravima baltičkih plemića, ali se i sam odjednom zaustavi, rekavši s hladnom uljudnošću: — uostalom, mi jedan drugog ne možemo razumeti; ja bar nemam čast vas razumeti.

— Taman posla! — uzviknu Bazarov. — Čovek može sve razumeti — i kako treperi etar, i šta se zbiva na suncu; a kako drugi čovek može brisati nos drukčije nego što on briše, to nije kadar razumeti.

— Je li to duhovitost? — reče Pavle Petrović upitno, pa ode u stranu.

Uostalom, on je pokašto molio Bazarova da prisustvuje njegovim opitima, a jedared je čak približio mikroskopu svoje namirisano i odličnim kosmetičkim sredstvima umiveno lice, da bi video kako prozračna infuzorija guta zelenu trunčicu i marljivo je žvaće nekakvim vrlo okretnim maljićima, koji su joj bili u grlu. Mnogo češće nego njegov brat posećivao je Bazarova Nikola Petrović; on bi svaki dan dolazio da se, kao što je govorio, „uči”, da ga domaćinske brige nisu vukle na drugu stranu. On se nije snebivao pred mladim prirodnjakom: seo bi gdegod u sobni kut i pažljivo gledao, usuđujući se samo pokašto da oprezno upita za nešto. Za vreme ručkova i večera on se trudio da navede govor na fiziku, geologiju ili hemiju, pošto su svi drugi predmeti, čak i poljoprivredni, a već da se i ne govori o političkim, mogli dovesti ako ne do sukoba, a ono do obostranog nezadovoljstva. Nikola Petrović je uviđao da se mržnja njegova brata prema Bazarovu nikako nije smanjila. Jedan beznačajan slučaj, pored ostalog, potvrdio je njegove sumnje. Bila se počela pojavljivati kolera ovde-onde po okolini, pa je čak „ščapila” i dva čoveka iz samog Marijina. Noću je Pavle Petrović imao prilično jak napad. On se promučio do jutra, ali nije pribegao pomoći

Bazarovljeva znanja — i videvši se s njim sutradan, na njegovo pitanje: — „zašto nije poslao po njega?” — odgovori, sav još bled, ali već brižljivo očešljan i izbrijan: — „pa vi ste, kako se sećam, sami govorili da ne verujete u medicinu?”

— Tako su prolazili dani. Bazarov je radio tvrdoglavo i turobno... a međutim se u kući Nikole Petrovića nalazilo stvorenje s kojim ne samo što se razgaljivao, već je rado razgovarao... To stvorenje je bila Fenjička.

On se s njom sretao većinom izjutra rano, u parku ili u dvorištu; u njenu sobu nije zalazio, a ona je svega jedared prišla njegovim vratima, da ga upita — da li da kupa Miću ili ne. Ona ne samo da je imala poverenja u njega, ne samo da ga se nije bojala, već se pred njim držala slobodnije i okretnije nego pred samim Nikolom Petrovićem. Teško je reći zbog čega je to tako bilo; može biti zato što je nesvesno osećala otsustvo svega plemićkog, svega onoga višeg što i privlači i plaši. U njenim očima on je bio i odličan lekar, i prost čovek. Ne snebivajući se pred njim, zabavljala se svojim detetom, i jedared, kad je jako zabolela glava — uzela je iz njegovih ruku lek. Pred Nikolom Petrovićem kao da se tuđila Bazarova: ona je to činila ne iz lukavstva, već zbog nekog osećanja pristojnosti. Ona se bojala Pavla Petrovića više nego ikoga drugog; on je od nekog vremena počeo da je vreba i iznenada se pojavljivao, kao da je nicao iz zemlje iza njenih leđa u svom engleskom sjutu, nepomičnog, oštrog pogleda i s rukama u džepovima. — „Prosto te zapahne hladnoćom”, žalila se Fenjička Dunjaši, a ova, mesto da joj odgovori, uzdisala je i mislila o drugom „neosetljivom” čoveku. I ne sanjajući o tom, Bazarov je postao opak tiranin njene duše.

Fenjički se dopadao Bazarov; a i ona se njemu dopadala. Čak mu se i lice menjalo kad je s njom razgovarao: dobijalo je vedar, gotovo dobrodušan izraz, i s njegovom običnom nemarnošću mešao se nekakav šaljiv izraz. Fenjička je bivala svaki dan sve lepša. U životu mladih žena nastupa vreme kad one odjednom počinju da se rascvetavaju i razvijaju kao letnje ruže; tako vreme nastupilo je i za Fenjičku. Sve je tome doprinosilo, čak i julska vrućina kakva je tada bila. Obučena u laku, belu haljinu, ona sama je izgledala belja i lakša. Opaljenost nije mogla da je uhvati, a vrućina, od koje se nije mogla sačuvati, lako joj je rumenila obraze do ušiju i, ulivajući tihu

lenost u celo njeno telo, izazivala dremljiv zamor u njenim lepim očicama. Ona gotovo nije mogla da radi, ruke bi joj prosto skliznule na kolena. Jedva je išla, i neprestano je uzdisala i žalila se sa smešnom malaksalošću.

— Trebalo bi da se češće kupaš, — govorio joj Nikola Petrović.

On je načinio veliko kupatilo, pokriveno platnom, u onom svom veštačkom jezeru što još nije bilo presušilo.

— Oh, Nikola Petroviću! Ali dok dođem do jezera — umreću, a dok se vratim nazad — umreću. Jer nema hlada u parku.

— To je istina, da nema hlada, — odgovori Nikola Petrović i obrisa obrve.

Jedared, oko sedam sati izjutra, Bazarov, vraćajući se iz šetnje, zastade Fenjičku u davno precvetalom, ali još gustom i zelenom hladnjaku od jorgovana. Ona je sedela na klupi, prebacivši no običaju belu maramu preko glave; pored nje je stajala cela kita crvenih i belih ruža, još mokrih od rose. On se pozdravi s njom.

— A! Evgenije Vasiljević! — reče ona, pa podiže malko kraj marame, da pogleda u njega, pri čem joj se ruka razgoliti do lakta.

— Šta vi to tu radite? — reče Bazarov, sedajući pored nje. — Vežete buket?

— Da; za sto o doručku. Nikola Petrović to voli.

— Ali do doručka je još daleko. Čitava hrpa cveća!

— Sad sam ga nabrala, jer će biti vrućina, neće se moći izaći iz kuće. Tek sad čovek i može disati. Sasvim sam malaksala od ove vrućine. Već se bojim da se ne razbolim.

— Kakvo uobraženje! Dajdete da vam opipam puls. — Bazarov je uze za ruku, potraži žilicu koja je ravnomerno bila, pa čak i ne htede brojati udare. — Živećete sto godina, — reče on, puštajući njenu ruku.

— Ah, sačuvaj Bože! — uzviknu ona.

— A što? Zar ne biste hteli dugo da živite?

— Ali sto godina! Mi smo imali babu od osamdeset pet godina — pa kakva je to bila mučenica! Crna, gluva, pogrbljena, neprestano je kašljala; samo je sebi na teretu. Kakav mi je to život!

— Znači, bolje je biti mlad?

— Nego kako?

— A u čemu je bolje? Recite mi!

— Kako u čemu? Pa eto ja sad, ovako mlada, mogu sve učiniti, — i odem, i dođem, i donesem, nikoga ne moram moliti... Kud ćete lepše?

— A eto meni je sve svejedno: da li sam mlad ili star.

— Kako vi to govorite — svejedno? To nije moguće što vi kažete.

— Pa vi sami sudite, Fedosja Nikolajevna, našto mi moja mladost? Živim sam, bećarski...

— To od vas zavisi.

— U tome i jeste stvar što ne zavisi od mene! Kad bi se bar kogod sažalio na mene.

Fenjička iskosa pogleda u Bazarova ali ne reče ništa. — Kakva vam je to knjiga? — upita ona, poćutavši malo.

— Je li ova? To je naučna knjiga, mudra.

— A vi jednako učite? I nije vam dosadno? Pa vi i tako već, mislim, sve znate.

— Ne baš sve. Pokušajte vi da čitate malo.

— Pa ja tu ništa neću razumeti. Je li ruska? — upitaće Fenjička, uzimajući obema rukama knjigu debelo ukoričenu. — Ala je debela!

— Ruska.

— Svejedno ništa neću razumeti.

— Pa ja vam je i ne dajem zato da je razumete. Hoću da vas gledam kad budete čitali. Kod vas kad čitate, vrh nosića vrlo milo mrda.

Fenjička, koja je taman bila počela poluglasno sricati članak o „kreozotu”, na koji je naišla, nasmeja se i baci knjigu... Ona skliznu s klupe na zemlju.

— Ja volim i kad se vi smejete, — reče Bazarov.

— Ta manite!

— Ja volim kad vi govorite. Kao da potok žubori.

Fenjička okrete glavu od njega. — Ala ste vi neki! — reče ona, preturajući prstima cveće. — I šta imate da slušate? Vi ste razgovarali s tako pametnim damama.

— Eh, Fedosja Nikolajevna! Verujte mi: sve pametne dame na svetu ne vrede vašeg lakta.

— Gle, šta ste još izmislili! — šapnu Fenjička, pa skupi ruke.

Bazarov podiže knjigu sa zemlje. — Ovo je lekarska knjiga, zašto je bacate?

— Lekarska? — ponovi Fenjička, pa mu se okrete. — A znate li šta? Otkako ste mi ono dali kapljice, sećate li se? Mića već ne može bolje biti spava! Ne mogu da smislim kako da vam zahvalim; tako ste dobri, bogami.

— A po pravilu treba lekarima platiti, — primeti Bazarov, smešeći se. — Vi sami znate da su lekari koristoljubivi ljudi.

Fenjička podiže na Bazarova svoje oči, koje su izgledale još tamnije zbog beličastog odbleska što je padao na gornji deo njenog lica. Ona nije znala da li se on šali ili ne.

— Ako želite, mi drage volje... Treba da pitam Nikolu Petrovića...

— A vi mislite da ja hoću novaca? — prekide je Bazarov. — Ne, meni ne trebaju novci od vas.

— Nego šta? — reče Fenjička.

— Šta? — ponovi Bazarov. — Pogodite.

— Kakva sam ja pogađačica!

— Pa reći ću vam: treba mi... jedna od tih ruža.

Fenjička se opet nasmeja, na čak i pljesnu rukama, toliko joj se učini smešna Bazarovljeva želja. Ona se smejala, a u isto vreme se osećala polaskana. Bazarov ju je gledao netremice.

— Izvolite, izvolite, — reče ona najzad, nagnuvši se nad klupu, pa poče odabirati ruže. — Kakvu želite, crvenu ili belu?

— Crvenu, i da nije odveć velika.

Ona se ispravi.

— Evo, uzmite, — reče ona, ali odmah trže natrag pruženu ruku, pa se ujede za usne i pogleda na ulazak u hladnjak, a zatim poče osluškivati.

— Šta je? — upita Bazarov. — Nikola Petrović?

— Ne... Oni su se odvezli u polje... a ja se njih i ne plašim... nego Pavle Petrović... Učinilo mi se...

— Šta?

— Učinilo mi se da oni tamo idu. Ne... nema nikoga. Uzmite. — Fenjička dade Bazarovu ružu.

— Zašto da se bojite Pavla Petrovića?

— On me uvek plaši. Da kažete da govori — ne govori, već nekako čudno gleda. Pa i vi ga ne volite. Sećate li se, pre ste se neprestano prepirali s njim. Ja i ne znam o čemu se prepirete, ali vidim da ga savijate oko malog prsta...

Fenjička pokaza rukama kako je po njenom mišljenju Bazarov savija Pavla Petrovića.

Bazarov se osmehnu.

— A ako bi me on počeo pobeđivati, — upita će on, — vi biste ustali u moju odbranu?

— Kud bih ja mogla ustati u vašu odbranu? Ta ne, s vama čovek ne može izaći na kraj.

— Mislite? A ja znam jednu ruku koja, kad zaželi, može me i prstom oboriti.

— Kakva je to ruka?

— A vi, bajagi, ne znate? Pomirišite kako divno miriše ova ruža što ste mi je dali.

Fenjička isteže vratić i približi lice cvetu... marama se smače s njene glave na rame; pokaza se meka masa crne, divne, malko raščupane kose.

— Čekajte, hoću da pomirišem s vama, — reče Bazarov, naže se i snažno je poljubi u njene otvorene usne.

Ona se strese, odupre se obema rukama o njegove grudi, ali se odupre slabo, tako da je on mogao obnoviti i produžiti svoj poljubac.

Suv kašalj začu se iza jorgovana. Fenjička se brzo odmače na drugi kraj klupe. Pavle Petrović se pojavi, lako se pokloni, na rekavši s nekom pakosnom tugom: „vi ste ovde” — udalji se. Fenjička odmah pokupi sve ruže, pa izađe iz hladljaka, „Grešni ste, Evgenije Vasiljeviću”, šapnu ona odlazeći. U njenom šapatu osećao se neizveštačen prekor.

Bazarov se seti drugog nedavnog prizora, pa ga bi stid i oseti prezir i ljutnju na samoga sebe. Ali odmah mahnu glavom, ironično čestita sebi „što je stupio formalno u red seladona”, pa ode u svoju sobu.

A Pavle Petrović izađe iz parka, pa dođe do šume, koračajući lagano. On tamo ostade prilično dugo, i kad se vrati na doručak, Nikola Petrović ga brižno upita da li je zdrav, toliko je u licu bio potamneo.

— Ti znaš, ja ponekad patim od izliva žuči, — odgovori mirno Pavle Petrović.

XXIV

Posle dva sata on je kucao na vratima Bazarovljeve sobe.

— Moram vam se izviniti što vas ometam u vašim naučnim zanimanjima, — poče on, sedajući na stolicu kod prozora i odupirući se obema rukama na lep štap s drškom od slonove kosti (on je obično išao bez štapa): — ali vas moram zamoliti da mi udelite pet minuta svoga vremena... ne više.

— Sve moje vreme stoji vam na raspoloženju, — odgovori Bazarov, kome je nešto prešlo preko lica, čim je Pavle Petrović prekoračio prag.

— Meni je dovoljno pet minuta. Došao sam da vam postavim jedno pitanje.

— Pitanje? O čemu to?

— Pa evo izvolite čuti. U početku vašeg bavljenja u kući moga brata, kad se još nisam otkazivao zadovoljstva da razgovaram s vama, imao sam priliku da čujem vaše mišljenje o mnogim stvarima; ali, koliko se sećam, ni među nama ni u mome prisustvu nikad se nije govorilo o dvobojima, o duelu uopšte. Dopustite da vas upitam: kakvo je vaše mišljenje o tom predmetu?

Bazarov, koji je bio ustao u susret Pavlu Petroviću, osloni se o ivicu stola, pa skrsti ruke.

— Evo moga mišljenja, — reče on: — s teoriskog gledišta dvoboj je besmislica; a s praktičnog gledišta — to je druga stvar.

— To jest, hoćete da kažete, ako sam vas razumeo, da, ma kakvo da je vaše teorisko gledište na dvoboj, na praksi ne biste dopustili da budete uvređeni, a da ne zatražite zadovoljenje.

— Vi ste potpuno pogodili moju misao.

— Vrlo dobro, molim. Meni je vrlo prijatno da to čujem od vas. Vaše reči me izvode iz neizvesnosti...

— Iz neodlučnosti, hoćete da kažete.

— To je sve jedno, moliću; ja se izražavam tako da bi me razumeli; ja... nisam seminarski pacov. Vaše reči me izbavljaju od nekih žalosnih neophodnosti... Odlučio sam se da se bijem s vama.

Bazarov razrogači oči.

— Sa mnom?

— Neizostavno s vama.

— Ali zašto, zaboga?

— Morao bih vam objasniti razlog, — poče Pavle Petrović. — Ali ja više volim da ga prećutim. Vi ste po mom mišljenju ovde suvišan; ja ne mogu da vas vidim, ja vas prezirem, i ako vam to nije dosta...

Oči u Pavla Petrovića sinuše... One sinuše i u Bazarova.

— Vrlo dobro, molim, — reče on. — Dalja objašnjenja nisu potrebna. Vama je palo na pamet da okušate na meni svoj viteški duh. Mogao bih vam otkazati to zadovoljstvo, a kud puklo da puklo!

— Jako sam vam zahvalan, — odgovori Pavle Petrović: — i sad se mogu nadati da ćete primiti moj poziv, ne nateravši me da pribegnem nasilnim merama.

— To jest, govoreći bez alegorija, tom štapu? — primeti Bazarov hladnokrvno. — To je sasvim umesno. Vama ni malo nije potrebno da me vređate. A to nije ni sasvim bezopasno. Možete ostati džentlmen... Primam vaš poziv tako isto džentlmenski.

— Vrlo dobro, — reče Pavle Petrović, pa metu štap u ugao. — Sad ćemo reći nekoliko reči o uslovima našega dvoboja; ali bih prvo hteo znati da li vi smatrate za potrebno da pribegnete formalnoj maloj svađi, koja bi mogla poslužiti kao povod mome izazivanju na dvoboj.

— Ne, bolje bez formalnosti.

— I ja to isto mislim. Smatram tako isto neumesnim ulaziti u prave razloge našega sukoba. Mi jedan drugoga ne možemo da vidimo. Šta treba više?

— Šta treba više? — upita Bazarov ironično.

— Što se tiče samih uslova dvoboja, pošto nećemo imati sekundanata, — jer gde da ih nađemo?

— Upravo tako, gde da ih nađemo?

— To mi je čast predložiti vam ovo: da se bijemo sutra rano, recimo u šest sati, iza šumice, iz pištolja; barijera na deset koraka....

— Na deset koraka? Tako je, mi na tom rastojanju mrzimo jedan drugog.

— Može i osam, — primeti Pavle Petrović.

— Može; zašto da ne?

— Pucaće se dva puta; a za svaki slučaj svaki će metnuti u džep pisamce, u kome će sam sebe okriviti za svoju smrt.

— E, s tim se ne slažem potpuno, — reći će Bazarov. — Malko miriše na francuski roman; nekako neverovatno.

— Može biti. Ali, priznajte da je neprijatno izlagati se sumnjičenju za ubistvo.

— Priznajem. Ali ima jedno sredstvo da se izbegne to žalosno okrivljavanje. Sekundante nećemo imati, ali može biti svedoka...

— Ko upravo? — dopustite da vas upitam.

— Pa Petar.

— Kakav Petar?

— Kamerdiner vašega brata. On je čovek koji stoji na visini savremenog obrazovanja, i izvršiće svoju ulogu sa svim kom il fo[12] potrebnim u takvim prilikama.

— Čini mi se da se vi šalite, poštovani gospodine.

— Ni najmanje. Kad promislite o mome predlogu, vi ćete se uveriti da je on pun zdravog smisla i prostote. Šilo se u džaku ne može sakriti, a ja uzimam na sebe da kao što treba pripremim Petra i dovedem ga na bojište.

— Vi nastavljate šalu, — reče Pavle Petrović, ustajući sa stolice. — Ali, posle gotove ljubaznosti koju ste pokazali, nemam prava da se ljutim na vas... I tako, sve je uređeno... Zbilja, vi nemate pištolja?

— Otkuda meni pištolji, Pavle Petroviću? Ja nisam vojnik.

— U tom slučaju, nudim vam svoje. Možete biti uvereni da ima već pet godina kako nisam pucao iz njih.

— To je vrlo utešno obaveštenje.

Pavle Petrović uze svoj štap...

— Posle ovoga, poštovani gospodine, ostaje mi samo da vam zahvalim i da vas vratim vašim zanimanjima. Klanjam se.

— Do prijatnog viđenja, poštovani gospodine, — reče Bazarov ispraćajući gosta.

Pavle Petrović izađe, a Bazarov postoja malo pred vratima, pa najedared uzviknu: „Pih, vraga! Kako je lepo i kako je glupo. Kakvu smo komediju odigrali! Obučeni psi tako igraju na zadnjim šapama. A nemoguće mi je bilo odbiti; jer on bi me mogao, kako ga je dao Bog, i udariti, a onda... (Bazarov poblede pri samoj toj pomisli; sva njegova ponositost prosto kao da se prope). Tada bih ga morao udaviti kao mače”. On se vrati svome mikroskopu, ali mu se srce

uznemiri i nestade spokojstva potrebnog za posmatranje. „On nas je video danas”, mišljaše on; „ali je li moguće da se on toliko zauzeo za brata? A i čudna mi čuda, poljubac! Tu nešto drugo ima. Ba! Da li nije on sam zaljubljen? Razume se, zaljubljen je; to je jasno kao dan. Kakav zaplet, kad čovek pomisli... Gadna stvar!” dokona on naposletku; „gadna stvar, s koje god strane pogledaš. Prvo, moraću podmetati čelo i u svakom slučaju otputovati; pa onda Arkadije... i ona buba-mara, Nikola Petrović. Ne valja, ne valja”.

Dan je prošao nekako naročito tiho i mrtvo. Fenjičke kao da nije ni bilo na svetu; ona je sedela u svojoj sobici, kao mišić u rupi. Nikola Petrović je bio zabrinut. Izvestili su ga da se u njegovoj pšenici, u koju se naročito uzdao, pojavila glavnica. Pavle Petrović je zgranjavao sve, čak i Prokofića, svojom ledenom učtivošću. Bazarov je počeo pisati pismo ocu, ali ga iscepa i baci pod sto. „Ako umrem”, pomisli, — „doznaće; ali ja neću umreti. Ne, ja ću još dugo na svetu kuburiti”. On reče Petru da dođe kod njega čim svane, radi jednog važnog posla. Petar je uobrazio da on hoće da ga povede sa sobom u Petrograd. Bazarov je legao dockan i svu noć su ga mučili teški snovi... Odincova se vrtela pred njim, ona je bila i njegova mati, za njom je išla mačka s crnim brčićima, a ta mačka je bila Fenjička; a Pavle Petrović se pojavljivao kao velika šuma, s kojom se ipak morao tući. Petar ga probudi u četiri sata; on se odmah obuče i izađe s njim.

Jutro je bilo divno, sveže; mali šareni oblačci stajali su kao jaganjci na bledo vedrom nebeskom plavetnilu; sitna rosa je padala po lišću i travi, kao srebro blistala se na paučini; vlažna crna zemlja činila se kao da još čuva rumeni trag zorin; svuda se iz neba osipala pesma ševa. Bazarov dođe do šumice, sede u hladovini na ivicu, i tek tada otkri Petru kakve usluge čeka od njega. Obrazovani lakej se smrtno uplaši; ali ga Bazarov umiri, uveravajući ga da on neće imati nikakvog drugog posla sem da stoji u daljini i gleda, i da se ne izlaže nikakvoj odgovornosti. — „A međutim”, dodade on, — „pomisli kakva te važna uloga čeka!” Petar odmahnu rukama, obori pogled, pa se, sav zelen, prisloni uz brezu.

Put iz Marijina je obilazio oko šumice; laka prašina je stajala po njemu, još nedirnuta od jučerašnjeg dana ni točkom, ni nogom. Bazarov je nehotice pogledao niz taj put, čupao i grizao travu, a u

sebi je neprestano ponavljao: „Kakva glupost!” Jutarnja hladovina natera ga da se dva tri put strese... Petar ga tužno pogleda, ali se Bazarov samo osmehnu: on nije bio kukavica.

Začu se topot konjskih nogu putem... iza drveća se pojavi nekakav seljak. On je terao dva sapeta konja pred sobom, pa, prolazeći pored Bazarova, pogleda u njega nekako čudno, ne skidajući kapu, što je očevidno uzbudilo Petra kao rđav predznak. „Eto i ovaj je rano ustao”, pomisli Bazarov; — „ali bar zbog posla; a mi?”

— Čini mi se, oni idu, — najedared šanu Petar.

Bazarov podiže glavu i spazi Pavla Petrovića.

Obučen u lak kockast kratak kaput i kao sneg bele pantalone, išao je brzo putem; pod miškom je nosio kutiju, umotanu u zelenu čohu.

— Izvinite, čini mi se da ste zbog mene morali čekati, — reče on, klanjajući se najpre Bazarovu pa posle Petru, u kome je u tom trenutku gledao nešto nalik na sekundanta. — Nisam hteo buditi svoga kamerdinera.

— Ne mari ništa, molim, — odgovori Bazarov; — i mi tek što smo došli.

— A! U toliko bolje! — Pavle Petrović pogleda oko sebe. — Niko se ne vidi, niko neće smetati... Možemo li početi?

— Počnimo.

— Mislim da ne tražite nikakva objašnjenja?

— Ne tražim.

— Je li po volji da napunite, — upita Pavle Petrović, vadeći pištolje iz kutije.

— Ne; punite vi, a ja ću odmeravati korake. U mene su duže noge, — dodade Bazarov s osmehom. — Jedan, dva, tri.

— Evgenije Vasiljeviću, — jedva promuca Petar (on je drhtao kao u groznici): — ako dopustite, ja ću se odmaći.

— Četiri... pet... odmakni se, bratac, odmakni; ako hoćeš možeš čak i iza drveta stati i uši zapušiti, samo oči ne zatvaraj; a ako se ko svali — potrči da ga digneš. Šest... sedam... osam... — Bazarov stade. — Je li dosta? — reče on obraćajući se Pavlu Petroviću. — Ili da doturim još dva koraka?

— Kako hoćete, — reče on, nabijajući drugi kuršum.

— No, doturimo još dva koraka. — Bazarov povuče vrhom čizme crtu po zemlji. — A, zbilja: na koliko koraka od barijere treba svako od nas da se odmakne? I to je važno pitanje. Juče o tome nije bilo diskusije.

— Ja mislim na deset, — odgovori Pavle Petrović, pružajući Bazarovu oba pištolja. Izvolite izabrati.

— Da izvolim. A priznajte, Pavle Petroviću, da je naš dvoboj neobičan do smešnog. Pogledajte samo na fizionomiju našeg sekundanta.

— Vi sve volite da se šalite, — odgovori Pavle Petrović. — Ja ne poričem da je naš dvoboj neobičan, ali smatram za dužnost upozoriti vas da ja mislim ozbiljno da se bijem. A bon entendeur, salut!

— O, ja ne sumnjam da smo se odlučili da uništimo jedan drugog; ali zašto da se ne nasmejemo i ne spojimo utile dulci? Eto tako: vi meni francuski, a ja vama latinski.

— Ja ću se tući ozbiljno, — ponovi Pavle Petrović, pa ode na svoje mesto. Bazarov odbroja sa svoje strane deset koraka od barijere, pa zastade.

— Jeste li gotovi? — upita Pavle Petrović.

— Potpuno.

— Možemo poći.

Bazarov lagano krete napred, a Pavle Petrović pođe prema njemu, turivši levu ruku u džep i podižući postepeno cev pištolja... „On me gađa pravo u nos”, pomisli Bazarov; „i kako pažljivo nišani, razbojnik! Ipak, ovo je neprijatan osećaj. Gledaću u lanac od njegovog sata… Nešto oštro zviznu pored samog uha Bazarovljeva, i u istom trenutku začu se pucanj. — „Čuo sam, znači dobro je”, sinu mu u glavi. On koraknu još jedared, pa, ne nišaneći, pritište obaraču.

Pavle Petrović malko zadrhta i uhvati se rukom za butinu. Mlaz krvi poče teći po njegovim belim pantalonama.

Bazarov baci pištolj u stranu, pa se približi svome protivniku.

— Vi ste ranjeni? — reče on.

— Vi imate prava pozvati me k barijeri, — reče Pavle Petrović, — a ovo nije ništa. Po uslovima, svaki ima još po jednom da puca.

— E, izvinite, to ćemo ostaviti za drugi put, — odgovori Bazarov, pa obuhvati Pavla Petrovića, koji poče bledeti. — Sad ja više nisam

duelist, već doktor, i pre svega moram pregledati vašu ranu. Petre! Odi ovamo, Petre! Gde si se sakrio?

— Sve je to glupost... meni ne treba ničija pomoć, — reče Pavle Petrović isprekidano; — i... treba... opet... — on htede da se uhvati za brk, ali mu ruka malaksa, oči se prevrtoše i on izgubi svest.

— Gle sad! Nesvest! Otkud to! — i nehotice uzviknu Bazarov, spuštajući Pavla Petrovića na travu. — Da vidimo šta je to. — On izvadi maramicu, obrisa krv, popipa oko rane... „Kost je cela”, mrmljao je on kroz zube; „kuršum je prošao skroz, ali ne duboko: zakačen je jedan mišić, vastus externus. Kroz tri nedelje može i igrati!... A, nesvest! Ah ti nervozni ljudi! Gle kako mu je koža fina”.

— Jesu li ubijeni, molim? — zašišta za njegovim leđima uplašen Petrov glas.

Bazarov se obazre.

— Idi što pre po vodu, bratac, a on će i mene i tebe nadživeti.

Ali usavršeni sluga izgleda da nije razumevao njegove reči, pa se nije micao smesta. Pavle Petrović lagano otvori oči. „Umire!” šapnu Petar i poče se krstiti.

— Vi imate pravo... Kakva glupa fizionomija! — reče ranjeni džentlmen, smešeći se usiljeno.

— Ta idi po vodu, đavole! — viknu Bazarov.

— Ne treba... To je bio trenutni vertige... Pomozite mi da sednem... eto tako... Ovu ogrebotinu treba samo nečim privezati, pa ću doći kući peške, a ako ne, mogu se poslati kola po mene. Dvoboj se, ako vam je po volji, ne obnavlja. Vi ste postupili plemenito... danas, danas — zapamtite.

— Prošlost se nema zašta spominjati, — odgovori Bazarov; — a što se tiče budućnosti, i o njoj ne treba lupati glavu, pošto mislim odmah da kidam. Dajte da vam sad previjem nogu; vaša rana nije opasna, a ipak je bolje da se zaustavi krv. Ali prvo treba ovoga smrtnoga povratiti k sebi.

Bazarov uhvati Petra za jaku, pa ga protrese i posla za kola.

— Pazi, nemoj da uplašiš brata, — reče mu Pavle Petrović: — ne šali se da mu kažeš šta je bilo.

Petar odjuri; a dok je on trčao po kola, dva protivnika su sedela na zemlji i ćutala. Pavle Petrović se trudio da ne gleda u Bazarova; ipak se nije hteo pomiriti s njim; stideo se svoje oholosti, svoga

neuspeha, stideo se cele ove stvari koju je sam zapodeo, ma da je osećao da se na lepši način nije mogla svršiti. „Bar neće ovde strčati”, umirivao se; „hvala i na tom”. Ćutanje se produžilo, teško i nelagodno. I jednom i drugom je bilo neprijatno. Svaki je uviđao da ga onaj drugi razume. Prijateljima je to saznanje prijatno, a vrlo neprijatno neprijateljima, naročito kad se ne može ni objasniti ni rastati.

— Da vam nisam stegao ranu zavojem? — upita najzad Bazarov.

— Ne, dobro je, odlično, — odgovori Pavle Petrović, na pričekavši malo, dodade: — brat se neće moći prevariti; moraćemo mu reći da smo se posvađali zbog politike.

— Vrlo dobro, — reći će Bazarov. — Možete reći da sam ja grdio sve anglomane.

— E pa odlično. Kako računate, šta li misli sad o nama onaj čovek? — nastavi Pavle Petrović, pokazujući na onog istog seljaka koji je nekoliko minuta pre dvoboja proterao pored Bazarova sapete konje i, vraćajući se nazad putem, vrdnuo u stranu i skinuo kapu, videći „gospodu”.

— A ko bi ga znao! — odgovori Bazarov. — Najverovatnije je da ništa ne misli. — Ruski seljak je onaj tajanstveni neznanko o kom je nekad tako mnogo raspravljala gospođa Retklif. Ko da ga razume! On ne razume ni samog sebe.

— A! Tako li vi! — poče Pavle Petrović, na najedared uzviknu: — Pogledajte šta je vaš glupak Petar počinio! Eno brat juri ovamo!

Bazarov se okrete i spazi bledo lice Nikole Petrovića, koji je sedeo na kolima. On skoči s njih pre nego što se ona i zaustaviše, pa pojuri k bratu.

— Šta to znači? — reče on uzbuđeno. — Zaboga, Evgenije Vasiljeviću, šta je to?

— Ništa, — odgovori Pavle Petrović; — badava su te uznemirili. Ja sam se malko zavadio s gospodinom Bazarovom, pa sam za to malko izvukao.

— Ali zbog čega je to sve bilo, pobogu?

— Kako da ti kažem? Gospodin Bazarov je govorio s omalovažavanjem o ser Robertu Pilu. Hitam da dodam da sam u svemu tome kriv samo ja, a gospodin Bazarov se držao odlično. Ja sam njega izazvao.

— Pa ti si krvav, zaboga!

— A ti si mislio da meni u žilama teče voda? Ali meni je ovo puštanje krvi čak i korisno. Zar nije tako, doktore? Pomozite mi da sednem na kola i nemojte se predavati melanholiji. Sutra ću biti zdrav. Eto tako, odlično. Teraj, kočijašu!

Nikola Petrović pođe za kolima; Bazarov ostade pozadi...

— Moram vas zamoliti da se zauzmete oko brata, — reče mu Nikola Petrović, — dok nam iz varoši ne dovedu drugog lekara.

Bazarov se ćuteći pokloni.

Jedan sat posle, Pavle Petrović je ležao u postelji s vešto previjenom nogom. Cela kuća se uzbuni: Fenjičku pripade muka. Nikola Petrović je krišom kršio ruke, a Pavle Petrović se smejao, šalio, naročito s Bazarovom; obukao finu batistenu košulju, kicošku jutarnju dolamicu i fes, nije dao da se spuštaju store na prozorima, pa se šaljivo žalio što se mora uzdržavati od hrane.

Pred noć ipak dobi vatru; glava ga zabole. Pojavi se doktor iz varoši. (Nikola Petrović nije poslušao brata, pa i sam Bazarov to nije želeo; on je ceo dan sedeo u svojoj sobi, sav žut i zlovoljan, i samo je za najkraće vreme svraćao kod bolesnika; dva-triput se sreo sa Fenjičkom, ali ona je prestravljena bežala od njega). Novi doktor preporuči osvežavajuća pića, a inače potvrdi Bazarovljevo mišljenje da ne treba očekivati nikakvu opasnost. Nikola Petrović mu je rekao da se njegov brat sam ranio zbog neopreznosti, na šta je doktor odgovorio sa „hm!” — ali, dobivši odmah u ruku 25 rubalja u srebru, reče:

— Ta šta kažete! To se doista često dešava.

Niko u kući nije legao niti se skidao. Nikola Petrović je svaki čas ulazio na prstima kod brata, i na prstima izlazio od. njega: ovaj je gubio svest, ječao, govorio mu francuski: „couchez-vous”[13] — i molio da mu dadu da pije. Nikola Petrović jedared natera Fenjičku da mu da čašu limunade; Pavle Petrović pogleda u nju netremice, na popi čašu do dna. Pred zoru se vatra malko poveća, pojavi se lako bunilo. Pavle Petrović je prvo izgovarao reči bez veze; zatim najedared otvori oči, pa videvši pored svoje postelje brata kako se zabrinuto nagao nad njim, reče:

— Zar nije istina, Nikola, da Fenjička ima nešto zajedničko s Neli?

— S kakvom Neli, Paša?

— Kako to pitaš? S kneginjom R... Naročito u gornjem delu lica. C'est de la même famille.[14]

Nikola Petrović ništa ne odgovori, nego se u sebi zadivi koliko su u čoveku živa stara osećanja.

— „Gle kad je izbilo”, pomisli on.

— Ah, kako volim to pusto stvorenje! — jeknu Pavle Petrović, zabacujući setno ruke za glavu. — Neću dopustiti da se nekakav bezobraznik usudi dotaći se... — mrmljao je on nekoliko trenutaka posle toga.

Nikola Petrović samo uzdahnu; nije ni sanjao na koga se odnose te reči.

Bazarov se pojavi kod njega sutradan oko osam sati. On se već bio spakovao i pustio na slobodu sve svoje žabe, insekte i ptice.

— Vi ste došli da se oprostite sa mnom, — reče Nikola Petrović, ustajući mu u susret.

— Da, molim.

— Ja vas razumem i potpuno vam odobravam. Moj jadni brat, naravno, kriv je: zato je i kažnjen. On mi je sam rekao da vas je doveo u nemogućnost da drukčije radite. Verujem da niste mogli otkloniti taj dvoboj, koji... se donekle objašnjava samo stalnim antagonizmom vaših uzajamnih pogleda. (Nikola Petrović se brkao u rečima). Moj brat je čovek staroga kova, prgav i tvrdoglav... Hvala Bogu što se i tako svršilo. Preduzeo sam sve potrebne mere da se ne raščuje.

— Ostavljam vam svoju adresu za slučaj ako se desi štogod, — primeti Bazarov nemarno.

— Nadam se da se neće ništa desiti, Evgenije Vasiljeviću... Meni je vrlo žao što je vaše bavljenje u mojoj kući dobilo tako... takav kraj. Meni je to tim žalije što Arkadije...

— Ja ću se možda videti s njim, — odgovori Bazarov, kod koga su svakojaka „objašnjenja” i „izjave” stalno izazivali nervozu; — u protivnom slučaju molim vas da ga pozdravite i da primite izraz moga žaljenja.

— I ja molim... — odgovori Nikola Petrović, poklonivši se. Ali Bazarov ne dočeka kraj njegove rečenice i izađe.

Doznavši da Bazarov putuje, Pavle Petrović zaželi da ga vidi i steže mu ruku. Ali Bazarov i tu ostade hladan kao led; on je razumeo da je Pavle Petrović hteo da se pokaže velikodušan prema njemu. S Fenjičkom mu nije pošlo za rukom da se pozdravi: samo se pogledao s njom s prozora. Njeno lice mu se učini tužno. „Propašće, bogami”, reče on samom sebi... „Ta iskobeljaće se nekako!” — Zato se Petar toliko raznežio da mu je plakao na ramenu, dok ga Bazarov nije rashladio pitanjem: „da nisu njegove oči na mokrom mestu?” A Dunjaša je morala pobeći u šumu, da bi sakrila svoje uzbuđenje. Vinovnik svih tih jada pope se na kola, zapali cigaru, i kad se na četvrtoj vrsti, na savijutku puta, poslednji put pojavi pred njegovim očima majur Kirsanovih otegnut u jednoj liniji sa svojom gospodskom kućom, on samo otpljunu, i promrmlja: „prokleti gospodičići” pa se bolje umota u šinjel.

Pavlu Petroviću je ubrzo bilo bolje, ali je morao odležati u krevetu nedelju dana. Podnosio je svoje sužanjstvo, kako je on govorio, dosta strpljivo, samo je mnogo petljao s toaletom i neprestano je naređivao da se prska kolonjskom vodom. Nikola Petrović mu je čitao listove; Fenjička ga je kao i ranije služila, donosila mu buljon, limunadu, rovita jaja, čaj; ali ju je potajni strah obuzimao kad god bi ušla u njegovu sobu. Neočekivani postupak Pavla Petrovića zaplašio je sve ljude u kući, a nju najviše; samo se Prokofić nije zbunio i pričao je da su se i u njegovo vreme gospoda tukla, „samo plemenita gospoda među sobom, a onake protuve oni bi naredili da se zbog drskosti šibaju u konjušnici.”

Savest skoro i nije prekorevala Fenjičku, ali misao o pravom uzroku svađe mučila ju je s vremena na vreme; pa i Pavle Petrović ju je gledao tako čudno... tako da je, čak i kad bi mu bila okrenuta leđima, osećala na sebi njegov pogled. Ona je smršala zbog neprestane unutarnje uzrujanosti i postala je, kao što to obično biva, još ljupkija.

Jedared — bilo je to izjutra — Pavle Petrović se dobro osećao, pa je prešao s postelje na divan, a Nikola Petrović, raspitavši se o njegovom zdravlju, bio se udaljio na gumno. Fenjička je donela šolju

čaja, pa metnuvši je na stočić, htede da se udalji. Pavle Petrović je zadrža.

— Kuda vi tako žurite, Feodosija Nikolajevna, — poče on, — zar imate posla?

— Nemam... Moram samo sipati čaj.

— To će Dunjaša i bez vas učiniti; posedite malo s bolesnikom. Zbilja, potrebno mi je da govorim s vama.

Fenjička sede ćuteći na ivicu fotelje.

— Slušajte, — reče Pavle Petrović, pa poče upredati svoje brkove: — odavno sam hteo da vas pitam: vi kao da me se bojite?

— Ja, velite?...

— Da, vi. Vi u mene nikad ne gledate, kao da vam savest nije čista.

Fenjička pocrvene, ali pogleda u Pavla Petrovića. On joj se učini nekako čudan, i srce u njoj tiho zadrhta.

— U vas je valjda savest čista? — upita je on.

— A zbog čega ne bi bila čista? — šapnu ona.

— Malo li zbog čega! Uostalom, kome ste mogli skriviti? Meni? To je neverovatno. Drugim licima ovde u kući? To je takođe isto tako nemoguća stvar. Sem ako niste bratu? Ali vi njega volite?

— Volim.

— Svom dušom, svim srcem?

— Ja Nikolu Petrovića volim svim srcem.

— Odista? Pogledajte u mene Fenjička (on je prvi put tako nazva...). Vi znate da je veliki greh lagati!

— Ja ne lažem, Pavle Petroviću. Kad ne bih volela Nikolu Petrovića, posle toga ne bi trebalo ni da živim.

— I ni s kim ga nećete promeniti?

— S kim bi ga mogla promeniti?

— Malo li s kim! Pa eto, recimo s onim gospodinom što je odavde otputovao.

Fenjička ustade.

— Gospode Bože moj, zašto me mučite, Pavle Petroviću? Šta sam vam učinila? Kako možete tako govoriti?...

— Fenjička, — reče Pavle Petrović tužnim glasom. — Pa ja sam video...

— Šta ste videli, molim?

— Pa tamo... u hladnjaku.

Fenjička sva pocrvene do kose i do ušiju.

— A šta sam ja tu skrivila? — izgovori ona s mukom.

Pavle Petrović se podiže.

— Niste skrivili? Niste? Ni malo?

— Ja na svetu volim samo Nikolu Petrovića i celog života ću ga voleti! — reče Fenjička s iznenadnom snagom, dok joj je jecanje nadimalo grlo; — a što ste vi videli, ja ću i na strašnom sudu reći da tu moje krivice nema niti je bilo, i bolje mi je da sad odmah umrem, kad me mogu sumnjnčiti da sam svom dobrotvoru, Nikoli Petroviću...

Ali tu je izdade glas, i u isto vreme oseti da joj je Pavle Pstrović uzeo i stisnuo ruku... Ona ga pogleda, pa se takoreći okameni. On postade još bleđi nego pre; oči su mu se blistale, i, što je najčudnije, jedna suza mu se kotrljala niz obraz.

— Fenjička! — reče on nekim čudnim šapatom: — volite, volite moga brata! On je tako dobar čovek! Nemojte ga izneveriti ni za koga na svetu, ne slušajte ničije reči! Pomislite šta može biti strašnije nego voleti, a ne biti voljen! Ne ostavljajte nikad moga jadnog Nikolu!

Oči se u Fenjičke osušiše i strah je prođe — toliko je bilo veliko njeno čuđenje. Ali šta je bilo s njom kada je Pavle Petrović, glavom Pavle Petrović, pritisnuo njenu ruku na svoje usne, pa se tako nagao nad njom, ne ljubeći je, već samo pokašto uzdišući grčevito...

„Bože”, pomisli ona: „da nije dobio nastup?..

A u tom trenutku ceo njegov propali život treperio je u njemu.

Stepenice zaškripaše pod brzim koracima... On je odgurnu od sebe, pa zabaci glavu unazad na jastuk. Vrata se otvoriše, — i uđe Nikola Petrović, veseo, svež, rumen. Mića, tako isto svež i rumen kao i otac, koprcao se samo u košuljici na njegovim grudima, zakačujući se golim nožicama o velika dugmeta njegovog seljačkog kaputa.

Fenjička odmah polete k njemu, pa, obgrlivši rukama i njega i sina, obori glavu na njegovo rame. Nikola Petrović se začudi: Fenjička, stidljiva i skromna, nikad se s njim nije umiljavala u prisustvu trećeg lica.

— Šta je s tobom? — reče on, pa pogledavši u brata predade joj Miću. — Nije ti gore? — upita on, prilazeći Pavlu Petroviću.

Ovaj zagnjuri lice u batistenu maramicu. — Ne... tako... ništa... Naprotiv, mnogo mi je bolje.

— Ti si se badava žurio da pređeš na divan. Kuda ćeš ti? — dodade Nikola Petrović, okrećući se Fenjički; ali ona je već bila zalupila za sobom vrata. — Ja ti bio doneo da pokažem svoga junaka; poželeo je svoga čiku. Zašto ga je ona to odnela? Ama šta je to? Da se nije desilo što tu među vama, šta li?

— Brate! — reče Pavle Petrović svečano: — daj mi reč da ćeš ispuniti jednu moju molbu.

— Kakvu molbu? Govori.

— Ona je vrlo važna; od nje, po mome shvatanju, zavisi sva sreća tvoga života. Ja sam za sve ovo vreme mnogo razmišljao o tome što sad hoću da ti kažem... Brate, izvrši svoju dužnost, dužnost časnog i plemenitog čoveka, prekini sablazan i rđav primer koji daješ, ti, najbolji čovek!

— Šta hoćeš da kažeš tim, Pavle?

— Ženi se Fenjičkom... Ona te voli; ona je mati tvoga sina.

Nikola Petrović otstupi jedan korak, pa pljesnu rukama.

— Ti to veliš, Pavle? ti, koga sam smatrao za najnepomirljivijeg protivnika takvih brakova? Ti to veliš! Ali, zar ti ne znaš da jedino iz poštovanja prema tebi nisam izvršio to što ti tako tačno nazva mojom dužnošću!

— Nije trebalo da me poštuješ u toj stvari, — odgavori Pavle Petrović s tužnim osmehom. — Ja počinjem misliti da je Bazarov imao pravo kad mi je prebacivao aristokratizam. — Ne, mili brate, dokle ćemo se izmotavati i misliti o svetu: mi smo već stari ljudi i mirni; vreme je da se manemo svake taštine. Upravo kao što ti kažeš, da vršimo svoju dužnost; i da vidiš, još ćemo dobiti i sreću prida.

Nikola Petrović stade grliti svoga brata.

— Ti si mi na kraju krajeva otvorio oči, — uzviknu on. — Nisam ja badava uvek tvrdio da si ti najbolji, najpametniji čovek na svetu; a sad vidim da si isto tako razborit kao i velikodušan.

— Lakše, lakše, — prekide ga Pavle Petrović. — Nemoj da povrediš nogu svoga razboritog brata, koji se u svojih pedeset

godina tuče u dvoboju kao praporščik.[15] Dakle, ta je stvar svršena: Fenjička će biti moja... belle-soeur.

— Dragi moj Pavle! Ali šta će reći Arkadije?

— Arkadije? On će likovati, zaboga! Brak nije po njegovim principima, zato će kod njega biti polaskano osećanje jednakosti. A i zbilja, kakve su to kaste au dix-neuvième siècle?“[16]

— Ah, Pavle, Pavle! Daj da te još jednom poljubim. Ne boj se, ja ću pažljivo.

Braća se zagrliše.

— Kako misliš, da li da joj kažeš svoju nameru sad odmah? — upita Pavle Petrović.

— Zašto da žurim? — odgovori Nikola Petrović. — Zar ste imali o tome razgovor?

— Da li smo imali razgovor? Quelle idée![17]

— Pa lepo. Pre svega gledaj da ozdraviš, a to neće pobeći od nas, treba dobro promisliti, dobro uzeti sve u obzir...

— A ti si se rešio?

— Naravno da sam se rešio, i od srca ti hvala. Sad te ostavljam; svako uzbuđenje ti škodi... ali još ćemo porazgovarati o tome. Spavaj, dragi moj, i neka ti Bog da zdravlja!

„Zašto mi on toliko zahvaljuje?” — pomisli Pavle Petrović ostavši sam. — „Kao da to nije od njega zavisilo! A ja ću, čim se on venča, otputovati kudgod podalje, u Drezdu ili Florenciju, pa ću tamo živeti dok ne crknem”. Pavle Petrović pokvasi čelo kolonjskom vodom, pa zatvori oči. Osvetljena jakom dnevnom svetlošću, njegova lepa omršala glava ležala je na belom jastuku kao glava nekog mrtvaca... Pa on je i bio mrtvac.

XXV

U Nikoljskom, u parku, u hladu visokog jasena, sedeli su na drvenoj klupi Kaća i Arkadije; na zemlji pored njih se namestila Fifi, davši svome dugačkom telu onu lepu krivinu koja se kod lovaca zove „zečje ležanje”. I Arkadije i Kaća su ćutali; on je držao u rukama poluotvorenu knjigu, a ona je uzimala iz korpe preostale mrve belog hleba i bacala ih maloj porodici vrabaca, koji su sa svojom plašljivom drskošću skakali i cirikali kod samih njenih nogu. Slab vetar, probijajući se kroz jasenovo lišće, tiho je kretao tamo-amo, i po tamnoj stazi i po žutim leđima Fifi, bledozlatne pege svetlosti; ujednačena senka je pokrivala Arkadija i Kaću; samo pokašto bi na njegovoj kosi blesnula sjajna pruga. Oni su oboje ćutali; ali baš u tome kako su ćutali, kako su sedeli jedno pored drugog, pokazivalo se poverljivo zbližavanje: svako od njih kao da nije ni mislilo o svome susedu, a potajno se radovalo njegovoj blizini. I lica su im se bila promenila otkako smo ih videli poslednji put: Arkadije je izgledao mirniji, Kaća živahnija, smelija.

— Zar ne nalazite, — poče Arkadije, — da je jasen ruski vrlo dobro nazvan: ni jedno drvo tako lako i jasno ne prodire kroz vazduh kao on.

Kaća podiže oči u vis i reče: „da”, a Arkadije pomisli: „eto ova me ne prekoreva što se lepo izražavam.”

— Ja ne volim Hajnea, — progovori Kaća, pokazujući očima na knjigu koju je Arkadije držao u rukama, — ni kad se smeje, ni kad plače; volim ga kad je zamišljen i tužan.

— A meni se dopada kad se smeje.

— To su kod vas još stari tragovi vašeg satiričnog pravca... (Stari tragovi! — pomisli Arkadije; — kad bi Bazarov to čuo!). Pričekajte, mi ćemo vas preobraziti.

— Ko ćhe me preobraziti? Vi?

— Ko? — sestra; Profirije Platonović, s kojim se više ne svađate, tetka, koju ste prekjuče pratili u crkvu.

— Pa nisam mogao odreći! A što se tiče Ane Sergejevne, i ona se, kao što se sećate, u mnogome koječemu slagala s Evgenijem.

— Sestra je tada bila pod njegovim uticajem, isto kao i vi.

— Kao i ja! Zar vi primećujete da sam se već oslobodio njegovog uticaja?

Kaća malo poćuta.

— Ja znam, — nastavi Arkadije, — on vam se nikad nije sviđao.

— Ja ne mogu suditi o njemu.

— Znate li šta, Katarina Sergejevna? Kad god čujem taj odgovor, ja mu ne verujem... Nema takvog čoveka o kome svaki od nas ne bi mogao imati svoj sud! To je prosto izgovor.

— Pa dobro, onda vam kažem da on... ne da mi se ne sviđa, već osećam i da je on meni tuđ, i da sam ja njemu tuđa... Pa i vi ste mu tuđi.

— A po čemu to mislite.

— Kako da vam kažem... On je divlji, a ja i vi smo pitomi.

— Zar sam i ja pitom?

Kaća klimnu potvrdno glavom.

Arkadije se počeša iza uha.

— Slušajte, Katarina Sergejevna: pa to je u stvari uvredljivo.

— A zar ste vi hteli da budete divlji?

— Divlji ne, ali jak, energičan.

— To se ne može želeti... Eto vaš prijatelj to ne želi, a ima u sebi.

— Hm! Dakle vi mislite da je on imao veliki uticaj na Anu Sergejevnu?

— Da. Ali nad njom niko ne može dugo imati uticaja, — dodade Kaća poluglasno.

— Po čemu vi tako mislite?

— Ona je tako ponosita... nisam to htela reći... ona mnogo ceni svoju nezavisnost.

— A ko je ne ceni? — upita Arkadije, a u sebi pomisli: „na što mu ona?” „Na što ona?” — sinu i Kaći u glavi. Mladim ljudima koji se često i prijateljski sastaju neprestano dolaze napamet iste misli.

— Priznajte da je se malko bojite.

— Koga?

— Nje, — ponovi Arkadije značajno.

— A vi? — sad njega upita Kaća.

— I ja; pazite, ja sam rekao: i ja.

Kaća mu popreti prstom.

— To mene čudi, — poče ona: — nikad sestra nije bila tako raspoložena prema vama kao baš sad; daleko bolje nego kad ste prvi put dolazili.

— Ta šta kažete!

— A zar vi to niste opazili? Vi se tome ne radujete?

Arkadije se zamisli.

— Čim sam mogao zaslužiti naklonost Ane Sergejevne? Da nisam tim što sam joj doneo pisma vaše mame?

— I tim, a ima i drugih razloga, koje vam neću reći.

— A zašto nećete?

— Neću da vam kažem.

— O, ja znam: vi ste vrlo tvrdoglavi.

— Jesam tvrdoglava.

— I pronicljiva.

Kaća pogleda iskosa u Arkadija.

— Možda vas to ljuti? O čemu to mislite?

— Mislim o tome otkud vam ta pronicljivost koju zaista imate. Vi ste tako plašljivi, nepoverljivi; svakoga se tuđite...

— Mnogo sam živela sama; tako čovek i nehotise počinje razmišljati. Ali zar se ja tuđim od svakoga?

Arkadije baci zahvalan pogled na Kaću.

— Sve je to lepo i krasno, — nastavi on; — ali ljudi u vašem položaju, hoću reći s vašim imanjem, retko imaju taj dar; do njih, kao do careva, istini je teško dopreti.

— Pa ja nisam bogata.

Arkadije se začudi i odmah ne shvati Kaću. „Pa zaista, celo imanje je sestrino!” sinu mu u glavi; ta mu misao nije bila neprijatna.

— Kako ste vi to lepo kazali! — reče on.

— A što?

— Rekli ste lepo; prosto, ne stideći se i ne cifrajući se. Zbilja: ja zamišljam da u osećanju čoveka koji zna i kaže da je siromašan, mora biti nešto naročito, neko razmetanje svoje vrste.

— Ja ništa od toga nisam iskusila, sestrinom milošću; pomenula sam svoje imovno stanje zato što je došlo uz reč.

— Tako; ali priznajte da i vi imate delić one razmetljivosti o kojoj sam maločas govorio.

— Naprimer?

— Eto naprimer, da li bi ste, — izvinite me zbog moga pitanja, — pošli za bogatog čoveka?

— Kad bi ga mnogo volela... Ne, čini mi se, ni tada ne bih pošla.

— A! Eto vidite! — uzviknu Arkadije, pa poćutavši malo dodade: — a zašto ne biste pošli za njega?

— Zato što se i u pesmi peva o mužu neprilici.

— Vi, može biti, hoćete da gospodarite, ili...

— O, ne! Našto to? Naprotiv, ja sam gotova pokoravati se; samo je nejednakost teška. A ja razumem da čovek sebe ceni i da se pokorava; to je cpeha; ali potčinjen život... Ne, dosta je i ovako.

— Dosta je i ovako — ponovi za Kaćom Arkadije. — Da, da, — nastavi on, — vi niste uzalud iste krvi s Anom Sergejevnom; i vi ste samostalni kao i ona; ali ste potuljeniji. Uveren sam da nipošto ne biste prvi iskazali svoje osećanje, pa ma koliko ono bilo jako i sveto...

— Nego kako drukčije? — upita Kaća.

— Vi ste podjednako pametne; vi imate isto toliko, ako ne i više, karaktera, kao i ona...

— Nemojte me upoređivati sa sestrom, molim vas, — brzo ga prekide Kaća; — to je za mene i suviše nepovoljno. Vi kao da ste zaboravili da je moja sestra i lepotica i pametna žena... i naročito vi, Arkadije Nikolajeviću, ne bi trebalo da govorite takve reči, pa još tako ozbiljna lica.

— Šta to znači: naročito vi, — i po čemu zaključujete da se šalim.

— Naravno, vi se šalite.

— Mislite?

— A šta ćemo ako sam ja uveren u to što govorim? Ako nalazim da se nisam dovoljno snažno izrazio.

— Ja vas ne razumem.

— Zbilja? E sad vidim: zaista sam i suviše hvalio vašu pronicljivost.

— Kako?

Arkadije ništa ne odgovori i okrete se, a Kaća potraži u kotarici još nekoliko mrva i poče ih bacati vrapcima; ali je zamah njene ruke bio odveć snažan, tako da su oni odleteli, ne uspevši pokupiti mrve.

— Katarina Sergejevna! — otpoče najedared Arkadije: — vama je to, verovatno, svejedno; ali znajte da vas ne bih promenio ne samo s vašom sestrom, već ni s kim na svetu.

On ustade i brzo se udalji, kao da se uplašio reči koje su mu se omakle s jezika.

A Kaća spusti obe ruke zajedno s kotaricom na kolena, pa je nagnute glave dugo gledala za Arkadijem. Rumenilo se polako i jedva primetno pojavljivalo na njenim obrazima; ali joj se usne nisu smešile, a tamne oči su pokazivale nedoumicu i neko drugo, još bezimeno osećanje.

— Ti si sama? — začu se pored nje glas Ane Sergejevne. — Čini mi se da si otišla u park s Arkadijem.

Kaća lagano prenese svoje oči na sestru (elegantno, čak kicoški obučena, ona je stajala na stazi i vrhom otvorenog suncobrana dirkala Fifine uši), — pa polako reče:

— Sama sam.

— Ja to vidim, — odgovori ova smejući se: — on je, znači, otišao u svoju sobu.

— Da.

— Zajedno ste čitali?

— Da.

Ana Sergejevna uze Kaću za bradu pa joj podiže lice.

— Nadam se da se niste posvađali?

— Nismo, — reče Kaća, pa tiho ukloni sestrinu ruku.

— Kako ti svečano odgovaraš! Mislila sam da ću ga naći ovde i ponuditi ga da ide sa mnom u šetnju. Sam me neprestano moli za to. Tebi su iz varoši doneli cipele, idi probaj ih: još juče sam primetila da su ti stare sasvim iznošene. Uopšte, ti se nedovoljno tim zanimaš, a još imaš tako divne nožice! I ruke su ti lepe... samo su velike; pa zato moraš hvatati na nožice. Ali mi nikako nisi koketa.

Ana Sergejevna ode dalje stazom, šušteći lako svojom lepom haljinom; Kaća ustade sa klupe, pa uzevši i Hajnea, ode takođe — samo ne da proba cipele.

„Divne nožice”, mišljaše ona, penjući se lagano i lako po usijanim kamenim stepenicama terase: — „divne nožice, velite vi... E pa on će klečati pred njima”.

Ali je odmah bi stid, pa brzo otrča gore.

Arkadije pođe hodnikom u svoju sobu; dvorecki ga stiže i reče mu da kod njega sedi gospodin Bazarov.

— Evgenije! — promrmlja Arkadije skoro uplašeno: — Je li odavno stigao?

— Ovaj čas su doputovali i naredili su da ih ne prijavljujem Ani Sergejevnoj, već su naredili da ga pravo k vama dovedem.

„Da se nije kakva nesreća desila kod kuće?” pomisli Arkadije, na ustrčavši žurno uz stepenice, naglo otvori vrata. Izgled Bazarova odmah ga umiri, iako bi iskusnije oko verovatno našlo u energičnoj kao i pre, ali oslabeloj figuri neočekivanog gosta znake unutrašnjeg uzbuđenja. S prašnjivim šinjelom. na ramenima, s kačketom na glavi, sedeo je on na prozoru; ne diže se kad mu Arkadije pade na vrat s bučnim usklicima.

— Gle kako neočekivano! Otkud ti! — ponavljao je on, muvajući se no sobi, kao čovek koji i sam zamišlja i želi pokazati da se raduje. — Kod nas je valjda kod kuće sve dobro, svi su zdravi, zar ne?

— Sve je kod vas dobro, ali nisu svi zdravi, — reče Bazarov. — A ti ne trtljaj, već naredi da mi donesu kvasa, sedi i slušaj što ću ti reći u malo, ali nadam se, dovoljno jakih reči.

Arkadije se utiša, a Bazarov mu ispriča o svome dvoboju s Pavlom Petrovićem. Arkadije se jako začudi, čak se i ožalosti; ali ne nađe za potrebno da to kaže; samo upita, da li zbilja nije opasna rana njegovog čike, pa dobivši odgovor da je vrlo interesantna, samo ne u medicinskom pogledu, — usiljeno se osmehnu, a u srcu mu dođe teško i kao zastide se. Bazarov kao da ga razumede.

— Da; brate, — reče on; — eto šta znači živeti s feudalcnma. I sam ćeš postati feudalac i učestvovati u viteškim turnirima. I tako sam ti pošao „ocevima”, — tako je završio Bazarov, — pa sam usput svratio ovamo... da sve to javim, rekao bih kad ne bih smatrao beskorisnu laž za glupost. Ne svratio sam ovamo — đavo bi ga znao zašto. Vidiš li, čoveku je ponekad korisno da se uhvati za perčin pa da samog sebe iščupa kao rotkvu iz leje: to sam ja izvršio onomadne... Ali sam zaželeo da još jednom pogledam na ono s čim sam se rastao, na onu leju na kojoj sam sedeo.

— Nadam se da se te reči ne odnose na mene — odgovori Arkadije uzrujano; — nadam se da se nećeš rastati sa mnom.

Bazarov ga pogleda netremice, skoro prodorno.

— Kao da će te toliko ogorčiti? Čini mi se da si se t i već rastao sa mnom. Ti si tako svež i čist... mora biti da ti poslovi s Anom

Sergejevnom idu odlično.

— Kakvi moji poslovi s Anom Sergejevnom?

— Pa zar ti nisi zbog nje došao ovamo iz varoši, ptičice? Zbilja, kako tamo rade nedeljne škole? Zar ti nisi zaljubljen u nju? Ili ti je već nastupilo vreme da se praviš skroman?

— Evgenije, ti znaš da sam uvek bio iskren prema tebi; mogu te uveriti, tako mi Boga, da se varaš.

— Hm! Nova reč, — primeti Bazarov poluglasno. — Ali ti nemaš za što da se ljutiš, jer je to meni potpuno svejedno. Romantičar bi rekao: osećam da se naši putevi počinju razilaziti, a ja prosto kažem, da smo jedan drugom dosadili.

— Evgenije...

— Dragi moj, to ništa ne mari; zar malo šta na svetu ne dosadi čoveku! A sad se mislim, da li da se oprostimo? Otkako sam ovde, osećam se ne može biti gore, kao da sam se načitao Gogoljevih pisama kaluškoj gubernatorki. Nego zbilja, ja nisam rekao da se ispregnu konji.

— Zaboga, to je nemoguće!

— A zašto?

— Ne velim za sebe; ali to će biti u najvećoj meri neuljudno prema Ani Sergejevnoj, koja će svakako želeti da te vidi.

— E, u tome se varaš.

— A ja sam, naprotiv, uveren da sam u pravu, — odgovori Arkadije. — I šta se tu praviš? Kad smo već na to došli, zar nisi i ti zbog nje došao ovamo?

— To je možda i tačno, ali se ipak varaš.

Ali je Arkadije imao pravo. Ana Sergejevna je zaželela da se vidi s Bazarovom, pa ga je pozvala k sebi po dvoreckom. Bazarov se preobuče, pre nego pođe k njoj: pokazalo se da je bio spakovao svoje novo odelo, tako da mu bude pri ruci.

Odincova ga primi ne u onoj sobi gde joj je onako neočekivano izjavio ljubav, već u salonu. Ona mu ljubazno pruži vrhove prstiju, ali joj je lice pokazivalo nehotično usiljavanje.

— Ana Sergejevna, — požuri se da kaže Bazarov, — pre svega moram vas umiriti. Pred vama je smrtan čovek, koji je odavno došao k sebi, pa se nada da su i drugi zaboravili njegovu glupost. Ja putujem na dugo, pa ćete priznati, da, iako nisam osetljivo stvorenje,

ipak bi mi bilo teško odneti sa sobom. misao da me se sećate s gađenjem.

Ana Sergejevna uzdahnu duboko, kao čovek koji tek što se popeo na visoko brdo, i lice joj se osmehnu i ožive. Ona ponovo pruži ruku Bazarovu i odgovori na njegov stisak.

— Ko staro pomene, oko mu ispalo, — reče ona: — tim pre što sam, ako ćemo po savesti, i ja onda zgrešila, ako ne koketovanjem, onda nečim drugim. Jednom rečju: budimo prijatelji kao i pre. Ono je bio san, zar nije tako? A ko se snova seća?

— Ko ih se seća? A pored toga ljubav... ta to je izveštačeno osećanje.

— Zbilja? Meni je vrlo prijatno da to čujem.

Tako se izražavala Ana Sergejevna, i tako se izražavao Bazarov; oni su obadvoje mislili da govore istinu. Da li je bila istina, potpuna istina u njihovim rečima? Oni sami nisu to znali, a pisac još manje zna. Ali se među njima zapodeo takav razgovor kao da su se potpuno poverili jedno drugom.

Ana Sergejevna pored ostalog upita Bazarova šta je radio kod Kirsanovih. On joj umalo ne ispriča o svom dvoboju s Pavlom Petrovićem, ali se uzdrža, setivši se da bi ona mogla pomisliti kao da se on pravi interesantan, pa joj odgovori da je za sve to vreme radio.

— A ja sam, — reče Ana Sergejevna, — ispočetka patila od hipohondrije, Bog bi ga znao zašto, čak sam se spremala da idem u inostranstvo, zamislite!... Posle me je to prošlo, vaš prijatelj Arkadije Nikolajević je došao, i ja sam opet ušla u svoj kolosek, u svoju pravu ulogu.

— U kakvu to ulogu, ako smem znati?

— Ulogu tetke, nastavnice, matere, zovite to kako hoćete. A znate li da pre nisam dobro razumevala vaše prisno prijateljstvo s Arkadijem Nikolajevićem; on mi se činio prilično beznačajnim. Ali sad sam ga bolje poznala, pa sam se uverila da je on pametan... A što je glavno, on je mlad, mlad... a ne kao ja i vi, Evgenije Vasiljeviću.

— Da li se još uvek snebiva u vašem prisustvu? — upita Bazarov.

— A zar je... — poče Ana Sergejevna, pa promislivši se malo, dodade: — sad je postao poverljiviji, razgovara sa mnom. Pre me se

klonio. Uostalom, nisam ni ja tražila njegovo društvo. On i Kaća su veliki prijatelji.

Bazarov se ljutnu. „Žena ne može a da ne bude lukava”, — pomisli on.

— Kažete da vas se klonio, — reče on s hladnim osmehom: — ali za vas, verovatno, nije ostala tajna da je on u vas bio zaljubljen?

— Kako? I on? — omače se Ani Sergejevnoj.

— I on, — ponovi Bazarov sa smernim pogledom. — Zar vi to niste znali, pa sam vam ja javio novost?

Ana Sergejevna obori oči.

— Vi se varate, Evgenije Vasiljeviću.

— Ne mislim. Ali može biti da nije trebalo da to spominjem. „A ti ubuduće ne uvijaj”, — dodade on u sebi.

— Zašto da ne spominjete? Ali ja mislim da vi i u tome pridajete odveć veliko značenje trenutnom utisku. Ja počinjem sumnjati da volite preterivati.

— Bolje je da ne govorimo o tome, Ana Sergejevna.

— Zašto da ne? — odvrati ona, pa sama skrete razgovor drugim pravcem. Njoj je ipak nezgodno bilo s Bazarovom, ma da je i njemu rekla i samu sebe uveravala da je sve zaboravljeno. Izmenjujući s njim najprostije reči, čak šaleći se s njim, osećala je kao malu plašnju. Tako i ljudi na morskom parobroda razgovaraju i bezbrižno se smeju, ni uzmi ni ostavi, kao na kopnu; ali neka se desi najmanje zadržavanje, neka se pojavi najmanji znak čega neobičnog, odmah se na svima licima pojavi izraz naročitog straha, koji pokazuje da su oni stalno svesni stalne opasnosti.

Razgovor Ane Sergejevne s Bazarovom nije dugo trajao. Ona se poče zadubljivati u misli, odgovarati rasejano, pa mu najzad predloži da pređu u salu, gde nađoše kneginjicu i Kaću. „A gde je Arkadije Nikolajević?” upita domaćica, pa doznavši da se nije pojavljivao više od jednog sata, posla po njega. Njega brzo nisu našli: bio se zavukao u najzabačeniji deo parka, pa je sedeo zadubljen u misli, naslonivši glavu na skrštene ruke. One su bile duboke i važne, te misli, ali ne tužne. On je znao da Ana Sergejevna sedi nasamo s Bazarovom i nije osećao ljubomoru kao ranije, naprotiv, lice mu se tiho sijalo; izgledalo je i kao da se čudi nečemu, i kao da se raduje i odlučuje na nešto.

XXVI

Pokojni Odincov nije voleo novine, ali je dopušto „malu igru oplemenjenog ukusa”, pa je zbog toga sagradio u svome parku, između staklene bašte i jezera, zgradu nalik na grčki portik od ruske ciglje. Na zadnjem slepom zidu toga portika, ili galerije, bilo je izrađeno šest niša za statue, koje se Odincov spremao da naruči iz inostranstva. Te statue su trebale da pretstavljaju: Usamljenost, Ćutanje, Razmišljanje, Melanholiju, Stidljivost i Osećajnost. Jednu od njih, boginju Ćutanja, s prstom na usnama, bili su doneli i namestili, ali su joj istoga dana deca spahiske posluge odbila nos i, ma da se susedni zidar primao da joj nalepi nos „dva put bolji nego što je bio”, ipak je Odincov naredio da se ukloni, i ona se našla u uglu šupe za vršidbu, gde je stajala dugo godina, izazivajući sujeverni strah kod seoskih žena. Prednja strana portika odavno je zarasla u gusto žbunje: samo su se kapiteli kolona pomaljali iz gustog zelenila. U samom portiku, čak i u podne, bila je hladovina. Ana Sergejevna nije volela posećivati to mesto otkako je tamo videla smuka; ali je Kaća često dolazila da sedi na kamenoj klupi, koja je bila nameštena ispod jedne niše. Okružena svežinom i hladovinom, ona je čitala, radila ili se predavala onom osećanju potpune tišine koje je verovatno svakome poznato i čija se draž sastoji u jedva svesnom, nemom vrebanju širokog životnog talasa, koji se neprekidno valja i oko nas i u nama samim.

Sutradan no Bazarovljevu dolasku, Kaća je sedela na svojoj omiljenoj klupi, a pored nje je opet sedeo Arkadije. Lice Arkadijevo je sačuvalo jučerašnji izgled, Kaća je izgledala zabrinuta. Odmah posle čaja, njena sestra ju je pozvala u svoj kabinet, na pomilovavši je prethodno, što je sve malko plašilo Kaću, savetovala joj je da bude opreznija u svome ponašanju s Arkadijem, a naročito da se kloni usamljenih razgovora s njim, koje je bajagi primetila i tetka, i cela kuća. Osim toga, još i sinoć Ana Sergejevna nije bila raspoložena; pa i sama Kaća se osećala smućena, kao da se osećala krivom. Popuštajući Arkadijevoj molbi, rekla je samoj sebi da je to poslednji put.

— Katarina Sergejevna, — reče on s nekom stidljivom neusiljenošću, — otkako imam sreću da se bavim s vama u istoj

kući, o mnogim stvarima sam govorio s vama, a međutim ima jedno pitanje za mene vrlo važno koje još nisam dodirnuo. Vi ste rekli juče da su mene ovde preobrazili, — dodade on, i hvatajući i izbegavajući Kaćin upitni pogled upravljen na njega. — Doista, ja sam se u mnogom čemu promenio, i vi to znate bolje nego iko, — vi, kojoj u stvari i dugujem za ovu promenu.

— Ja?... Meni?... — progovori Kaća.

— Ja više nisam onaj ponositi mladić kakav sam došao ovamo, — nastavi Arkadije: — nije mi uzalud prošlo dvadeset tri godine, ja kao i ranije želim da budem koristan, želim da posvetim sve svoje sile istini; ali više ne tražim svoje ideale tamo gde sam ih pre iskao; oni su mi se pojavili... daleko bliže. Dosada nisam shvatao samoga sebe, zadavao sam sebi zadatke koji premašaju moju snagu... Meni su se oči nedavno otvorile, zahvaljujući jednom osećanju... Ja se ne izražavam sasvim jasno, ali se nadam da ćete me razumeti...

Kaća ništa ne odgovori, ali prestade gledati u Arkadija.

— Ja smatram, — poče on ponovo, sad već uzbuđenijim glasom, a zeba je nad njim u brezovom lišću bezbrižno pevala svoju pesmicu: — ja smatram da svaki pošten čovek treba da je potpuno iskren s onim... s onim ljudima koji... jednom rečju, s bliskim mu ljudima, pa zato ja... ja hoću...

Ali tu rečitost izneveri Arkadija; on se zbuni, zape, te morade malko poćutati; Kaća nikako nije podizala očiju. Izgledalo je da ona i ne razume kuda on sve to vodi, pa je nešto očekivala.

— Ja predviđam da ću vas začuditi, — poče Arkadije, prikupivši ponovo snagu: — tim pre što se to osećanje odnosi... unekoliko, upamtite, — na vas. Vi ste me, sećam se, juče prekoreli da nisam ozbiljan, — nastavi Arkadije, s izgledom čoveka koji je ušao u rit, oseća da sa svakim korakom tone sve više i više, pa ipak žuri napred, nadajući se da se što brže iskobelja: — taj prekor se često upućuje... pada... na mlade ljude, čak i kad ga prestaju zasluživati; i kad bih ja imao više pouzdanja u sebe... („Ta pomozi mi, pomozi!” mislio je Arkadije očajno, ali Kaća i dalje nije okretala glave). Kad bih se mogao nadati...

— Kad bih ja mogla biti uverena u to što govorite, — začu se u tom trenutku jasan glas Ane Sergejevne.

Arkadije smesta ućuta, a Kaća poblede. Pored samog žbunja, koje je zaklanjalo portik, vodila je stazica. Ana Sergejevna je išla njom u pratnji Bazarova. Kaća i Arkadije je nisu mogli videti, ali su čuli svaku reč, šuštanje haljine, i samo disanje. Oni načiniše nekoliko koraka, na se zaustaviše pred samim portikom.

— Eto, vidite li, — nastavi Ana Sergejevna, — ja i vi smo se prevarili; mi i jedno i drugo nismo više u prvoj mladosti, naročito ja; mi smo u godinama, umorni; mi smo oboje, — zašto da se ciframo? — pametni: prvo smo zainteresovali jedno drugo, radoznalost je bila izazvana... a posle...

— A posle ja sam načinio ispad, — dočeka Bazarov.

— Vi znate da to nije bio uzrok našeg razmimoilaženja. Ali bilo kako mu drago, nismo osećali potrebu jedno u drugom, eto to je glavno; imali smo odveć mnogo... kako da kažem... jednorodnog. Mi to nismo odmah shvatili. Arkadije, naprotiv...

— Vama on treba? — upita Bazarov.

— Koješta, Evgenije Vasiljeviću. Vi velite da on nije ravnodušan prema meni, pa i meni samoj se uvek činilo da mu se sviđam. Ja znam da bih mu mogla biti tetka, ali neću da krijem od vas da sam počela češće misliti o njemu. U tom mladom i svežem osećanju ima neka draž...

— Reč opčinjenost bi bolje poslužila za takve prilike, — prekide Bazarov; po njegovom mirnom, ali potmulom glasu osećalo se kako mu se kupi žuč. — Arkadije je juče nešto tajio od mene, pa nije govorio ni o vama, ni o vašoj sestri... To je važan simptom. — On je s Kaćom sasvim kao brat, — progovori Ana Sergejevna: — i to mi se kod njega dopada, iako možda ne bi trebalo da dopuštam takvu intimnost među njima.

— To iz vas govori... sestra? — izgovori Bazarov otegnuto.

— Razume, se... ali zašto stojimo? Hajdemo. Kakav čudan razgovor među nama, zar ne? I zar sam mogla očekivati da ću razgovarati s vama? Vi znate da vas se plašim... a u isto vreme vam se poveravam, zato što ste vi u suštini vrlo dobri.

— Na prvom mestu, ja uopšte nisam dobar; a na drugom, izgubio sam svaki značaj za vas, i vi mi velite da sam dobar... To je isto kao da se meće venac od cveća na glavu mrtvaca.

— Evgenije Vasiljeviću, mi nismo vlasni... — poče Ana Sergejevna; ali duhnu vetar, zašušta lišćem i odnese reči.

— Pa vi ste slobodni, — reče Bazarov, poćutavši malo.

Više se ništa nije moglo razumeti; koraci se izgubiše... sve se utiša.

Arkadije se okrete Kaći. Ona je sedela u istom položaju, samo js još niže oborila glavu.

— Katarina Sergejevna, — reče on uzdrhtalim glasom i stisnuvši ruke: — volim vas zauvek i bespovratno, i nikog ne volim osim vas. Hteo sam da vam to kažem, da saznam vaše mišljenje i da zaprosim vašu ruku, zato što nisam bogat, a osećam da sam gotov na sve žrtve... Vi ne odgovarate? Ne verujete mi? Mislite da govorim lakomisleno? Ali setite se ovih poslednjih dana! Zar se niste odavno uverili da je sve drugo — razumejte me — sve, sve drugo odavno iščezlo bez traga? Pogledajte me, recite mi jednu reč... Ja vas volim... volim vas... ta verujte mi!

Kaća pogleda u Arkadija značajnim i vedrim pogledom, pa posle dugog razmišljanja, osmehnuvši se malko, prozbori: — Da.

Arkadije skoči sa klupe. — Da! Vi ste rekli: da, Katarina Sergejevna! Šta znači ta reč? Da li to da vas volim, da mi vi verujete... Ili... ili... ne smem da završim...

— Da, — ponovi Kaća, i toga puta on je razumede. On joj dohvati velike divne ruke, na gubeći dah od ushićenja, pritište ih na svoje srce. Jedva je stajao na nogama i samo je ponavljao: „Kaća, Kaća”... a ona nekako nevino zaplaka, krišom se i sama smejući svojim suzama. Ko nije video takve suze u očima ljubljenog stvorenja, taj još nije iskusio koliko može čovek biti srećan na zemlji, obamirući sav zbog zahvalnosti i stida.

Sutradan, rano ujutru, Ana Sergejevna naredi da se pozove Bazarov u njen kabinet, pa mu s usiljenim smehom pruži savijen list pisaće hartije. To je bilo pismo od Arkadija: on je u njemu prosio ruku njene sestre.

Bazarov letimično pročita pismo, pa se jedva uzdrža da ne pokaže zluradost koja tog trenutka planu u njegovim grudima.

— Eto ti na, — reče on: — a vi ste, čini mi se, još koliko juče držali da on voli Katarinu Sergejevnu bratskom ljubavlju. Pa šta mislite sad činiti?

— Šta mi v i savetujete? — upita Ana Sergejevna, smejući se i dalje.

— Pa ja mislim, — odgovori Bazarov, takođe smejući se, iako mu uopšte nije bilo prijatno niti mu se ikako smejalo, kao ni njoj, — mislim da treba blagosloviti mladence. Partija je u svakom pogledu dobra; u Kirsanova je odlično imanje, on je jedinac sin u oca, pa i otac mu je dobar čovek, neće se protiviti.

Odincova je hodala po sobi. lice joj je čas crvenelo čas bledelo.

— Mislite? — progovori ona. — Pa šta? Ja ne vidim nikakvih smetnja... Milo mi je zbog Kaće... a i zbog Arkadija Nikolajevića. Razume se, pričekaću očev odgovor. Poslaću mu ga samog. — E pa eto, izlazi da sam bila u pravu juče kad sam vam govorila da smo obadvoje već stari... Kako to ja ništa nisam videla? To me čudi!

Ana Sergejevna se opet nasmeja, pa se odmah okrete.

— Današnja mladež je postala vrlo prepredena, — odgovori Bazarov, na se i on nasmeja. — Zbogom, — poče on opet, posle kraćeg ćutanja. — Želim vam da dovršite taj posao na najprijatniji način. A ja ću se radovati.

Odincova mu se brzo okrete.

— Zar vi odlazite? — A zašto sad da ne ostanete? Ostanite... s vama je prijatno govoriti... kao da čovek ide ivicom provalije. Prvo ga je strah, a posle odnekud dobije hrabrost. Ostanite!

— Hvala vam na pozivu, Ana Sergejevna, i na laskavom mišljenju o mom govorničkom talentu. Ali nalazim da sam se već i suviše bavio u tuđoj sferi. Leteće ribe neko vreme mogu se održati u vazduhu, ali ubrzo moraju bućnuti u vodu; pa dopustite i meni da se zagnjurim u svoju stihiju.

Odincova pogleda u Bazarova. Gorak osmeh podigravao je na njegovom bledom licu. „Ovaj me je voleo!” pomisli ona — pa joj ga bi žao, te mu sa simpatijom pruži ruku.

Ali i on je nju shvatio.

— Ne! — reče on, pa otstupi korak nazad. — Ja sam siromašan čovek, ali milostinju još nisam primao. Zbogom i ostajte zdravo.

— Uverena sam da se ne vidimo poslednji put, — prozbori Ana Sergejevna s nehotičnim pokretom.

— Šta se još ne dešava na svetu! — odgovori Bazarov, pokloni se pa izađe.

— Dakle ti si smislio da sviješ sebi gnezdo? — govorio je on istoga dana Arkadiju, klečeći i pakujući svoje stvari. — Pa ako. To je dobra stvar. Samo mi se uzalud pretvarao. Ja sam od tebe očekivao sasvim drugi pravac. Ili je može biti to i tebe samog začudilo?

— Ja to zaista nisam očekivao kad sam se rastajao s tobom, — odgovori Arkadije, — ali zašto ti sam uvijaš i veliš: „dobra je stvar”, kao da ne znam tvoje mišljenje o braku?

— Eh, dragi prijatelju, — reče Bazarov, — kako se to izražavaš! Vidiš šta ja radim: u koferu je ostalo praznog mesta, pa tu mećem seno; tako je i u našem životnom koferu: punimo ga čim bilo, samo da nema praznine. Nemoj se samo naći uvređen, molim te; ti se sećaš kako sam uvek imao mišljenje o Katarini Sergejevnoj. Poneka gospođica smatra se za pametnu samo zato što pametno uzdiše; a tvoja će se umeti braniti, i to tako se braniti da će i tebe uzeti u svoje ruke, — ali tako već treba. — On zalupi poklopac, pa se diže s poda. — A sad ti ponavljam na rastanku... jer ne treba da se varamo: — mi se rastajemo za uvek, i ti to i sam osećaš... ti si pametno uradio; ti nisi stvoren za naš gorki, opori, bećarski život. Ti nemaš ni drskosti, ni pakosti, a imaš mladalačku smelost i mladalački prkos; za naše poslove to nije. Vi, plemići, ne možete odmaći dalje od plemenite smirenosti i plemenite ljutnje, a to nije ništa. Vi se, na primer, ne bijete — a već zamišljate da ste junaci, — a mi hoćemo da ss bijemo. Ta šta tu! Naša prašina će ti izgristi oči, naše blato će te ukaljati, ta ti i nisi dorastao do nas, ti i nehotice uživaš u samom sebi, prijatno ti je da grdiš samog sebe; a nama je to dosadno — nama ti daj druge! Nama treba druge da lomimo! Ti si divan čovek; ali si ipak raznežen liberalan gospodičić, e volatu, kao što kaže moj otac.

— Ti se za uvek opraštaš sa mnom, Evgenije? — reče Arkadije tužno: — i nemaš drugih reči za mene?

Bazarov se počeša iza uva.

— Imam, Arkadije, imam druge reči, samo ih neću reći, jer je to romantizam, — to znači raspekmeziti se. A ti se što pre ženi, pa stvori sebi gnezdo i napravi što više dece. Ona će biti pametna već zato što će se roditi na vreme, a ne kao ja i ti. Ehe! Vidim da su konji već gotovi. Vreme je! Oprostio sam se sa svima... E pa dakle? Hoćemo li da se zagrlimo, a?

Arkadije se obisnu o vrat svome bivšem učitelju i prijatelju, pa mu suze briznuše na oči.

— Šta znači mladost! — reče Bazarov mirno. — Ali ja se uzdam u Katarinu Sergejevnu. Videćeš kako će te ona brzo utešiti.

— Zbogom, brate! — reče on Arkadiju, kad je već bio na kolima, pokazujući na par čavki koje su stajale jedna pored druge na krovu konjušnice, pa dodade: — Eno ti! — Uči se!

— Šta to znači? — upita Arkadije.

— Kako? Zar ti tako rđavo znaš prirodnu istoriju ili si zaboravio da je čavka najčestitija porodična ptica? Neka ti služi za primer!... Zbogom, sinjore!

Kola zatandrkaše i odoše.

Bazarov je kazao istinu. Razgovarajući uveče s Kaćom, Arkadije sasvim zaboravi na svoga učitelja. On joj se već počeo potčinjavati, i Kaća je to osećala pa se nije čudila. On je sutradan morao putovati u Marijino, do Nikole Petrovića. Ana Sergejevna nije htela da smeta mladencima i samo iz pristojnosti nije ih ostavljala odveć dugo nasamo. Ona velikodušno udalji od njih kneginjicu, koja, kad je čula za njihovo venčanje, od ljutine samo što nije zaplakala. Spočetka se Ana Sergejevna bojala da i njoj samoj ne bude malo teško gledajući njihovu sreću; ali je ispalo sasvim protivno: taj prizor ne samo da joj nije teško padao, već ju je zanimao, on ju je najzad dovodio do razdraganosti. Anu Sergejevnu to i obradova i ožalosti. „Vidi se da je Bazarov imao pravo”, pomisli ona: „radoznalost, samo radoznalost, i ljubav prema miru, i egoizam”...

— Deco, — reče ona glasno: — je li ljubav izveštačeno osećanje?

Ali ni Kaća ni Arkadije je čak i ne razumeše. Oni su je se tuđili; razgovor koji su i nehotise čuli nije im izlazio iz glave. Uostalom, Ana Sergejevna ih je ubrzo umirila; i to joj nije bilo teško: ona se sama umirila.

XXVII

Stari Bazarovi su se tim više obradovali dolasku svoga sina što su ga malo očekivali. Arina Vlasjevna je napravila toliku uzbunu po kući i toliko se uzmuvala da ju je Vasilije Ivanović upoređivao s jarebicom; kusi rep njene kratke rekle zaista joj je davao nešto ptičije. A on sam je samo mumlao i grizao sa strane ćilibar svoga čibuka, i, uhvativši se za vrat prstima, vrteo glavom kao da je proba da li mu je dobro zašrafljena, pa bi odjednom zinuo široko i smejao se bez ikakvog šuma.

— Došao sam ti na čitavih šest nedelja, starino, — reče mu Bazarov: — hoću da radim, pa te molim da mi ne smetaš.

— Zaboravićeš mi fizionomiju, eto kako ću ti smetati! — odgovori Vasilije Ivanović.

On je održao svoje obećanje. Smestivši sina kao i pre u kabinet, on samo što se nije krio od njega, i svoju ženu je zadržavao od svakih suvišnih izjavljivanja nežnosti. „Mi smo, matuška moja”, govorio joj je, „kad je Jenjuška prvi put bio, malko mu dosadili; sad treba da budemo pametniji”. Arina Vlasjevna se slagala s mužem, ali je malo od toga dobijala, jer je sina videla samo za stolom i naposletku se počela plašiti da počne s njim razgovor. „Jenjušenjka!” govorila bi ona, — i još on ne stigne ni da se okrene, a ona već premeće gajtan ridikila i šapuće: „ništa, ništa, ja onako”, a posle ode Vasiliju Ivanoviću i kaže mu, podnimivši se: „kako bi, mili moj, doznala šta Jenjuša želi danas za ručak, šči ili boršč?” — „Pa što ga nisi sama upitala?” — „Pa neću da mu dosađujem!” Uostalom, uskoro je i sam Bazarov prestao zaključavati se: njegov grozničavi rad je iskliznuo iz koloseka, a zamenila ga je setna dosada i potmulo nespokojstvo. Čudan umor se osećao u svima njegovim pokretima; promenio se čak i njegov hod, energičan i vrlo slobodan. Prestao je sam šetati, pa je počeo tražiti društvo; pio je čaj u salonu, lutao po bašti s Vasilijem Ivanovićem i pušio s njim ćuteći; jedared se raspitivao o ocu Aleksiju. Vasilije Ivanović se spočetka obradovao toj promeni, ali mu radost nije dugo trajala. „Jenjuša me ozbiljno brine”, žalio se on kradom ženi: „da je nezadovoljan ili ljut, pa ni po jada, ali on je ogorčen, on je tužan — to je strašno. Jednako ćuti; da hoće bar da mene i tebe grdi; sve je mršaviji; boja lica mu je tako rđava:” —

„Bože, Bože!” šaptala je starica: „metnula bih mu amajliju oko vrata, ali on to neće dopustiti”. Vasilije Ivanović je pokušavao nekoliko puta najopreznije da pita Bazarova o njegovom radu, o njegovom zdravlju, o Arkadiju... Ali Bazarov mu je nerado i nemarno odgovarao, i jedared, primetivši da otac u razgovoru polako hoće da mu nešto podiđe, ljutito mu reče: „Šta neprestano ideš oko mene kao na prstima? Taj manir je još gori nego onaj pre”. — „No, no, no, neću ništa!” brzo odgovori jadni Vasilije Ivanović. Tako isto su bile bezuspešne i njegove političke aluzije. Počevši jedared, povodom bliskog oslobođenja seljaka, govoriti o progresu, on se nadao da će izazvati odobravanje svoga sina; ali ovaj ravnodušno prozbori: „Juče prolazim pored plota pa čujem kako ovdašnji seoski dečaci, mesto kakve stare pesme, pevaju: Vreme pouzdano dolazi, srce oseća ljubav… eto ti progresa!”

Ponekad bi Bazarov otišao u selo, pa bi, podrugujući se kao obično, stupao u razgovor s kakvim seljakom. „Dela”, govorio bi mu, „izloži mi, bratac, svoje poglede na život: jer kažu da je u vama sva snaga i budućnost Rusije, od vas počinje nova epoha u istoriji, — vi ćete nam dati i pravi jezik, i zakone”. Seljak ili ne bi ništa odgovorio, ili bi izgovarao reči kao ove: „A mi moremo... također, budući da, znači... kakav nam, naprimer, bude kraj”.

— Objasni ti meni šta je to vaš mir? — prekinuo bi ga Bazarov: — i je li to onaj svet[18] što stoji na trima ribama?

— To, baćuška, zemlja stoji na trima ribama, — objasnio bi seljak umirljivo, s patrijarhalno dobroćudnom melodičnošću; — a protiv našeg to jest mira, naravno, jeste gospodska volja; jer vi ste naši ocevi. A što gospodin strožije kažnjava, tim je seljaku milije.

Saslušavši takav govor, Bazarov je jedared prezrivo slegao ramenima i okrenuo glavu, a seljak je otišao svojim putem.

— O čemu ste besedili? — upita ga drugi seljak srednjih godina i turobna izgleda, koji je izdaleka, s praga svoje kuće, prisustvovao njegovom razgovoru s Bazarovom. — O neisplaćenom obroku, šta li?

— Kakvom neisplaćenom obroku, bratac moj! — odgovori prvi seljak, a u glasu mu nije više bilo ni traga one patrijarhalne melodičnosti, već se, naprotiv, osećala neka nemarna surovost: —

tako, brbljao koješta; hteo je da počeše jezik. Gospodin kao gospodin; zar on što razume?

— Kud da razume! — odgovori drugi seljak, na tresnuvši kapama i smaknuvši pojaseve, počeše obojica razgovarati o svojim poslovima i potrebama. Avaj! Bazarov, koji je prezrivo slegao ramenima i umeo govoriti sa seljacima (kao što se hvalio prepirući se sa Pavlom Petrovićem), taj uobraženi Bazarov nije ni sanjao da je u njihovim očima ipak bio nešto nalik na budalinu...

Uostalom, on je najzad našao sebi zanimanje. Jedared je pred njim Vasilije Ivanović previjao jednom seljaku ranjenu nogu, ali su starcu drhtale ruke, pa nije mogao da izađe nakraj sa zavojima; sin mu pomože, i otada je počeo sudelovati u njegovoj praksi, ne prestajući u isto vreme potsmevati se, i sredstvima, koje je sam savetovao, i ocu, koji ih je odmah primenjivao. Ali Bazarovljevo potsmevanje nije nimalo uzrujavalo Vasilija Ivanovića; ono ga je čak zabavljalo. Pridržavajući svoj umašćeni šlafrok dvama prstima na trbuhu i pućkajući lulu, on je s uživanjem slušao Bazarova, i što je bilo više pakosti u njegovim zajedanjima, tim dobrodušnije se njegov srećni otac smejao, pokazujući svoje crne zube sve do jednoga. On je čak ponavljao ta zajedanja, ponekad tupa i besmislena i, naprimer, nekoliko dana, bez ikakve veze, neprestano govorio: „to je deveta stvar!” samo zato što je njegov sin, doznavši da je on išao na jutrenje, upotrebio taj izraz. „Hvala Bogu! prestala mu je hipohondrija!” šaptao je svojoj supruzi: „što me je danas izbrusio, mani!” Ali ga je misao da ima takvog pomoćnika ushićavala, ispunjavala ga ponosom. „Da, da”, govorio je on kakvoj seljanci u muškom armjaku i rogatim ukrasom na glavi, pružajući joj staklence Guljardove vode ili teglicu masti od bunike: — „ti, draga moja, treba svakog minuta da zahvaljuješ Bogu što je moj sin kod mene u gostima: ti se lečiš no najnaučnijoj i najnovijoj metodi, razumeš li ti to? Ni francuski imperator Napoleon nema boljeg lekara”. A seljanka, koja je došla da se žali kako je „svuda žiga” (značenje tih reči ona, uostalom, ni sama nije umela objasniti), samo se klanjala i mašala u nedra, gde je imala četiri jajeta, umotana u kraj ubrusa.

Bazarov je jedared čak izvadio zub jednom torbaru s manufakturom, i ma da je taj zub bio sasvim običan, ipak ga je;

Vasilije Ivanović sačuvao kao retkost i, pokazujući ga ocu Aleksiju, neprestano ponavljao:

— Pogledajte kakav je to koren! Takvu snagu ima Evgenije! — Torbar je prosto visio u vazduhu... Čini mi se da je hrast, pa i on bi izleteo napolje!

— Pohvalno! — prozbori najzad otac Aleksije, ne znajući šta da odgovori i kako da se otrese starca koji je došao u ekstazu.

Jedared je jedan seljak iz obližnjeg sela dovezao doktoru svoga brata bolesnog od tifusa. Ležeći ničice na bremenu slame, nesrećnik je umirao; tamne pege pokrivale su mu telo, odavno je bio izgubio svest. Vasilije Ivanović izjavi žaljenje što se niko nije ranije setio da se obrati za pomoć medicini, pa reče da mu nema spasa. Doista, seljak nije dovezao brata kući: umro je u kolima.

Posle tri dana Bazarov uđe kod oca u sobu i upita ga da li ima lapisa.

— Imam; šta će ti?

— Treba mi... da izgorim ranicu.

— Kome?

— Sebi.

— Kako, sebi? Zašto to? Kakva je to ranica? Gde je?

— Evo ovde na prstu. Išao sam danas u selo, znaš, odakle su dovozili onog seljaka bolesnog od tifusa. Oni su se odnekud spremali da izvrše obdukciju nad, njim, a ja se u tome nisam odavno vežbao.

— Pa?

— Pa sam zamolio sreskog lekara; pa sam se posekao.

Vasilije Ivanović odjednom sav preblede, pa, ne rekavši ni reči, pojuri u kabinet, otkuda se odmah vrati s komadom lapisa u ruci. Bazarov htede da ga uzme, pa da izađe.

— Tako ti Boga, — reče Vasilije Ivanović, — dopusti mi da ja to učinim.

Bazarov se osmehnu.

— Što ti voliš praksu!

— Nemoj se šaliti, molim te. Pokaži prst. Ranica nije velika. Ne boli?

— Pritisni jače, ne boj se.

Vasilije Ivanović zastade.

— Kako ti misliš, Evgenije, ne bi li bilo bolje da se izgori gvožđem?

— To je trebalo ranije učiniti; a sad upravo ni lapis ne treba. Ako sam se zarazio, onda je sad već kasno.

— Kako... Kasno... — jedva izgovori Vasilije Ivanović.

— Nego šta! Otada je prošlo više od četiri sata.

Vasilije Ivanović još malo izgore ranicu.

— A zar sreski lekar nije imao lapisa?

— Nije.

— Kako to, Bože moj! Lekar — pa nema tako potrebne stvari!

— Da si mu samo video lancete, — reče Bazarov, pa izađe napolje.

Sve do uveče i sutra ceo dan Vasilije Ivanović je izmišljao sve moguće izgovore da uđe u sobu kod sina i, ma da nije pominjao njegovu ranu, već se čak trudio da govori o sasvim drugim stvarima, tako mu je uporno zagledao u oči, tako je nemirno motrio na njega da je Bazarov izgubio strpljenje i zapretio da će otputovati. Vasilije Ivanović mu dade reč da se neće uzrujavati, tim pre što mu je i Arina Vlasjevna, od koje je on, razume se, sve krio, počela dosađivati pitanjima zašto ne spava i šta je to s njim. Čitava dva dana se hrabrio, iako mu se izgled sina, na koga je neprestano kradom pogledao, nikako nije sviđao... ali trećeg dana za ručkom ne izdrža. Bazarov je sedeo oborena pogleda i nije se doticao nijednog jela.

— Zašto ne jedeš, Evgenije? — upitaće on, davši svom licu najbezbrižniji izraz. — Čini mi se da je jelo lepo zgotovljeno.

— Neću, pa zato i ne jedem.

— Ti nemaš apetita? A glava? — dodade on bojažljivim glasom; — boli?

— Boli. Zašto da ne boli?

Arina Vlasjevna se ispravi, i obrati pažnju.

— Nemoj se ljutiti, Evgenije, — nastavi Vasilije Ivanović: — ali hoćeš li mi dopustiti da ti opipam puls?

Bazarov se diže.

— Reći ću ti i bez pipanja da imam vatru.

— Imao si i jezu?

— Imao sam i jezu. Idem da legnem; a vi mi pošljite lipovog teja. Mora biti da sam nazebao.

— Ama čula sam ja da si noćas kašljao, — progovori Arina Vlasjevna.

— Nazebao sam, — ponovi Bazarov, pa izađe.

Arina Vlasjevna se zabavi spremanjem teja od lipovog cveta, a Vasilije Ivanović uđe u susednu sobu, pa se ćuteći uhvati za kosu.

Bazarov taj dan više nije ustajao i svu noć je proveo u teškom, polusvesnom dremežu. Oko jedan sat po ponoći on s mukom otvori oči i vide nad sobom pri svetlosti kandila bledo lice svoga oca, pa mu reče da ide; on se pokori, ali, se odmah vrati na prstima, pa, zaklonivši se upola vratima ormana, netremice je gledao u svoga sina. Ni Arina Vlasjevna nije legala, već je, otškrinuvši vrata na kabinetu, malo malo pa prilazila da čuje „kako Jenjuša diše” i da pogleda u Vasilija Ivanovića. Ona je mogla videti samo njegova nepomična zgrbljena leđa, ali joj je i to pričinjavalo neko olakšanje. Izjutra Bazarov pokuša da ustane; poče mu se vrteti u glavi, krv mu pođe na nos; on opet leže. Vasilije Ivanović ga je ćuteći dvorio; Arina Vlasjevna uđe kod njega i upita ga kako se oseća. On odgovori: „bolje”, pa se okrete zidu. Vasilije Ivanović poče mahati na ženu obema rukama; ona se ujede za usnu, da ne bi zaplakala, pa izađe napolje. Sve u kući prosto kao da potamne; sva se lica izdužiše; načini se čudna tišina; iz dvorišta odnesoše u selo nekog grlatog petla, koji dugo nije mogao shvatiti zašto to rade s njim. Bazarov je i dalje ležao, okrenut zidu. Vasilije Ivanović je pokušavao da ga pita koješta, ali to je zamaralo Bazarova, te se starac pritaji u svojoj fotelji, lomeći samo pokašto prste. Izlazio je na nekoliko trenutaka u baštu, stajao je tamo kao kip, kao da je neiskazano preneražen (ta preneraženost mu nikako nije silazila s lica), pa se opet vraćao sinu, trudeći se da izbegne ženina pitanja. Ona ga naposletku uhvati za ruku, pa progovori grčevito, skoro preteći: „Ama šta je njemu?” Tada on dođe k sebi, pa se silom osmehnu umesto odgovora; ali, na svoje zaprepašćenje, mesto osmeha, kod njega se odnekud pojavi smeh. Po doktora je poslao rano ujutru. Smatrao je za potrebno da o tome obavesti sina, da se on ne bi naljutio.

Bazarov se najedared okrete na divanu, netremice i tupo pogleda u oca, pa zatraži da pije.

Vasilije Ivanović mu dade vode i uzgred mu pipnu čelo. Ono je prosto gorelo.

— Starino, — poče Bazarov promuklim i laganim glasom: — moja stvar stoji loše. Ja sam zaražen i za nekoliko dana ćeš me sahranjivati.

Vasilije Ivanović posrte, kao da ga je neko udario po nogama.

— Evgenije! — promuca on: — šta to govoriš!... Bog s tobom! Ti si nazebao...

— Koješta, — prekide ga Bazarov lagano. — Lekaru nije dopušteno da tako govori. Svi znaci zaraženosti, ti znaš.

— Pa gde su znaci... zaraženosti, Evgenije, pobogu!

— A šta je ovo, — reče Bazarov, pa podigavši rukav košulje pokaza ocu zlokobne crvene pege koje su počele izbijati.

Vasilije Ivanović zadrhta i ohladi se od straha.

— Recimo, — reče on naposletku, — recimo... da... da čak nešto kao... zaraženost...

— Piemija, — dobaci sin.

— Pa da... kao... epidemija...

— Piemija, — ponovi Bazarov surovo i razgovetno: — zar si već zaboravio svoje tabake?

— Pa da, da, kako hoćeš... pa ipak ćemo te izlečiti.

— Nu, to su priče. Ali nije stvar u tome. Ja nisam očekivao da ću tako brzo umreti; ta slučajnost mi je, pravo da kažsm, vrlo neprijatna. I ti i mati treba sad da se koristite tim što imate jaku veru; evo vam prilike da je stavite na probu. — On pinu još malo vode. — Hoću da te zamolim za jednu stvar... dok još imam vlasti nad svojom glavom. Sutra ili prekosutra moj će mozak, kao što znaš, otkazati poslušnost. Ja i sad nisam potpuno uveren da li se jasno izražavam. Dok sam ležao, sve mi se činilo da oko mene trče crveni psi, a ti si me uvrebao kao tetreba. Kao da sam pijan. Ti me dobro razumeš?

— Zaboga, Evgenije, ti govoriš sasvim kao što treba.

— Tim bolje; ti si mi rekao da si poslao po doktora... Time si sebi učinio po volji... učini i meni zadovoljstvo: pošlji čoveka...

— Arkadiju Nikolajeviću, — dočeka starac.

— Koji je to Arkadije Nikolajević? — reče Bazarov kao u nedoumici-; — Ah, da! onaj žutokljunac! Ne, ne diraj ga: on je sad upao u ćup. Nemoj se čuditi, ovo nije još buncanje. Nego pošalji čoveka Odincovoj, Ani Sergejevnoj, ima tu blizu jedna takva spahinica... Znaš? (Vasilije Ivanović potvrdi glavom). Neka kaže da

ju je Evgenije Bazarov pozdravio i poručio da umire. Ti ćeš to izvršiti?

— Izvršiću... Samo je li moguće da ćeš umreti, ti, Evgenije... Sam promisli! Pa gde će posle toga biti pravda?

— To ja ne znam; samo ti pošlji čoveka.

— Ovaj čas ću poslati i sam ću pismo napisati.

— Ne, zašto; reci da je pozdravio, više nije ništa potrebno. A sad se vraćam opet svojim psima. Čudnovato! Hoću da zadržim misao na smrti, pa ništa ne izlazi. Vidim nekaku mrlju... i više ništa.

On se opet okrete zidu; a Vasilije Ivanović iziđe iz kabineta, na došavši do ženine spavaće sobe. skljoka se na kolena pred ikonama.

— Moli se Bogu, Arina, moli se! — jeknu on: — naš sin umire.

Doktor, onaj isti sreski lekar u koga nije bilo lapisa, stiže, pa pregledavši bolesnika, posavetova da se drže metode čekanja, i uzgred reče nekoliko reči da može i ozdraviti.

— A zar ste vi imali prilike da vidite ljude u mome stanju da n e idu u Elizijum? — upita Bazarov, pa uhvativši iznenada za nogu teški sto, koji je stajao pored divana, zadrma ga i pomače s mesta.

— Snaga je, — reče on, — sva još tu, a mora se umirati!... Starac, se bar odvikao od života, a ja... Pa de sad, pokušaj da ne priznaješ smrt. Ona tebe ne priznaje, pa kraj! Ko to tamo plače? — dodade malo posle. — Mati? Jadnica! Koga li će sad hraniti svojim divnim borščom? Pa i ti, Vasilije Ivanoviću, čini mi se, sliniš? E pa ako hrišćanstvo ne pomaže, budi filosof, stoik, šta li! Jer ti si se hvalio da si filosof.

— Kakav sam ja filosof! — zavapi Vasilije Ivanović, a suze mu linuše niz obraze.

Bazarovu je bilo svakog sata sve gore; bolest se brzo razvijala, što se obično dešava pri hirurškom zaraženju. On još nije bio izgubio pamćenje i razumevao je šta mu se govori; još se otimao. „Neću da buncam”, šaptao je, stežući pesnice: — „kakva besmislica!” — I odmah je odgovorio: ”No, ako se od osam oduzme deset, koliko ostaje?” — Vasilije Ivanović je hodao po sobi kao lud, predlagao čas jedno čas drugo sredstvo, i neprestano je samo pokrivao sinu noge. „Okrenuti na hladne čaršave... dati na povraćanje... slačicu na stomak... pustiti krv”, govorio je s naporom. Doktor, koga je zamolio

da ostane, povlađivao mu je, davao bolesniku limonadu, a za sebe je molio čas lule, čas „ono što snaži i ugreva”, to jest rakiju. Arina Vlasjevna je sedela na niskoj klupi pored vrata, i samo je s vremena na vreme išla da se moli Bogu; nekoliko dana pre toga toaletno ogledalo joj iskliznulo iz ruke i razbilo se, a ona je to uvek smatrala rđavim znamenjem; sama Anfisuška joj nije umela ništa kazati. Timofejić je otišao Odincovoj.

Noć je bila rđava za Bazarova... Žestoka vatra ga je mučila. Pred zoru mu je bilo lakše. Zamoli da ga Arina Vlasjevna očešlja, poljubi je u ruku i popi gutljaj čaja. Vasilije Ivanović malo živahnu.

— Hvala Bogu! — ponavljao je: — nastupila je kriza... došla je kriza.

— Eh, kad čovek pomisli, — prozbori Bazarov, — šta znači reč! Našao je, rekao: „kriza”, pa se utešio. Čudnovata stvar kako čovek još veruje u reči. Kažu li mu, naprimer, da je budala, a ne premlate ga, on će se ožalostiti; kažu li mu da je pametan, a ne dadu mu novaca — on će osetiti zadovoljstvo.

Taj mali govor Bazarova, koji ga je potsećao na njegova ranija „peckanja”, razdraga Vasilija Ivanovića.

— Bravo! divno rečeno, divno! — uzviknu on, praveći se da pljeska.

Bazarov se tužno osmehnu.

— Pa kako ti misliš, — prozbori on, — je li kriza prošla ili nastupila?

— Tebi je bolje, eto što ja vidim, eto šta me raduje, — odgovori Vasilije Ivanović.

— E pa divota; nikad nije rđavo radovati se. A onoj, sećaš li se, jesi li poslao?

— Poslao sam, kako da ne.

Promena na bolje nije dugo trajala. Nastupi bolesti su se ponovili. Vasilije Ivanović je sedeo pored Bazarova. Izgledalo je da starca muči neka naročita muka. Nekoliko puta se spremao da govori — na nije mogao.

— Evgenije! — izgovori on naposletku, — sine moj, dragi moj, mili sine!

To neobično pozivanje delovalo je na Bazarova... On okrete malo glavu i, očevidno trudeći se da se oslobodi ispod tereta bunila koji ga

je pritiskivao, reče: — Šta je, oče moj?

— Evgenije, — nastavi Vasilije Ivanović, pa se spusti na kolena ispod Bazarova, iako on nije otvarao oči, pa ga nije mogao videti. — Evgenije, tebi je sad bolje; Bog će dati pa ćeš ozdraviti; ali koristi se ovim vremenom, učini po volji meni i materi, ispuni hrišćansku dužnost! Kako je meni što moram to da ti govorim, to je strašno. Ali je još strašnije... jer za uvek Evgenije... pomisli kako...

Starcu se glas prekide, a po licu njegova sina, iako je i dalje ležao zatvorenih očiju, pređe nešto čudno.

— Ja ne odbijam, ako vas to može utešiti, — reče on naposletku: — ali meni se čini da ne treba žuriti. Ti sam kažeš da mi je bolje.

— Bolje je, Evgenije, bolje; ali ko zna, jer sve je to u Božijoj ruci...

— Ne, pričekaću, — prekide ga Bazarov. — Slažem se s tobom da je nastupila kriza. A ako smo se ja i ti prevarili, šta je s tim! Ta i besvesni se pričešćuju.

— Zaboga Evgenije...

— Ja ću pričekati. A sad hoću da spavam. Ne smetaj mi.

I on metnu glavu na staro mesto.

Starac ustade, sede u fotelju, pa se uhvati za bradu i poče gristi prste.

Lupa kola na feder, ona lupa koja je tako upadljiva u seoskoj tišini, iznenada dopre do njegovih ušiju. Sve bliže i bliže čuli su se laki točkovi. Eto se već čuje i frktanje konja... Vasilije Ivanović ču i pojuri prozoru. U dvorište njegove kućice uđoše četvoropregna kola sa dva mesta. Ne dajući sebi računa šta bi to moglo značiti, nošen nekakom besmislenom radošću, on istrča na stepenice... Livrejisan lakej otvori vratanca na kolima; jedna dama pod crnim velom u crnom mantilu izlazila je iz njih... — Ja sam Odincova — reče ona. — Je li živ Evgenije Vasiljević? Vi ste njegov otac? Ja sam dovela sa sobom doktora.

— Dobrotvorko! — uzviknu Vasilije Ivanović, pa uhvativši njenu ruku, grčevito je pritište na svoje usne, dok je doktor što ga je sa sobom dovela Ana Sergejevna, mali čovek s naočarima, s nemačkom fizionomijom, izlazio iz kola ne žureći se. — Živ je još, živ moj Evgenije, i sad će biti spasen! Ženo, ženo!... Nama je došao anđeo s neba.

— Šta je to, Gospode! — promuca starica, istrčavši iz salona, pa ne razumevajući ništa, tu u pretsoblju pade pred noge Ane Sergejevne i poče joj kao luda ljubiti haljinu.

— Nemojte! zaboga! Nemojte, zaboga! — ponavljala je Ana Sergejevna; ali je Arina Vlasjevna nije slušala, a Vasilije Ivanović samo ponavljao: ”anđele! anđele!”

— Wo ist der Kranke? I gde je pacijent? progovori najzad doktor, malko ljutit.

Vasilije Ivanović dođe malo k sebi. — Ovde, ovde je, izvolite za mnom, vertester her kolega, — dodade on po staroj navici.

— E! — reče Nemac, pa se kiselo nasmeja.

Vasilije Ivanović ga odvede u kabinet.

— Doktor od Ane Sergejevne Odincove, — reče on, nagnuvši se do samog uva svog sina, — i ona je ovde.

Bazarov odjednom otvori oči. — Šta si kazao?

— Kažem da je Ana Sergejevna Odincova ovde, i dovela ti je svog gospodina doktora.

Bazarov pređe očima oko sebe.

— Ona ovde... hoću da je vidim.

— Videćeš je, Evgenije; ali prvo treba da porazgovaraš s gospodinom doktorom. Ja ću im ispričati svu istoriju bolesti, pošto je Sidor Sidorović otišao (tako se zvao sreski lekar), pa ćemo održati mali konzilijum.

Bazarov pogleda u Nemca. — Dede, govorite brže, — samo ne na latinskom, jer ja znam šta znači jam moritur.[19]

— Der Herr scheint des Deutschen mächtig zu sein,[20] — poče novi pitomac Eskulapov, okrenuvši se Vasiliju Ivanoviću.

— Ih... habe... — Bolje govorite ruski, — reče starac.

— A, a! tako takle... Isfolite…

I konsilijum otpoče.

Posle pola sata Ana Sergejevna, u pratnji Vasilija Ivanovića, uđe u kabinet. Doktor stiže da joj šapne kako se ne može ni misliti da bolesnik može ozdraviti.

Ona pogleda u Bazarova... pa zastade na vratima, toliko je zaprepasti njegovo zapaljeno i u isto vreme mrtvačko lice s mutnim očima koje su bile uprte u nju. Nju prosto obuze nekakav hladan i

mučan strah; misao da ne bi to isto osetila kad bi ga doista volela — za trenutak joj sinu u glavi.

— Hvala, — progovori on s naporom: — ja se tome nisam nadao. To je dobro delo. Eto još jednom smo se videli, kao što ste obećali.

— Ana Sergejevna je bila tako dobra... — poče Vasilije Ivanović.

— Oče, ostavite nas. — Ana Sergejevna, vi dopuštate? Čini mi se, sad...

On pokaza glavom na svoje ispruženo nemoćno telo.

Vasilije Ivanović izađe.

— Dakle, hvala vam, — ponovi Bazarov. — To je carski. Kažu da i carevi posećuju samrtnike.

— Evgenije Vasiljeviću, ja se nadam...

— Eh, Ana Sergejevna, govorimo istinu. Sa mnom je svršeno. Pao sam pod točak. I izlazi da nije trebalo misliti o budućnosti. Smrt je stara šala, a svakom se čini kao nešto novo. Dosad se nisam plašio... a posle će nastupiti besvesno stanje i beše mu! (On slabo mahnu rukom.) Pa šta da vam kažem... ja sam vas voleo! To ni pre nije imalo nikakog smisla, a sad još manje. Ljubav je forma, a moja sopstvena forma se već raspada. Bolje da kažem — kako ste divni! I eto sad stojite tu, tako lepa!...

Ana Sergejevna i nehotice zadrhta.

— Ništa, ne bojte se... sedite tamo... Nemojte mi prilaziti, jer je moja bolest zarazna.

Ana Sergejevna brzo pređe preko sobe i sede u fotelju pored divana na kojem je ležao Bazarov.

— Velikodušna! — šapnu on. — Oh, kako blizu, i kakva mlada, sveža, čista... u ovoj gadnoj sobi!... Dakle, zbogom! živite dugo, to je najlepše, i uživajte dok ima vremena. Pogledajte kakav je gadan prizor: upola pregažen crv, a još se koprca. A još je mislio: svršiću mnogo poslova, neću umreti, kako! Imam zadatak, ta ja sam gigant! A sad je sav zadatak giganta — kako da umre što pristojnije, iako nikome nije stalo do toga... Sve jedno: neću uvijati repom.

Bazarov ućuta i poče pipati rukom svoju čašu. Ana Sergejevna mu dade da pije, ne skidajući rukavice i dišući bojažljivo.

— Vi ćete me zaboraviti, — poče on opet: — mrtav živom ne može biti drug. Otac će vam govoriti: eto kakvog čoveka gubi Rusija... To je budalaština, ali nemojte razuveravati starca. Nek se

dete zabavi... znate kako se kaže. I moju mater utešite lepim rečima. Jer takvih ljudi kao što su oni u vašem otmenom svetu sa svećom ne možete naći... Ja sam potreban Rusiji... Ne, vidi se da nisam potreban. A i ko je potreban? Čizmar je potreban, krojač je potreban, mesar... meso prodaje... mesar.... čekajte, počinjem buncati... Tu je šuma...

Bazarov metnu ruku na čelo.

Ana Sergejevna se naže nad njega.

— Evgenije Vasiljeviću, ja sam ovde...

On odjednom pruži ruku, pa se podiže.

— Zbogom, — reče on s iznenadnom snagom, a oči mu sevnuše poslednjim sjajem. — Zbogom... Slušajte... pa ja vas onda nisam poljubio... Dunite u kandilo koje dogoreva, pa neka se ugasi...

Ana Sergejevna dotače se usnama njegovog čela.

— I dovoljno — reče on, pa se zavali na jastuk. — Sad... mrak...

Ana Sergejevna tiho izađe.

— Šta je? — upita je Vasilije Ivanović šapatom.

— Zaspao je, — odgovori ona jedva čujno.

Bazarovu nije više bilo suđeno da se probudi.

Predveče je sasvim izgubio svest, a sutradan je umro. Otac, Aleksije izvršio je nad njim verski obred. Kad mu je sveštao masla, kad je sveto miro dotaklo njegove grudi, jedno se oko otvorilo i izgledalo je da se pri pojavi sveštenika u odeždi, kadionice koja se dimi, sveća pred ikonom, nešto nalik na strašan drhtaj pokazalo na samrtničkom licu. A kad je naposletku ispustio poslednji dah i u kući nastala opšta kuknjava, Vasilija Ivanovića obuze neočekivani bes. „Rekao sam da ću roptati”, vikao je on promuklo, užagrena iskežena lica, tresući pesnicom po vazduhu, kao da preti nekome: „i roptaću, roptaću!” Ali Arina Vlasjevna, sva uplakana, obisnu mu se o vrat, pa obadvoje padoše ničice. — „Tako su”, pričala je posle Anfisuška u sobi za mlađe, „jedno pored drugoga oborili svoje glavice, kao ovčice u podne…“

Ali podnevna vrućina prolazi, i nastaje veče i noć, a posle i povratak u tiho utočište, gde slatko spavaju namučeni i umorni...

XXVIII

Prošlo je šest meseci. Bila je bela zima sa surovom tišinom bezoblačnih mrazeva, nabijenim snegom koji škripi, ružičastim injem na drveću, bledo-smaragdnim nebom, klobucima dima na dimnjacima, gustom, parom iz naglo otvorenih vrata, svežim licima ljudi koja kao da su ujedena, i užurbanom trkom prozeblih konjića. Januarski dan se već približavao kraju; večernja studen još je više zbijala nepomični vazduh, i krvavo rumenilo se gasilo. Kroz prozore spahiske kuće u Marijinu videlo se da se pali svetlost; Prokofić, u crnom fraku i belim rukavicama, s naročitom svečanošću postavljao je sto za sedmoro. Pre nedelju dana, u maloj parohiskoj crkvi, tiho i skoro bez svedoka, bila su dva venčanja: Arkadija s Kaćom i Nikole Petrovića s Fenjičkom; a toga dana Nikola Petrović je davao oproštajni ručak svome bratu, koji je poslom odlazio u Moskvu. Ana Sergejevna je i sama tamo otputovala odmah posle svadbe, bogato obdarivši mladence.

Tačno u tri sata svi su se skupili za sto. I Miću su tu namestili; on je već dobio dadilju sa kokošnikom od brokata. Pavle Petrović je sedeo između Kaće i Fenjičke. Muževi su se namestili pored svojih žena. Naši poznanici su se u poslednje vreme promenili: svi kao da su se prolepšali i postali zreliji; samo je Pavle Petrović smršao, što ga je uostalom činilo još elegantnijim i davalo više gransenjerstva njegovim izrazitim crtama... Pa i Fenjička je postala drukčija. U novoj svilenoj haljini, sa širokom kadifenom povezačom na kosi, sa zlatnim lancem na vratu, ona je sedela nepomično i s puno poštovanja, s puno poštovanja prema sebi, prema svemu što je bilo oko nje, i tako se smešila kao da je htela kazati: „vi mene izvinite, ja nisam kriva”. Pa ne samo ona — i svi drugi su se smešili i tako isto kao da su se izvinjavali; svima je bilo malko nelagodno, malko tužno, a u stvari vrlo prijatno. Svaki je služio drugoga s nekom zabavnom predusretljivošću, kao da su se svi dogovorili da odigraju neku prostodušnu komediju. Kaća je bila od svih najspokojnija: ona je poverljivo gledala oko sebe, i moglo se opaziti da ju je Nikola Petrović već ludo zavoleo. Pred kraj ručka, on ustade, pa uze čašu u ruku i obrati se Pavlu Petroviću.

— Ti nas ostavljaš... ti nas ostavljaš, mili brate, — poče on, — naravno ne na dugo; ali ti ipak moram reći da ja... da mi... koliko ja... koliko mi... To je zlo što ne umemo govoriti spiče! Arkadije, kaži ti...

— Ne, tata, ja se nisam spremao.

— A ja sam se dobro spremio! Dopusti, brate, prosto da te zagrlim i da ti poželim svaku sreću, pa nam se vrati što pre!

Pavle Petrović se izljubi sa svima, ne izuzimajući, naravno, ni Miću; Fenjičku pored toga poljubi u ruku, koju ona još nije umela davati kao što treba, na popivši punu čašu reče s dubokim uzdahom: „Budite srećni, prijatelji moji! Farewell!” — Taj engleski repić ostao je neprimećen; ali svi su bili ganuti.

„U spomen Bazarovu”, šapnu Kaća na uho svome mužu, pa se kucnu s njim. Mesto odgovora Arkadije joj krepko stište ruku, ali se ne odluči da glasno izgovori tu zdravicu.

Izgleda kao da je ovde kraj. Ali će možda ko od čitalaca hteti da zna šta radi sad, baš sad, svako od pomenutih lica. Gotovi smo da ga zadovoljimo.

Ana Sergejevna se nedavno udala, ne iz ljubavi, već po uverenju, za jednog od budućih ruskih javnih radenika, čoveka vrlo pametnog, poznavaoca zakona, s jakim praktičnim smislom, čvrstom voljom, i neobičnim govorničkim darom, — čoveka još mlada, dobrog i hladnog kao led. Oni žive u velikoj međusobnoj slozi, čak će možda doživeti i sreću... pa možda i ljubav. Kneginjica X... ska je umrla i zaboravljena čim je umrla. Kirsanovi, otac i sin, nastanili su se u Marijinu. Njihovo imovno stanje se popravlja. Arkadije je postao revnostan ekonom, i farma već donosi prilično znatan dohodak. Nikola Petrović je postao posrednik u sporovima seljaka i plemića i trudi se iz sve snage; on neprestano putuje po svome rejonu, drži dugačke govore (on se drži toga mišljenja da seljake treba „urazumljivati”, to jest izmoravati ih čestim ponavljanjem istih reči), pa ipak, pravo reći, ne zadovoljava potpuno ni obrazovane plemiće, koji govore čas sa šikom, čas s melanholijom o mancipaciji (izgovarajući an kroz nos), NI neobrazovane plemiće, koji bez ustezanja grde „otu. muncipaciju”. I za jedne i za druge on je suviše mek. Katarina Sergejevna je rodila sina Kolju, a Mića već lepo trči i mnogo brblja. Fenjička, Fedosja Nikolajevna, posle muža i Miće nikoga tako ne obožava kao svoju snahu, i kad ova sedne za

fortepijano ne bi se ceo dan odmakla od nje. Recimo uzgred nešto i o Petru. On se sasvim ukrutio od gluposti i uobraženosti, izgovara svako a kao e: kepe, zenet, ali se i on oženio, i uzeo priličan miraz uz svoju mladu, kćer varoškog baštovana, koja je odbila dva dobra prosioca samo zato što nisu imali satove; a Petar je imao ne samo sat — imao je i lakovane plitke cipele.

U Drezdi, na Brilovoj terasi, između dva i četiri sata, u vreme kad šeta najotmeniji svet, možete sresti čoveka od oko pedeset godina, koji je već sasipm sed i kao da je bolestan od podagre, ali još lep i s onim naročitim žigom koji čovek dobija samo dugim bavljenjem u višem društvu. To je Pavle Petrović. On je otputovao iz Moskve u inostranstvo da bi popravio zdravlje, pa je ostao da živi u Drezdi, gde se poznaje više s Englezima i Rusima koji tuda prolaze. S Englezima se drži prosto, skoro skromno, ali ne bez dostojanstva; oni nalaze da im je malko dosadan, ali poštuju u njemu pravog džentlmena, „a perfect gentlman". S Rusima je slobodniji, pušta na volju svojoj žučnosti, potsmeva se samome sebi i njima; ali mu to sve ispada vrlo simpatično, i nemarno, i pristojno. On se drži slavenofilskih pogleda: poznato je da ga u višem društvu smatraju très distingué. [21] Na ruskom ništa ne čita, ali mu na pisaćem stolu stoji srebrna pepeljnica u obliku seljačkog opanka. Naši turisti mnogo trče za njim. Matvej Ilić Koljazin, koji je u privremenoj opoziciji, dostojanstveno ga je posetio, na prolazu u češke banje; a meštani, s kojima se uostalom malo viđa, ponašaju se s njim skoro sa strahopoštovanjem. Niko ne može dobiti ulaznicu za dvorsku kapelu, za pozorište i tako dalje, tako lako i brzo kao der Herr Baron von Kirsanoff. On neprestano čini dobra dela koliko može; još uvek po malo živi bučno: nije uzalud bio nekad lav; — ali mu je teško živeti... teže nego što je i sam mislio... Treba ga samo pogledati u ruskoj crkvi kada se, naslonjen po strani na zid, zamisli i dugo ne miče, stisnuvši gorko usne, zatim se odjednom prene i počne neprestano krstiti...

I Kukšina se našla u inostranstvu. Ona sad u Hajdelbergu uči ne više prirodne nauke već arhitekturu, u kojoj je, kako ona veli, pronašla nove zakone. Ona se kao i pre druži sa studentima, naročito s mladim ruskim fizičarima i hemičarima, kojih je pun Hajderberg i koji, zadivljujući u prvi mah naivne nemačke profesore

svojim trezvenim pogledom na stvari, docnije zadivljuju te iste profesore svojim potpunim neradom i apsolutnom lenošću. S takva dva tri hemičara, koji ne umeju razlikovati vodonik od azota, ali koji su puni nepriznavanja i precenjivanja samih sebe, zatim s velikim Jelisjevićem, tumara po Petrogradu, Sitnikov, koji se takođe sprema da bude veliki i, kako on uverava, nastavlja „delo Bazarova”. Kažu da ga je neko nedavno istukao, ali on nije ostao dužan: u jednom mračnom člančiću, štampanom u jednom opskurnom listiću, on je napomenuo da je onaj što ga je istukao kukavica. On to zove ironijom. Otac kao i pre ništa ga ne zarezuje, a žena ga drži za budalu... i književnika.

Ima omanje seosko groblje u jednom udaljenom kutu Rusije. Kao skoro sva naša groblja, ono ima tužai izgled: jendeci koji ga okružuju odavno su zarasli; sivi drveni krstovi pali su i trule pod svojim nekad obojenim krovovima, kamene ploče sve su pomaknute, kao da ih neko potiskuje ozdo; dva tri obršćena drveta jedva daju bednu hladovinu; ovce slobodno lutaju preko grobova... Ali među njima ima jedan koji ne dodiruje čovek, koji ne gazi životinja: samo ptice padaju na njega i pevaju u zoru. Okružava ga gvozdena ograda; dve mlade jele posađene su s jedne i druge njegove strane: Evgenije Bazarov sahranjen je u tom grobu. Njemu dolaze često dvoje već iznemoglih starih iz obližnjeg seoceta, — muž i žena. Pridržavajući jedno drugo, idu oni teškim korakom; približe se ogradi, padnu na zemlju i kleknu; pa dugo i gorko plaču, i dugo i netremice gledaju u nemi kamen pod kojim leži njihsv sin; kažu jedno drugom koju kratku reč, obrišu prašinu s groba, nameste jelinu granu, pa se opet mole Bogu i ne mogu da ostave to mesto otkuda im se čini da je bliže do njihovog sina, do uspomena o njemu... Je li moguće da su njihove molitve, njihove suze besplodne? Zar ljubav, sveta iskrena ljubav nije svemoćna? O, ne! Ma kakvo strasno, grešno, buntovno srce da se krije u grobu, cveće što raste na njemu mirno nas gleda svojim nevinim očima: ono nam ne govori samo o večnom spokojstvu, o onom večnom spokojstvu „ravnodušne prirode”; ono nam govori i o večnom smirenju i o večitom životu...

1861.

---

[1] On je slobodan, u stvari. — Prim. prev.
[2] Vi ste sve to promenili. — Prim. prev.
[3] Ali ja vam mogu dati novaca. — Prim. prev.
[4] Laku noć. — Prim. prev.
[5] Energija je prva osobina jednog državnika. — Prim. prev.
[6] Njegovo vreme je prošlo. — Prim. prev.
[7] Uđite! — Prim. prev.
[8] O ljubavi. — Prim. prev.
[9] Kao pravi francuski vitez. — Prim. prev.
[10] Svakom svoje. — Prim. prev.
[11] Tiho, tiho. — Prim. prev.
[12] Comme il faut, kao što treba, kao što je red. — Prim. prev.
[13] Idite da spavate. — Prim. prev.
[14] Od iste porodice, od iste vrste. — Prim prev.
[15] Najmlađi oficirski čin. — Pr. prev.
[16] U devetnaestom veku. — Prim. prev.
[17] Kakva ideja! — Prim. prev.
[18] U ruskom „міръ." označava svet i seosku zemljišnu zajednicu. — Prim. prev.
[19] Već umire. — Prim. prev.
[20] Izgleda da je gospodin jak u nemačkom. — Prim. prev.
[21] Vrlo otmen. — Prim. prev.